

Kulturmiljøer i Arktis

Prinsipper for bærekraftig forvaltning

Kulturmiljøer i Arktis

TemaNord 2005:552

© Nordisk Ministerråd, København 2005

ISBN 92-893-1189-4

Trykk: Ekspresen Tryk og Kopicenter

Omslag: Kjell Olsson

Opplag: 400

Omslagsfoto: Illustrasjon fra Olaus Magnus' Historia om De nordiska folken, opprinnelig utgitt i 1555. Tegningen viser en syntese av en del elementer som inngår i kulturmiljøer som omtalt i denne rapporten, bl.a. forskjellige typer bygninger og boliger, havn, fartøy og landskap. / Illustration from Olaus Magnus' History of the Nordic Peoples, originally published in 1555. The drawing shows a synthesis of a number of elements which are found in cultural environments described in this report, such as various types of buildings and dwellings, harbour, boats and landscape.

Omslagskort: Anita Solvang

Andre omslagsside – tre bilder:

Øverst / Top: Utsikt over bymiljøet Reykjavik velsignet av en regnbue. Hallgrímskirkens spir er det eneste som bryter den jevne overflaten. / View of the townscape Reykjavik, blessed by a rainbow. The spire of Hallgrím's Church is the only object that breaks the even town surface.

Midten / Middle: Igaliku/Garðar på Grønland, moderne bebyggelse og meget viktig norrønt kulturmiljø. / Igaliku/Garðar in Greenland, modern settlement and very important Norse cultural environment.

Nederst / Bottom: Grøn fjorden, Svalbard med den russiske gruvebyen Barentsburg og dens helikopter base på Kapp Heer på venstre bredd. / Grøn fjorden, Svalbard with the Russian mining settlement of Barentsburg and its helicopter base at Kapp Heer on the left shoreline.

Grønlandsk oversettelse: Nuka Møller

Islandsk oversettelse: Þór Hjaltalín

Engelsk oversettelse: Susan Barr

Trykt på miljøvennlig papir som oppfyller kravene i den nordiske miljøsvanemerkeordning.

Publikasjonen kan bestilles på www.norden.org/order. Flere publikasjoner på

www.norden.org/publikationer

Printed in Denmark

Nordisk Ministerråd

Store Strandstræde 18

1255 Copenhagen K

Telefon (+45) 3396 0200

Fax (+45) 3396 0202

Nordisk Råd

Store Strandstræde 18

1255 Copenhagen K

Telefon (+45) 3396 0400

Fax (+45) 3311 1870

Det nordiske miljøsamarbeidet

Miljøsamarbeidet skal bidra til å forbedre miljøet og forebygge problem såvel i Norden som på internasjonalt plan. Samarbeidet ledes av Embetsmannskomiteen for miljøspørsmål. Det omfatter fastsetting av felles mål for handlingsplaner, felles prosjekt, informasjonsutveksling og innsatser til f.eks. Øst-Europa gjennom Nordic Environmental Finance Corporation (NEFCO).

Det nordiske samarbeidet

Det nordiske samarbeidet er et av de eldste og mest omfattende regionale samarbeider i verden. Det omfatter Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige samt Færøyene, Grønland og Åland. Samarbeidet styrker samhörigheten mellom de nordiske land med respekt for de nasjonale forskjeller og likheter. Det øker mulighetene for å hevde Nordens interesser i omverdenen og fremme det gode naboskap.

Samarbeidet ble formalisert i 1952 med *Nordisk Råds* opprettelse som forum for parlamentarikerne og regjeringene i de nordiske land. I 1962 underskrev de nordiske land Helsingforsavtalen, som siden har vært den grunnleggende rammen for det nordiske samarbeidet. I 1971 ble *Nordisk Ministerråd* opprettet som det formelle forum til å ivareta samarbeidet mellom de nordiske regjeringer og den politiske ledelsen i de selvstyrende områder, Færøyene, Grønland og Åland.

Innhold

Forord	7
Sammendrag med prioriterte tiltak	9
1 Innledning	13
1.1 Prosjektets forankring	13
1.2 Mandat og målsetting	14
1.3 Tolkning av mandatet	15
1.4 Mandatområdene – likheter og ulikheter	17
1.5 Felles utfordringer	19
1.6 Begrepsbruk	22
1.7 Internasjonale forpliktelser av relevans for kulturminneforvaltningen	23
1.7.1 Globalt samarbeid	23
1.7.2 Konvensjoner	24
2 Grønland, Island og Svalbard – en oversikt	25
2.1 Grønland	25
2.1.1 Historiske hovedtrekk	25
2.1.2 Kulturmiljøer	27
2.1.3 Forvaltning	28
2.1.4 Rammeverk – formelle virkemidler	29
2.2 Island	30
2.2.1 Historiske hovedtrekk	30
2.2.2 Kulturmiljøer	32
2.2.3 Forvaltning	35
2.2.4 Rammeverk – formelle virkemidler	36
2.3 Svalbard	37
2.3.1 Historiske hovedtrekk	37
2.3.2 Kulturmiljøer	40
2.3.3 Forvaltning	42
2.3.4 Rammeverk – formelle virkemidler	43
3 Representative kulturmiljøer i Arktis	45
3.1 Grønland	45
3.1.1 Qassiarssuk/Brattahlid	47
3.1.2 Igaliku/Garðar	48
3.1.3 Narsarsuaq	49
3.1.4 Sissarluttoq	51
3.1.5 Skjærgården nordvest for Nuuk	52
3.1.6 Nordøst-Grønland nasjonalpark	53
3.1.7 Ilulissat Isfjord	54

3.1.8 Det norrøne kjerneområdet i Vesterbygden, Nuuk kommune/ Nuup kommune	55
3.2 Island	55
3.2.1 Keldur á Rangárvöllum	57
3.2.2 Tyrfingsstaðir á Kjálka	58
3.2.3 Selatangar	60
3.2.4 Þingeyrar – Vatnsdalur	61
3.2.5 Árneshreppur á Ströndum	63
3.2.6 Gásar ved Eyjafjörð	64
3.2.7 Helgustaðir ved Reyðarfjörð	65
3.3 Svalbard	66
3.3.1 Haudegen	67
3.3.2 Bjørnhamna	69
3.3.3 Ebeltoft Hamna	70
3.3.4 Ny-Ålesund	71
3.3.5 Smeerenburg - Virgohamna	73
3.3.6 Tunheim, Bjørnøya	74
4 Anbefalte tiltak for en bærekraftig forvaltning av kulturmiljøer i Arktis	77
Tema 1: Lovgivning, politiske føringer og administrative tiltak	78
Tema 2: Kunnskapsutvikling og forskning	86
Tema 3: Informasjon og formidling	87
Tema 4: Registrering, kartlegging og dokumentasjon	89
Tema 5: Miljøovervåking og evaluering	90
Eqikkaaneq suliniutit salliutinneqartut ilanngullugit	93
Samantekt með tillögum að aðgerðum sem setja ber í forgang	99
Summary with recommended actions	105
Litteraturliste	111
Fotografer og illustrasjoner	115
Vedlegg I	117
Arbeidsform	117
Vedlegg II	119
Observasjoner som ligger til grunn for anbefalingene	119
Grønland	119
Island	123
Svalbard	134
Etterord	139

Forord

Publikasjonen er resultatet av prosjekt 12: Representativt utvalg av arktiske kulturmiljøer, som ble foreslått i Nordisk handlingsplan for natur og kulturmiljøbeskyttelse i Arktis – Grønland, Island og Svalbard utarbeidet i 1999 av Nordisk Ministerråd.

Rapporten gjenspeiler et ønske om bedre nordisk samarbeid om forvaltning og regelverk på kulturmiljøområdet i Arktis gjennom å utarbeide felles, generelle forvaltningsprinsipper som kan benyttes for å oppnå en bærekraftig forvaltning av slike miljøer. Det er en målsetting at rapporten kan bidra til både å styrke kulturmiljøers status og vern i de nordiske arktiske områdene, samt sikre betydelige kulturmiljøer/kulturminneverdier i hele det sirkumarktiske området. I denne rapporten presenteres også et representativt utvalg av kulturmiljøer på Grønland, Island og Svalbard som eksempler.

Prosjektgruppen som har arbeidet med rapporten har hatt følgende sammensetning:

- Joel Berglund, Grønland Nationalmuseum & Arkiv/Nunatta Katersugaasivia Allagaateqarfialu, Grønland
- Þór Hjaltalín, Fornleifavernd ríkisins, Island
- Susan Barr (prosjektleder), Riksantikvaren, Norge/Svalbard
- Ina Rognerud (prosjektsekretær), Riksantikvaren, Norge/Svalbard

Kulturminnerådgiver Anne-Cathrine Flyen (Sysselmannen på Svalbard) har bistått med faglige innspill når det gjelder utvalget av representative kulturmiljøer på Svalbard.

Prosjektgruppen startet arbeidet i november 2003, og avsluttet arbeidet med rapporten ved utgangen av mars 2005. Riksantikvaren i Norge har vært ansvarlig for sekretariatet for prosjektarbeidet. Sekretariatet vil benytte anledningen til å takke kollegaer for nyttige diskusjoner og innspill under prosessen. I løpet av prosjektperioden har gruppen totalt avholdt fem møter, hvorav tre av disse var lagt opp som kombinerte befaringer i mandatområdene og arbeidsmøter.

På Svalbard bidro Sysselmannen meget velvillig med helikoptertransport. Gruppen har i utstrakt grad basert seg på en arbeidsprosess der kommunikasjon hovedsakelig har foregått via e-post i periodene mellom befaringene/arbeidsmøtene.

Prosjektgruppen vil gjerne trekke frem lokalbefolkning, der slik finnes, som vesentlige støttespillere i arbeidet med kulturmiljøer på lokalt nivå i mandatområdene, eksempelvis når det gjelder arbeidet med kontinuerlig skjøtsel og vedlikehold. Lokalbefolkning er en ressurs som besitter en uvurderlig kunnskap om historie og naturforhold, samt lokale tradisjoner og levesett. Prosjektgruppen oppfordrer derfor til økt samarbeid mellom lokalmuseer, lokalbefolkning og andre lokale interessegrupper om å sikre og ta i bruk kulturmiljøer.

Susan Barr

Prosjektleder, Oslo mars 2005

Sammendrag med prioriterte tiltak

I 1999 utarbeidet Nordisk Ministerråd *Nordisk Handlingsplan for kultur- og miljøbeskyttelse i Arktis - Grønland, Island og Svalbard* (TemaNord 1999:25), der prosjektet ”Representativt utvalg av arktiske kulturmiljøer” er et av de skisserte samarbeidsprosjektene. Handlingsplanen, som vektlegger betydningen av arbeidet med kulturmiljøer i Arktis, skisserer to målsettinger for prosjektet; prosjektet skal dels foreslå tiltak for en bærekraftig forvaltning, og dels velge ut et representativt utvalg av kulturmiljøer i de nevnte arktiske områdene.

Til tross for at de tre mandatområdene er svært forskjellige på mange måter, kjennetegnes de også av mange fellestrekk. Kulturminner og kulturmiljøer forteller om tilpasning til et kaldt klima og overlevelse under ofte marginale forhold. De gjenspeiler hvordan befolkningen gjennom tidene har tatt i bruk og utnyttet lokale naturressurser, etablert næringsliv og utviklet landbruk. Felles for områdene er også betydningen av fangst og fiske.

Kulturminner og kulturmiljøer i mandatområdene blir utsatt for mange felles trusler, og kulturminneforvaltningen møter mange felles utfordringer i form av endringer og påvirkninger. Mange av de menneskeskapte utfordringene er konsekvenser av det økende aktivitetsnivået områdene er utsatt for. Men fraflytting fra distriktene er også en fremtredende tendens i deler av området. De tre områdene er kjennetegnet av polart eller subpolart klima, noe som blant annet innebærer at store deler, og dermed også kulturminnene og kulturmiljøene, utsettes for naturbetinget nedbrytning og påvirkning gjennom klimatiske faktorer og prosesser som permafrost, ulike typer erosjon og sårbart plantedekke, samt nedbrytning forårsaket av fauna.

De representative kulturmiljøene som er valgt ut gjenspeiler ulik aktivitet som har foregått i Arktis gjennom tidene, og favner dermed et bredt spekter av det som kan betegnes som typiske og karakteristiske utviklingstrekk i hver region. Ved utvalget av representative kulturmiljøer er det tatt utgangspunkt i felles nordisk historie, siden mandatområdene er en naturlig del av denne. På Grønland innbefatter utvalget i tillegg eskimoiske kulturmiljøer, siden disse representerer en betydelig del av Grønlands historie.

Prosjektgruppen skulle også anbefale tiltak for en bærekraftig forvaltning av kulturmiljøer i Arktis. Det er lagt vekt på at anbefalingene er av generell karakter slik at de er grunnleggende prinsipper tilpasset ulike nivåer og sektorer av forvaltningen rettet mot kulturmiljøer i Arktis. Prin-

sippene er ment som retningslinjer, og må tilpasses enkelte kulturmiljøer ut fra kulturmiljøets forutsetninger og lokale forhold.

Små plankehytter spredt rundt i det vidstrakte landskapet i Nordøst-Grønland Nasjonalpark er etterlevninger etter den norsk/danske fangstperioden på begynnelsen av 1900-tallet.

Tiny plank huts dotted in the spacious landscape of the Northeast Greenland National Park are remnants of the Norwegian/Danish hunting period of the early 20th century.

Nedenfor følger *prioriterte anbefalinger* som foreslås i kapittel 4 i rapporten. Anbefalingene er rettet mot fire ulike nivåer: 1) Myndigheter og interesseorganisasjoner på lokalt nivå, 2) regionale myndigheter, 3) nasjonale myndigheter 4) felles nordisk samarbeid:

Til lokale myndigheter og interesseorganisasjoner:

Det anbefales økt satsing på utarbeidelse av detaljerte og handlingsrettede skjøtselsplaner i forbindelse med kulturmiljøer, med klar ansvarsplasing og prioriteringer, samt plan for oppfølging. Det bør i størst mulig grad legges opp til styrket medvirkning, innflytelse, ansvar og engasjement fra lokalmiljøet. I skjøtselsplanene bør det skisseres prinsipper for tilretteleggingstiltak utført på lokaliteten. Slike tilretteleggingstiltak kan være:

1. *Ferdsel og tilrettelegging:*

Ønskeligheten av inngrep i kulturmiljøer må alltid vurderes nøye, men i utvalgte kulturmiljøer bør det innføres enkelte tilretteleggingstiltak, eksempelvis montering av skilt, bygging av gangbroer, plattformer e.l., evt. opparbeiding av stier eller markeringer for ønskelig ferdsel.

2. *Bruk og stedsutvikling:*

Aktiv bruk og utnyttelse av eksisterende bygningsmasse bør vurderes der dette ikke vil gå utover kulturminnets og kulturmiljøets verneverdier. Enkelte kulturmiljøer bør vurderes benyttet for opplæring av eksempelvis tradisjonelle bygnings- og håndverksmetoder, gjerne i kombinasjon med museum/besøkssenter.

3. *Rekonstruksjoner/tilbakeføring:*

Bygging av rekonstruksjoner i forbindelse med kulturmiljøer må

vrderes nøye av fagpersoner i forkant. Rekonstruksjoner som er bygget opp med utgangspunkt i faktisk kunnskap, såkalte kopier, samt tilbakeføring/gjenoppbygging av enkeltelementer i et kulturmiljø kan være hensiktsmessig.

Av andre tiltak anbefales det:

- *økt satsing på informasjonsbrosjyrer og video/DVD for å øke kunnskapsnivået blant lokalbefolkning, der slik finnes, og besøkende om ulike kulturmiljøer.* Der det egner seg, og ikke nødvendigvis i umiddelbar tilknytning til kulturmiljøet, bør det vurderes å gjøre bruk av kreative informasjonsopplegg, der informasjon kombineres med eksempelvis opplevelser, kunst, bruk av multimedia, modeller e.l., for å synliggjøre kulturmiljøet.
- *at guiding i forbindelse med kulturmiljøer kobles sammen med en løpende tilstandsrapportering av kulturmiljøene* ved for eksempel utfylling av enkle tilstandsskjemaer. Rapporteringen bør koordineres av lokal forvaltningsmyndighet, og må følges opp og evalueres.

Til regionale myndigheter:

Det anbefales økt satsing på areal- og forvaltningsplaner for å styre utviklingen av prioriterte kulturmiljøer i Arktis. Areal- og forvaltningsplaner bør gi retningslinjer og legge føringer for hvordan kulturmiljøer skal bevares og utvikles i samsvar med stedets egenart og opprinnelig byggeskikk der dette er relevant, og revideres minst hvert femte år. Areal- og forvaltningsplanene bør inneholde bestemmelser vedrørende utarbeidelse av skjøtselsplaner for kulturminner og kulturmiljøer på lokalt nivå.

Av andre tiltak anbefales det:

- *større grad av regulering i tilknytning til kulturmiljøer i Arktis for å forhindre irreversibel ferdselsslitasje på lokaliteter med intensiv, eller økende, besøksfrekvens.* Dette kan innebære tiltak som: Opprettelse av spesielt beskyttede områder, evt. med ilandstigningsforbud, med mulighet for totalfredning tilsvarende naturreservater for å beskytte kulturmiljøer, meldeplikt for alle besøkende til særlige verneområder, eller innføring av soner med ferdselsforbud i forbindelse med enkelte kulturmiljøer eller deler av disse.
- *Et obligatorisk opplæringsprogram for guider i hvert område.* Kulturminneverdier og bevaringsprinsipper må være inkludert.
- *økt satsing på forskning og formidling av kulturmiljøer.* Forskningen må følges opp av de ansvarlige fagmyndighetene, og resultatene må være tilgjengelige sentralt.
- *at ansvarlige fagmyndigheter utarbeider en informasjonsstrategi/plan for håndtering av kulturmiljøer i hvert av områdene.* Denne bør legge

føringer vedrørende utarbeidelse og distribuering av informasjon, formidling, ønskelige strategier, samarbeid med næringsliv osv.. Den bør oppdateres jevnlig, eksempelvis hvert tredje år. Informasjon om kulturminner, kulturmiljøer, naturressurser og miljø bør, der det er mulig og hensiktsmessig, samles og presenteres i et større opplegg/senter på et sentralt sted.

- *økt satsing på registrering, kartlegging og dokumentasjon i tilknytning til kulturmiljøer i Arktis, samt etablering av faste rutiner for analyse og tolkning av datamaterialet.* Det anbefales at ansvarlige myndigheter følger tiltakene foreslått i prosjekt 9: *Miljøovervåking av ferdselsslitasje – Grønland, Island og Svalbard* (TemaNord 2003:530).

Til nasjonale myndigheter:

Det anbefales:

- *at kulturminnemyndighetene selv vurderer om lovgivningen, både særlovgivning og planlovgivning, fungerer tilfredsstillende og er samordnet, eller om det er behov for endringer.* Svak lovgivning kan være et incentiv til å arbeide for å få bedre redskap gjennom revideringer av lovverket. De representative kulturmiljøene i prosjektrapporten bør vurderes fredet, dersom de ikke allerede er det.
- *at begrepet kulturmiljø innlemmes i lovverket og benyttes i forvaltning og administrasjon i alle områdene.* Så langt det er mulig bør begrepet ha samme betydning og meningsinnhold i alle områdene.
- *at det etableres en egen fredningsenhet som er ansvarlig for faste kulturminner og kulturmiljøer på Grønland.*

Felles nordiske tiltak:

Det anbefales økt samarbeid om kulturminner og kulturmiljøer på tvers av de nordiske landegrensene. Et forum bør etableres for økt bevisstgjøring om kulturmiljøer og kunnskapsutveksling mellom de nordiske landene. Dette kan gi mulighet for direkte utveksling av erfaringer og danne et utgangspunkt for å utarbeide felles forvaltningsstrategier. Det anbefales felles konferanser, nettverksbygging, databaser, videreutdanning og foredrag for forvaltningsmyndigheter i områdene.

1. Innledning

1.1 Prosjektets forankring

I 1999 utarbeidet Nordisk Ministerråd, på oppdrag fra *Arbeidsgruppen for natur- og friluftsliv* og med utgangspunkt i *Den nordiske miljøstrategi 1996-2000, Nordisk Handlingsplan for kultur- og miljøbeskyttelse i Arktis - Grønland, Island og Svalbard* (Nord 1999:25). I denne handlingsplanen ble det foreslått fire innsatsområder for et fremtidig nordisk samarbeid i Arktis i femårsperioden 2000-2004:

- i) Arktis som forbilde i det internasjonale arbeidet for en bærekraftig utvikling
- ii) Bedre kunnskapsgrunnlag og styrket miljøovervåkning i Arktis
- iii) Bedre nordisk samarbeid om forvaltning og regelverk i Arktis
- iv) Holdningsskapende arbeid og forebygging av miljøkriminalitet i Arktis

Med utgangspunkt i de ovennevnte innsatsområdene skisserer handlingsplanen 14 ulike samarbeidsprosjekter, samt noen konkrete tiltak og generelle anbefalinger om miljøvernssamarbeidet i det arktiske Norden.

Det nordiske prosjektet som omhandler et representativt utvalg av arktiske kulturmiljøer faller innunder innsatsområdet som omhandler bedre nordisk samarbeid om forvaltning og regelverk i Arktis. Forvaltningsmyndighetene i de tre områdene stilles overfor mange felles problemstillinger og utfordringer med å sikre kulturmiljøer. Det vil derfor være fruktbart med et samarbeid på tvers av mandatområdene for i bredt perspektiv å øke kunnskapsnivået og utveksle erfaringer.

Eksempel på et kulturminne med beliggenhet i et oppdyrket areal, hvor jorda er dyrket helt inntil foten av ruinen. Grønland.

An example of a heritage site in a cultivated area, where the field has been cultivated right to the base of the site. Greenland.

1.2 Mandat og målsetting

Prosjektets mandat er formulert i prosjektbeskrivelsen i *Nordisk Handlingsplan for kultur- og miljøbeskyttelse i Arktis - Grønland, Island og Svalbard*: "Det anbefales at det iverksettes et prosjekt for å vurdere tidligere virksomheter i Arktis i sammenheng, med sikte på å sikre et representativt utvalg av kulturmiljøer fra den nordiske del av Arktis."

Med utgangspunkt i mandatet har prosjektgruppen definert to hovedmålsettinger:

- Prosjektgruppen skal vurdere kulturmiljøer på Island, Grønland og Svalbard, med vekt på miljøer som blant annet viser felles nordisk historie (felles historiske trekk) i Arktis og/eller felles tematisk/typologisk bakgrunn.
- Prosjektgruppen skal foreslå tiltak for en prioritering og bærekraftig forvaltning av signifikante kulturmiljøer/et representativt utvalg av disse kulturmiljøene i de tre områdene.

En viktig del av prosjektet er å vise den tette sammenhengen mellom naturgrunnlaget og kulturmiljøene, som er så fremtredende i og typisk for de arktiske områdene. I tillegg er det et mål at prosjektet styrker samarbeidet innenfor kulturminnefeltet og bidrar til å opprettholde og utvikle felles holdninger til verdifulle kulturmiljøer i de arktiske områdene.

Sauer, hester og et trefattig landskap karakteriserer mye av Island, skjønt treplantingsprosjekter gradvis endrer noen viktige kulturminner og kulturmiljøer.

Sheep, horses and a treeless landscape characterize much of Iceland, although tree-planting projects are gradually changing some important cultural heritage sites.

Målgruppen for rapporten er først og fremst relevante forvaltningsmyndigheter i Norden. Det er prosjektgruppens målsetting at de utarbeidede forvaltnings- og bevaringsprinsippene blir implementert i videre forvaltningsarbeid vedrørende kulturmiljøer i Arktis.

Prosjektgruppen har som mål at rapporten skal være oversiktelig, informativ og praktisk nyttig og har i størst mulig grad lagt vekt på å ikke overlappe eller gjenta informasjon som finnes i andre publikasjoner utgitt i regi av Nordisk Ministerråd. Det henvises i litteraturlisten til andre relevante rapporter og publikasjoner for supplerende informasjon.

Fra utsiktspunktet ved innlandsisen kan man følge breelven ned til fjorden, se Narsarsuaq ved elvens utløp og skimte Qassarsuk/Brattahlid som en grønn oase på den andre siden av fjorden.

From a vantage point by the inland ice sheet, one can follow the glacier river down to the fjord, see Narsarsuaq by the river mouth and glimpse Qassarsuk/Brattahlid as a green oasis on the far side of the fjord.

1.3 Tolkning av mandatet

Til tross for at Grønland, Island og Svalbard har mange fellestrekk, kjennetegnes disse områdene også av grunnleggende forskjeller, blant annet på det klimatiske, kulturhistoriske og sosiokulturelle plan. På overordnet nivå har derfor prosjektgruppen valgt å ta utgangspunkt i relativt generelle utvalgskriterier ved valget av representative kulturmiljøer i de ulike områdene, dvs. at det i stor grad har vært opp til de enkelte gruppelemmene å definere representative kulturmiljøer i regionene de er ansvarlige for. På denne måten skal utvalget gi innblikk i virksomhet og aktiviteter som blir vurdert som representative i hvert område.

De representative kulturmiljøene gjenspeiler som en følge av dette ulike aktiviteter som har foregått i denne delen av Arktis gjennom tidene, og favner dermed et bredt spekter av det som kan betegnes som typiske og karakteristiske utviklingstrekk i hver region. Ved utvalget er det tatt utgangspunkt i felles nordisk historie, men på Grønland innebærer utvalget i tillegg eskimoiske kulturmiljøer, siden disse representerer en betydelig del av Grønlands historie. I flere tilfeller er imidlertid den norrøne og den eskimoiske historien representert innenfor et sammenhengende kulturmiljø. En slik tolkning av mandatet er mest hensiktsmessig kulturminnefaglig sett, og utvalget vil, med en slik tilnærming, gi en hel-

hetlig og vidtfaavnende oversikt over vesentlige tendenser over tid i Arktis.

Et viktig utgangspunkt for *utvalget av kulturmiljøene*, og for tilnærmingen som danner grunnlaget for dette prosjektet, er sammenhengen, samspillet og avhengigheten mellom naturgrunnlag og kulturmiljø. Dette kjennetegner mye av virksomheten som har foregått, og som foregår, i Arktis, og danner rammen for forståelsen av kulturmiljøene og for de tiltakene som må til for å sikre deres fremtidige bevaring. På hver sin måte viser de utvalgte kulturmiljøene hvordan innbyggere i regionen har tatt i bruk naturressurser, og hvordan samfunnet har tilpasset seg de ofte barske naturgitte forholdene på stedet. Slik gjenspeiler de hvordan mennesker i Arktis har levd og virket under de spesielle forholdene som finnes langt mot nord.

På objektnivå er valget av de representative kulturmiljøene vurdert ut fra flere kriterier:

- Historisk betydning
- Egnethet for formidling av opplevelses- og kunnskapsverdier
- Graden av autentisitet i helheten og i de enkelte delene
- Eksemplifisering av aktuelle trusler og anbefalte tiltak
- Plassering og tilgjengelighet

Utvalget er en vurdering av hvilke kulturmiljøer prosjektgruppen anser som viktige å bevare for fremtiden, og sier i tillegg noe om hvilke deler av historien gruppen mener bør synliggjøres. Valget av representative kulturmiljøer gjenspeiler gruppens vurderinger i et gitt tidspunkt og med utgangspunkt i bestemte forutsetninger.

Fiskebyen Siglufjörður på Nord-Island år 1955. Fra begynnelsen av 1900-tallet og frem mot midten av århundret utviklet Siglufjörður seg til å bli "sildefangstens hovedstad". Frem til 1941 opplevde bygden en voldsom befolkningsøkning, før overbeskatning og endringer i sildens vandring gjorde at denne næringen gradvis ble nedlagt.

The fishing village Siglufjörður in North Iceland in 1955. From the beginning to the middle of the 20th century Siglufjörður developed into "the herring fishing capital". The population increased enormously up to 1941, when over-fishing and changes in the herring's wanderings led to gradual decline of the fishery.

De anbefalte forvaltnings- og bevaringsprinsippene er utarbeidet og utledet med utgangspunkt i ulike problemstillinger knyttet opp mot de utvalgte kulturmiljøene i hvert område. Det er lagt vekt på at anbefalingene er av generell karakter og at de dermed er grunnleggende prinsipper for forvaltningen av kulturminner og kulturmiljøer i Arktis. Prinsippene er i utgangspunktet ment som retningslinjer, og må tilpasses lokale forhold.

1.4 Mandatområdene – likheter og ulikheter

Til tross for at de tre mandatområdene Svalbard, Island og Grønland alle i denne sammenhengen er definert som Arktis, er områdene også på mange måter svært forskjellige. De har et stort geografisk spenn, noe som fører til at de naturgeografiske forholdene varierer mye. Dette er spesielt utpreget på Grønland, som har et høyarktisk naturmiljø i nord, mens det er aktivt landbruk i sør. Grønland og Svalbard er begge i liten grad utbygget, noe som særlig gir seg utslag i svært begrensede transportmuligheter. Transport over større områder foregår hovedsakelig via luft eller vann, eventuelt med snøscootere og bruk av hunder om vinteren. Island har et godt utbygd veinett, noe som gjør at de fleste områdene med aktuelle kulturmiljøer er relativt lett tilgjengelige.

Ilulissat Isfjord, Grønlands første lokalitet på Verdensarvlisten, med sine imponerende naturverdier, men også viktige kulturmiljøer fra tidlige eskimobosettinger.
Ilulissat Isfjord, Greenland's first World Heritage area, with its impressive natural values, but also important early-Eskimo heritage sites.

Forskjeller viser seg også når det gjelder styreform og status: Grønland er en del av det danske riksfellesskapet, men har siden 1979 vært et hjemmestyrte område. Island er en selvstendig republikk. Svalbard er en del av kongeriket Norge med til dels egne lovbestemmelser. En av de store forskjellene i mandatområdene er at staten hovedsakelig eier alt land på Svalbard og det er få private eiere. Dette er også tilfellet på Grønland, mens det på Island er mange private eiere. Staten setter av store ressurser til miljøforvaltningen på Svalbard og har som prinsipp at Svalbard skal

være et av verdens best forvaltede og bevarte villmarksområder. På Grønland og Island blir det satt av mindre ressurser til kulturminneforvaltning.

Det er også store forskjeller når det gjelder organisering av forvaltningsapparatet i de tre områdene. På Grønland ligger forvaltningen av kulturminner hos Grønlands Hjemmestyre under *Direktoratet for Kultur, Uddannelse, Forskning og Kirke / Kultureqarnermut, Ilinniartitaanermut, Ilisimatusarnermut Ilageeqarnermullu Pisortaqarfik* (KIIP). KIIP utarbeider vedtekter og lovverk vedrørende kulturminner og kulturmiljøer, og har også dispensasjonsmyndighet. Den politisk ansvarlige er landsstyremedlemmet for det pågjeldende direktorat. *Grønlands Nationalmuseum & Arkiv / Nunatta Katersugaasivia Allagaateqarfialu* er en underavdeling av KIIP, forvalter på vegne av landsstyremedlemmet kulturminneloven og er høringspart i alle saker som gjelder utnyttelse av arealer utenfor bosettingene. Museet er i tillegg høringsinstans i saker vedrørende råstoffprospektering og -utnyttelse.

På Island har Utdannings- og kulturministeriet (*menntamálaráðuneytið*) det overordnede ansvaret for kulturminneforvaltningen. Under Ministeriet hører tre riksinstitusjoner som er ansvarlige for hver sin del av kulturminneforvaltningen, *Nationalmuseet, Fornleifavernd ríkisins* (Statens fornminnevern) og *Húsafriðunarnefnd ríkisins* (Statens husfredningsnemnd). Landet er inndelt i kulturminneregioner og det er ansatt fem regionale antikvarer (*minjaverðir*) som er underlagt Fornleifavernd ríkisins, bortsett fra antikvaren i Reykjavik som er ansatt av kommunen og øverste sjef for Reykjaviks museum.

På Svalbard er øverste myndighet for kulturminneforvaltningen Miljøverndepartementet, som har delegert mye ansvar og oppfølging til sitt direktorat, Riksantikvaren. Direktoratet vedtar fredninger og har dispensasjonsmyndighet. Mye av ansvaret for den praktiske forvaltningen ligger hos Sysselmannen på Svalbard, som har to kulturminnerådgivere i staben.

Grønland er det området med lengst, om enn usammenhengende, befolkningshistorie. Ulike eskimokulturer levde og virket på Grønland periodevis helt fra ca 4 500 år tilbake i tid. Grønlands og Islands historie viser fellestrekk i norrøn tid, da både islandske emigranter og den siste eskimokulturen, *thule*, inntok Grønlands områder. Svalbard har ingen opprinnelig befolkning, men tilreisende fra forskjellige nasjoner har utnyttet naturressurser i kortere perioder uten å danne det som vi forstår med samfunn før i helt ny tid. Både Grønland og Island har lokalbefolkning i dag, mens befolkningen i samfunnene på Svalbard fremdeles har karakter av å ha midlertidig opphold på øygruppen.

Kulturminner og kulturmiljøer i de tre områdene er derved fra ulike tidsperioder og gjenspeiler ulike kulturer, levesett og livsbetingelser, men det er allikevel enkelte trekk som er felles for flere enn ett område: Det er blant annet aktivt landbruk både på Island og Syd-Grønland, en tradisjon som opprinnelig ble innført fra Island til Grønland på 1000-tallet og for Grønlands del gradvis ble gjenopptatt i kolonitiden. På østkysten av

Grønland ligger mange fangststasjoner som har fellestrekk med tilsvarende miljøer på Svalbard.

Til tross for forskjellene har områdene mange overordnede fellestrekk. Kulturminner og kulturmiljøer forteller om menneskers tilpasning til et kaldt klima og om overlevelse under ofte marginale forhold. Kulturmiljøene viser hvordan befolkningen gjennom tidene har tatt i bruk lokale naturressurser, etablert næringsliv og utviklet landbruk. Felles for områdene er også betydningen av fangst og fiske. Når det gjelder bygnings- og boligforhold var det typisk for eldre tradisjonell boligskikk i alle områdene at befolkningen tok i bruk materialer som fantes, som drivtømmer, torv, stein og elementer fra andre, eldre bygninger. Dette innebar stadige utskiftninger og endringer av bygningsmassen.

1.5 Felles utfordringer

Kulturmiljøene i de tre områdene utsettes for en rekke felles prosesser som akselererer nedbrytningen. Nedenfor følger en kort oversikt over aktuelle utfordringer kulturmiljøer i områdene stilles overfor, inndelt etter menneskeskapt påvirkning og naturbetinget nedbrytning. Trusselbilde varierer noe innbyrdes i de ulike mandatområdene.

Menneskeskapt påvirkning

Mange av de menneskeskapte utfordringene er konsekvenser av aktivitetsnivået områdene er utsatt for, blant annet i form av *tilflytting og stedutvikling*. Dette kan innebære bl.a.:

- Utbyggingsprosjekter til industri, boliger og fritidshytter
- Utvikling av veier og annen infrastruktur
- Pløying og nydyrking av mark, bruk av moderne landbruksmaskiner, utplanting av skog og beiting
- Opparbeidelse av ridestier
- Velment opprydding som fjerner kulturminner og -verdier

Også *fraflytting fra distriktene* med påfølgende forfall eller helt eller delvis mangel på skjøtsel og vedlikehold er en utfordring i forhold til tilfredsstillende bevaring av kulturmiljøer i deler av området. I tilfeller der eiere ikke lenger kan eller vil ta vare på kulturmiljøer, er det en utfordring å skape engasjement og forståelse på lokalt plan. Kunnskapsoverføring og bevisstgjøring om kulturminneverdiene er i slike tilfeller av avgjørende betydning.

Tyrfingsstaðir á Kjálka, et viktig, representativt torvgårdskompleks, ble forlatt så sent som i 1969. Uten kontinuerlig vedlikehold og reparasjoner, vil slike bygninger gradvis forsvinne.

Tyrfingsstaðir á Kjálka, an important, representative turf farm complex, was abandoned as late as 1969. Without continual care and repair, such buildings gradually return to nature.

Veksten innen reiselivssektoren fører blant annet med seg nedbrytning i form av ferdselslitasje, suvenirplukking, forsøpling og, i noen tilfeller, ødeleggelse ved uaktsomhet eller ubevissthet i ulik grad. Også *forskningssektoren* kan i visse tilfeller føre til økt press på arealer, og dennes aktivitet kan gi negative innvirkninger på kulturminner og kulturmiljøer.

Menneskelig aktivitet som har etterlatt seg faste kulturminner og kulturmiljøer på Grønland og Svalbard, har tradisjonelt vært begrenset til lett tilgjengelige kystområder. Dette innebærer at lokaliteter hvor det i dag er relativt enkelt å gå i land, stort sett er steder som også ble benyttet tidligere, ofte gjennom lang tid og av flere ”generasjoner”. Det er derfor en utfordring å tilpasse og tilgodese dagens behov for besøk og bruk til bevaring av kulturminner og kulturmiljøer på de enkelte lokalitetene.

På grunn av den geografiske beliggenheten er *bakkeslitasje* et problem ved mange lokaliteter i polare områder, da vegetasjonen regenererer svært langsomt og fører til en ekstremt sårbar overflate. Endringer i overflatens plantedekke kan dermed føre til erosjon fremkalt ved ferdsel, samt vind og vann.

Naturbetinget nedbrytning

Naturbetinget nedbrytning innebærer først og fremst påvirkning gjennom klimatiske faktorer og prosesser som er spesielle for, eller spesielt sterke i, de arktiske områdene. Disse inkluderer frysing/tining-sykluser, is-sprengning, sterke vinder med is- eller sandblåsingeffekter, og tiltagende erosjon langs kystene.

På Svalbard og deler av Grønland er lette bygninger utsatt for ødeleggelser forårsaket av isbjørn. På Island og det sørlige Grønland forårsaker husdyr som hester og sauer nedbrytning og ødeleggelser i kulturmiljøer. Mikroklimatiske forhold kan gi relativt store varmeeffekter, for eksempel der midnattsolen står på vindbeskyttede deler av strukturer og dette fører

til skader og nedbrytning som en ikke nødvendigvis forventer i arktiske områder, f.eks. fukt-, råte- og soppskader.

Kulturminner og kulturmiljøer kan også være utsatt for langtransportert forurensning, i tillegg til at enkelte kulturmiljøer også i seg selv kan utgjøre kilder til forurensning/avrenning til miljøet eller som visuelt forstyrrende elementer. Eventuelle klimaendringer vil også kunne gi seg store utslag på kulturmiljøer i områdene eksempelvis i form av økt erosjon langs kysten. Mindre bølgedempende is, flere stormer og mer nedbør gir store negative effekter langs disse kystene.

Mange kulturmiljøer i Arktis, som her i Ebeltoftamna, Svalbard, ble etablert i umiddelbar nærhet til kysten og er nå utsatt for effektene av økende erosjon.

Many heritage sites in the Arctic, as here at Ebeltoftamna, Svalbard, were established close to the coast and are now suffering the effects of increasing coastal erosion.

1.6 Begrepsbruk

Landskap	<i>"Landskap betyr et område, slik folk oppfatter det, hvis særpreg er et resultat av påvirkningen fra og samspillet mellom naturlige og/eller menneskelige faktorer."</i> ¹
Kulturmiljø	<i>"Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng."</i> ²
Felles nordisk historie	Prosjektgruppen mener begrepet "felles nordisk historie" ikke er dekkende for det meningsinnhold gruppen har benyttet som utgangspunkt for utvalgelse av representative kulturmiljøer i Arktis. I tillegg til kulturmiljøer med utgangspunkt i felles nordisk historie dekker rapporten eskimoiske kulturmiljøer på Grønland, som ikke innlemmes av denne begrepsbruken. Gruppen benytter i stedet begrepet "felles historiske trekk". Med dette mener prosjektgruppen: <i>"Virksomhet fra ulike historiske epoker som har satt spor etter seg i form av kulturmiljøer på Grønland, Island og Svalbard."</i>
Representativitet	<i>"Et utvalg av kulturmiljøer innenfor en definert kulturhistorisk sammenheng som på best mulig måte representerer/videreformidler denne historien."</i> Representativitet er dermed definert ut fra geografisk område og tid, noe som også vil reflektere sosiokulturelle forhold, mangfold og egenart.
Bærekraftig forvaltning	Prosjektgruppen benytter begrepet "forvaltning av kulturmiljøer i Arktis på en bærekraftig måte". Med dette mener prosjektgruppen: <i>"Forvaltning av kulturmiljøer i Arktis skal ta utgangspunkt i dagens generasjoners behov for kunnskap, opplevelse og bruk slik at kulturmiljøene beholdes så intakte som mulig for fremtidige generasjoner."</i>
Autentisitet	<i>"Autentisitet er summen av vesentlige, historiske, konstaterte karaktertrekk; fra den opprinnelige og frem til nåværende tilstand, som et resultat av de forskjellige endringene som har funnet sted over tid."</i> ³ Prosjektgruppen har funnet det hensiktsmessig å benytte følgende krav til autentisitet: <i>"bestå autentisitetstesten når det gjelder utforming, materialer, fagmessig utførelse eller miljø, og med hensyn til kulturlandskaper, deres særegne trekk og bestanddeler (komiteen understreket at rekonstruksjon kan godtas bare dersom den utføres på grunnlag av fullstendig og detaljert dokumentasjon over originalen og ikke på noen måte ut fra antagelser)."</i> ⁴
Skjøtsel og vedlikehold	<i>"Skjøtsel er et samlebegrep som innbefatter de tradisjonelle begrepene sikring, istandsetting og vedlikehold av kulturminner. Brukes spesielt om pleie og tilrettelegging av arkeologiske funnområder, vedlikeholdstiltak på landskap og landskapselementer. Vedlikehold er mer konkret behandling av selve kulturminnet/objektet. Vedlikehold/vedlikeholds nivå: Tiltak som er nødvendige for at et kulturminne ikke skal forfalle."</i> ⁵
Eskimoisk	<i>"Inuitkulturer før kolonisering og misjon fant sted, faktorer som avgjørende endret det grønlandske samfunnet. På Vest-Grønland skjedde dette på begynnelsen av 1800-tallet, på Øst-Grønland rundt år 1900 da de siste ikke-kristne ble døpt."</i>

¹ Den europeiske landskapskonvensjonen, artikkel 1 (definisjoner). Begrepet *kulturlandskap* brukes ikke i denne prosjektrapporten

² Den norske kulturminneloven av 1978, § 2

³ Kraków-charteret (The Charter of Kraków 2000)

⁴ Retningslinjer for gjennomføring av konvensjonen for vern av verdens kultur- og naturarv (UNESCO 1997), Artikkel 24 (b) (i).

⁵ Fortid former framtid (NOU 2002:1)

Hus med blå gavl, typisk for den eldre del av bebyggelsen i Igaliku, Grønland. Merk den røde sandstenen som bygda har gitt navn til; Igalikusandsten.

House with blue gable, typical for the older part of the settlement in Igaliku, Greenland. Note the red sandstone which has taken its name from the district: Igaliku sandstone.

1.7 Internasjonale forpliktelser av relevans for kulturminneforvaltningen

Både Grønland, Island og Norge/Svalbard har forpliktet seg til å følge opp internasjonale avtaler som gjelder forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer. Nedenfor følger en kort oversikt over globale samarbeidsavtaler og konvensjoner som et eller flere av områdene har forpliktet seg til å følge.

1.7.1 Globalt samarbeid

*Verdenskommisjonen for miljø og utvikling*⁶ lanserte i sin rapport i 1987 blant annet som overordnet prinsipp at bærekraftig utvikling skal være et samlet og sektorovergripende ansvar for alle. Dette og øvrige fremsatte prinsipper rettet mot miljø er senere lagt til grunn for norsk og nordisk oppfølging innenfor miljøvernforvaltningen. *Verdenskommisjonen for kultur og utvikling* ble nedsatt i 1992, og oppfølgingsrapporten "*Vårt skapende mangfold*"⁷ forelå i 1995. Betydningen av et samlet og bærekraftig miljøhensyn vektlegges også her. Kort sammenfattet understreker både *Agenda 21* (oppfølgende FN-program for Brundtlandkommisjonen fra Rio-konferansen i 1991) og *de Cuéllar-kommisjonen* at utfra såvel miljø- som kulturmessige hensyn må vektlegging av disse verdier være tverrsektorielt og sektorovergripende ved at vurderinger om de miljømessige og de kulturelle konsekvenser integreres i øvrige sektors normale virksomhet. Under FNs toppmøte om bærekraftig utvikling i Johannes-

⁶ The World Commission on Environment and Development, også betegnet som *Brundtland-kommisjonen* etter lederen Gro Harlem Brundtland.

⁷ Our Creative Diversity. Report of the World Commission on Culture and Development, også betegnet *de Cuéllar-kommisjonen* etter lederen Javier Pérez de Cuéllar.

burg i 2002 ble det gjennomført et møte om “Kulturelt mangfold, biologisk mangfold og bærekraftig utvikling”. I handlingsplanen som ble lagt frem i Johannesburg ble det også slått fast at respekt for det kulturelle mangfoldet er en av flere forutsetninger for å kunne oppnå en bærekraftig utvikling og sikre at denne bærekraftige utviklingen kommer alle til gode.

1.7.2 Konvensjoner

- Overenskomst om beskyttelse av kulturverdier i tilfelle av væpnet konflikt (Convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict), Haag 1954. Ratifisert av Norge i 1961.
- Konvensjonen om tiltak for å forby og forhindre ulovlig import og eksport av kulturgjenstander og ulovlig overføring av eiendomsrett til kulturgjenstander (Convention on the means of prohibiting and preventing the illicit import, export and transfer of ownership of cultural property), Paris 1970. Ratifisert av Norge i 2004.
- Konvensjon om vern av verdens kultur- og naturarv (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage), Paris 1972. Ratifisert av Norge i 1977, Danmark/Grønland i 1979 og Island i 1995.
- Konvensjon om vern av Europas arkitekturarv/vern av Europas faste kulturminner (Convention for the protection of the architectural heritage of Europe) (Granada-konvensjonen), Granada, 1985. Ratifisert av Norge i 1996.
- Konvensjon om vern av den arkeologiske kulturarv (European convention on the protection of the archeological heritage) (Malta (Valletta)-konvensjonen), Malta, 1992. Ratifisert av Norge i 1995, Grønlands Hjemmestyre vurderer nå om Grønland skal ratifisere Malta-konvensjonen i løpet av 2005.
- Unidroits konvensjon om stjålne eller ulovlig utførte kulturgjenstander (Unidroit Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects), Roma 1995. Ratifisert av Norge i 2001.
- Den europeiske landskapskonvensjonen (European Landscape Convention), Firenze 2000. Godkjent av Norge i 2001.

2. Grønland, Island og Svalbard – en oversikt

2.1 Grønland

2.1.1 Historiske hovedtrekk

Grønland ble trolig befolket første gang cirka 2500 år f.Kr., da grupper av jegere og fangstfolk innvandret fra arktisk Canada til de nordligste områdene på Grønland og fortsatte sørover langs øst- og vestkysten. Disse befolkningsgruppene, som på Nordøst-Grønland er kjent som Independencekulturen og på Vest-Grønland som *saqqaq*-folket, etterlot minimale spor i landskapet. Kulturminner fra denne perioden ligger på overflaten, og består hovedsakelig av ildsteder reist av kantstilte steiner og steinmarkeringer etter boligfeltets diameter, samt rester av redskapstilvirkning.

Disse kulturene ble vel 1500 år senere etterfulgt av den såkalte *dorset*-kulturen, som også innvandret fra det nordøstlige Canada. Kulturminnene og kulturmiljøene etter *dorset*-kulturen skiller seg fra spor etter *saqqaq*-folket ved at de manifesterer seg kraftigere i landskapet; i tillegg til teltstrukturer introduserte *dorset*-kulturen nedgravde boliger, som forteller om en annen kulturell strategi. *Dorset*-folkets eksistens på Grønland er arkeologisk påvist frem til 1200-tallet med et avbrudd e.Kr.fødsel.

I tiden etter 1000-tallet innvandret de dynamiske *thuleeskimoene* fra arktisk Canada og ekspanderte i de følgende århundrene sørover langs øst- og vestkysten av Grønland. I tillegg til å være mange, er sporene etter denne kulturen også tydlige i landskapet og forteller om fangstliv, omsorg for de døde, boligutvikling, lek og reiser. *Thulefolket* er de nåværende grønlandernes forfedre, de var samtidige med den sene *dorset*-kulturen og den siste epoken av norrøn bosetting; de møtte hvalfangerne fra Europa på 1600-tallet og endelig den danske misjonen som ble etablert i 1721. Dette siste møtet førte i tiden etter til et brudd med det tradisjonelle eskimoiske levesettet.

Utsikt mot havet og drivende isfjell fra den paleoeskimoiske boplassen Eqi på sørkysten av Ilulissat Isfjord.

View towards the sea and drifting icebergs from the paleoeskimo site Eqi on the southern shore of the Ilulissat Isfjord.

De ovennevnte eskimokulturene hadde alle sin opprinnelse i det østlige arktiske Canada, men mot slutten av 900-tallet kom den første innvandringen til Grønland fra øst, nemlig fra Island. Det var primært bønder som av ulike årsaker søkte nytt land. Denne befolkningsgruppen kalles i dag for *nordboere*, mens de selv kalte seg for grønlandinger. *Nordboerne* brakte sin bondekultur med seg og tilpasset det dyrebaserte landbruket til de nye forholdene. Deres tilstedeværelse førte også til at den romersk-katolske kristendommen ble introdusert på Grønland rundt år 1000. *Nordboerne* bosatte seg ved sydspissen av øya i *Østerbygden*, området som i dag omfattes av kommunene Nanortalik, Qaqortoq og Narsaq, i *Vesterbygden*, som i dag tilsvarer Nuuk kommune/Nuup kommune, og i en mindre bosetting kalt *Mellombygden* som i dag dekkes av kommunene Paamiut og Arsuk; av disse var *Østerbygden* den største.

I de områdene som ble betegnet som *Øster- og Vesterbygden* ser en i dag tydelige spor i terrenget etter *nordboerne*, og sporene forteller om boligformer, driftsbygninger, innhegninger og andre anlegg som var nødvendige i forbindelse med landbruket. I tillegg finnes det ruiner etter større og mindre kirker, deriblant domkirken og gården der biskopen residererte fra 1126 til slutten av 1300-tallet. De norrøne bosettingene forsvant endelig på slutten av 1400-tallet, uten at en med sikkerhet kjenner til årsaken. Det er sannsynlig at utvandring tilbake til Island eller Norge spilte en vesentlig rolle og var forårsaket av forverrede livsvilkår på Syd-Grønland.

I århundrene frem til misjonen etablerte seg ekspanderte *thulefolket* over hele Grønlands kystområder. De hadde sporadisk kontakt med hvalfangere utenfra, med hvem de førte en livlig tuskhandel. Hvalfangerne på sin side etterlot få spor på Grønland annet enn handelsvarer, som f.eks. perler, og stedsnavn, som forteller om nederlandsk tilstedeværelse. Misjonen fikk imidlertid varig betydning, og det er interessant å legge

merke til at kristendommen ble introdusert to ganger på Grønland; i første halvdel av 1700-tallet var det den lutherske varianten som ble innført.

Av historiske årsaker hører Grønland til det danske riket, noe som, etter at misjonen var etablert, ble ytterligere manifestert gjennom *Den Kongelige Grønlandske Handel* som i 1774 fikk monopol på handel med Grønland. Denne virksomheten fortsatte frem til 1986, da den ble overført til det grønlandske Hjemmestyret, som ble opprettet i 1979. *Den Kongelige Grønlandske Handels* bygninger på Grønland er i dag en vesentlig del av det kulturhistoriske by- og bygdemiljøet. På Øst-Grønland og i det nordligste Vest-Grønland er de bymessige bosettingene relativt nye; de eldste bygningene daterer seg til 1920- og 1930-årene.

I mellomkrigsårene foregikk det en omfattende fangstvirksomhet på Øst-Grønland, som hovedsakelig hadde sitt utgangspunkt i norske og danske fangstkompanier. Denne virksomheten har etterlatt seg spor i form av flere hundre fangsthytter, hvorav de fleste befinner seg innenfor grensene til nasjonalparken på Nordøst-Grønland.

I tillegg finnes det etterlatenskaper fra 2. verdenskrig både på Øst- og Vest-Grønland, fortrinnsvis etter amerikansk tilstedeværelse, men også enkelte spor som vitner om tyske forsøk på å etablere permanente værstasjoner.

Den lille norske fangsthytta Rendalshytta i Paradisdalen, Nordøst-Grønland Nasjonalpark. Hytta ble bygget i 1938 av enkle pappteekte plankevegger.

The tiny Norwegian hunting cabin Rendalshytta in Paradisdalen, Northeast Greenland National Park. The cabin was built in 1938 of simple plank walls covered by waterproof tarred felt.

2.1.2 Kulturmiljøer

Grønland, som er jordens største øy, strekker seg 2.600 km fra nord til sør og omfatter en nordlig sone med polart klima og en sørlig sone med subpolart klima. Totalt omfatter Grønland 2.415.100 km², hvorav 1.799.850 km² er dekket av is som på det meste har en tykkelse på 3.500 m. Til tross for at det generelt er innlandsisen som bestemmer klimaet på Grønland, er landet preget av store lokalklimatiske variasjoner, noe som blant annet skyldes det fjellrike landskapet. Dette gir seg også uttrykk i forskjellen mellom kystklimaet som dominerer i ytre deler av fjordene, og det konti-

nentale klimaet som preger de innerste områdene av de dype fjordene. De isfrie landarealene strekker seg langs kysten av Grønland og det er hovedsakelig denne sonen som gjennom tiden er blitt påvirket av menneskelig aktivitet.

I motsetning til i mange andre områder er landskapet på Grønland generelt sett lite påvirket av menneskelig aktivitet. Mange kulturminner, spesielt de eskimoiske, ligger i øde områder hvor det sjelden er mennesker. Typiske kulturmiljøer utenfor bymessig bebyggelse i indre fjordarmer på Syd-Grønland omfatter norrøne ruiner, enkelte eskimoiske kulturminner, blant annet i form av graver, samt bygninger med tilknytning til dagens landbruk og fiskeri. På Syd-Grønland finnes blant annet et helt middelalderlandskap mer eller mindre intakt, til tross for at det på grunn av landbrukets effektivisering og ekspansjon ikke lenger er så uberørt. Generelt sett ligger det norrøne kulturlandskapet i de samme områdene som dagens bønder har sine gårdsanlegg og jordbruksarealer. Landbruket på Grønland består i dag hovedsakelig av sauehold, oppdyrking av mark til fôr, samt mindre hagebruk.

2.1.3 Forvaltning

Forvaltningen av kulturminner ligger hos Grønlands Hjemmestyre under Direktoratet for Kultur, Uddannelse, Forskning og Kirke / Kultureqarnermut, Ilinniartitaanermut, Ilisimatusarnermut Ilageeqarnermullu Pisortaqarfik (KIIP), mens det er Direktoratet for Miljø og Natur / Avatangiisinut Pinngortitamullu Pisortaqarfik som er ansvarlig for forvaltningen av naturen. Den politisk ansvarlige er landsstyremedlemmet for det pågjeldende direktorat. Grønlands Nationalmuseum & Arkiv / Nunatta Katersugaasivia Allagaateqarfialu er en underavdeling av KIIP, og forvalter på vegne av landsstyremedlemmet Landstingslov om fredning af jordfaste fortidsminder og bygninger, som omfatter alle menneskeskapte strukturer fra før år 1900. Arbeidet med å revidere loven er igangsatt, blant annet skal det innarbeides nye sjøterritoriale bestemmelser.

Grønlands Nationalmuseum & Arkiv / Nunatta Katersugaasivia Allagaateqarfialu er høringspart i alle saker som gjelder utnyttelse av arealer utenfor bosettingene, i tillegg til at museet er høringsinstans i saker vedrørende råstoffprospektering og -utnyttelse. Denne ordningen gjør det mulig for kulturminneforvaltningen på Grønland å ha oversikt over eventuell planlegging og utvikling utenfor bosettingene, samt å utøve kontroll i den utstrekning det er mulig innenfor lovens rammer.

Informasjonsskilt ved de norrøne ruiner i Igaliku/Garðar, Grønland.
Information sign by the Norse ruins at Igaliku/Garðar, Greenland.

2.1.4 Rammeverk – formelle virkemidler

I tillegg til informasjon formidlet via museene er loven om de jordfaste fortidsminnene, som omhandler og regulerer forholdet mellom offentligheten og kulturminnene, det viktigste verktøyet for kulturminneforvaltningen på Grønland. Denne loven bygger blant annet på prinsippet om at alle menneskeskapte strukturer fra før år 1900 har samme verdi, noe som understreker lovens forskningsmessige vinkling. Loven gir i tillegg hjemmel for å foreta estetiske vurderinger i forhold til hvilke tiltak som eventuelt kan gjennomføres i nærheten av et kulturminne.

Slik loven ser ut i dag, formidler den to ulike prinsipper: Alle faste kulturminner fra før år 1900, definert som ruiner og strukturer etter fangst og middelalderens landbruk, er automatisk fredet. Dette gjelder imidlertid ikke bygninger, der det i hvert enkelt tilfelle må gjennomføres en vedtaksfredning.

Bestemmelser med hjemmel i den danske *Bekendtgørelse af Lov om mineralske råstoffer i Grønland* (Råstofloven) har, i den utstrekning Råstofdirektoratet vurderer det som hensiktsmessig, forrang fremfor bestemmelser i fredningsloven.

I tillegg er det tatt hensyn til kulturminner og kulturhistorisk sammenheng i annen lovgivning, f.eks. i Hjemmestyrets bekjentgjørelse om ivaretagelse av bevaringshensyn i kommuneplanleggingen. Det er også hjemmel for å utarbeide en beskyttende lokalplan; denne vedtas av kommunestyret og kan oppheves når et nytt kommunestyre tiltrer.

I forbindelse med andre typer fredninger, f.eks. naturfredninger, kan kulturminner som ligger innenfor pågjeldende område oppnå ytterligere beskyttelse som en del av området. Dette er eksempelvis tilfellet med nasjonalparken i Nordøst-Grønland, og senest i 2003 i forbindelse med nomineringen av Ilulissat Isfjord til UNESCOs verdensarvliste.

Begrepet kulturmiljø

Begrepet kulturmiljø benyttes verken i grønlandsk lovgivning eller planlegging. På Grønland arbeider man ikke direkte etter dette begrepet, men

etter loven om jordfaste fortidsminner med de muligheter loven gir. Loven åpner for muligheten for å frede et sammenhengende område (kulturhistoriske områder og lokaliteter, ”*hvis bevarelse af historiske hensyn er af væsentlig interesse*”, § 19), hvilke har vært gjort for eksempel ved de eskimoiske ruinene rundt den gamle *Herrnhutbygningen/Brødremisjonens bygning*, som nå rommer Grønlands Universitet - Ilisimatusarfik, og i tillegg rundt ruinen av den norrøne *Hvalsø kirkeruin/Qaqortukuloq oqaluffeqarfik* på Syd-Grønland. Men disse teoretiske begrepene har ennå ikke vært benyttet i det kulturhistoriske fredningsarbeidet.

2.2 Island

2.2.1 Historiske hovedtrekk

Islands historie strekker seg over ca 1100 år, og hadde sitt utgangspunkt i den nordiske ekspansjonen i vikingtiden. I Islands eldste historieverk, Are Frodes *Islendingabók* fra perioden 1122-1133, omtales både Islands og Grønlands kolonisering. Ifølge Are Frode ble de første bosettingene på Island etablert av nordmenn på Harald Hårfagres tid, og den første landnåmsmannen bosatte seg i Reykjavik i år 874. Landet var på den tid nærmest ubebodd og uberørt.

Også resultater av arkeologiske utgravninger underbygger dette: Island ble bebodd rundt år 900 av folk som stammet fra Skandinavia. Boplasser fra denne perioden er sammenlignbare med norske bygninger fra samme tidsperiode, og funn fra gravhauger tilsvarer i mange tilfeller vest-norske kulturforhold. En del gjenstander har imidlertid sin opprinnelse i vesteuropeiske kystnasjoner som England, Skottland, Irland og Frankrike, mens andre påviser østnordiske kontakter, fra Sverige og Østersjøen. Genetiske undersøkelser gjennomført nylig viser at en stor andel av kvinnene på Island hadde sin opprinnelse fra De britiske Øyer, mens et flertall av mennene opprinnelig kom fra Skandinavia. Landnåmsmennes historie er skrevet ned i *Landnámabók*, som i utgangspunktet er fra midten av 1100-tallet.

Ifølge Are Frode ble Island bosatt på 60 år og ved slutten av den perioden, i år 930, ble en felles lovgivende forsamling, *Alþingi* (Alltinget), stiftet på Thingvalla. Dette var innledningen til en ny epoke, som i historieskrivingen har fått betegnelsen *þjóðveldisöld*, eller fristatstiden (930-1264). Samfunnsstrukturen som ble etablert tok utgangspunkt i ætt- og høvdingveldet, og en formell høvdingklasse, *goðar*, hadde lovgivningsmakt og forstanderskap ved Alltinget og regionale ting. Landet ble kristnet i år 1000, og de to biskopsgårdene Skálholt på Sydlandet og Hólar på Nordlandet ble stiftet i henholdsvis 1056 og 1106. Kristendommens inntog og etableringen av kirkelige stiftelser knyttet Island til det

romersk-katolske kulturområdet, og Island ble en del av det kristne Vest-Europa.

Den siste perioden av fristatstiden, som varte fra ca 1220-1264, har fått betegnelsen *Sturlungaöld* etter en av de mektigste slektene som kjempet om makten på Island på 1200-tallet. Til tross for at landet var preget av blodige kriger og voldsom maktkamp, nådde utdanning og sagaskriving sitt høydepunkt i perioden frem til 1300-tallet. Ved fristatstidens slutt i år 1264 ble landet underlagt den norske kongen, og i de etterfølgende tiårene ble det etablert en ny forfatning, og sysselmanns-systemet ble innført etter norsk forbilde. Kirken begynte også å bli mer selvstendig, og økte både sin formue og makt på 1300- og 1400-tallet.

Gásar i Eyjafjörður. En av Islands viktigste handelsplasser i middelalderen, nevnt i mange sagaer og andre kilder fra middelalderen. På Gásar er det vakker natur og godt bevarte kulturminner som gjør at området er et populært friluftsområde.

Gásar by Eyjafjörður, one of Iceland's most important trading sites in medieval time, mentioned in many sagas and other sources from the period. The beautiful nature and well-preserved heritage remains make the site a popular recreational area.

Senmiddelalderen (ca 1300-1550) blir ofte inndelt i en norsk, en engelsk og i tillegg en tysk epoke, etter hvilke nasjoner som dominerte handelen i de ulike periodene. Fisk begynte å bli en viktig eksportvare fra midten av 1300-tallet. Bergen, som lenge hadde vært den viktigste handelsbyen i fristatstiden, hadde tilnærmet monopol på islandshandelen på 1300-tallet. Jordeiendommer som hadde beliggenhet i nærheten av de viktigste fiskebankene steg i verdi og det var også disse områdene som ble gjenstand for den største befolkningsøkningen, spesielt ved Suðurnes, Breiðafjörð og Västfjörðarna. Nye maktslekter, som bygde sitt velde på fiskehandel og kjøpte opp eiendommer, etablerte seg i landet, og mange var også kongens embedsmenn. Bergensmonopolet ble opprettholdt frem til begynnelsen av 1400-tallet, da engelskmenn gjorde sitt inntog på markedet.

På dette tidspunktet kom det et tyvetalls to- og tremastrede skip til Island årlig, og landet importerte stadig mer. På midten av 1400-tallet nådde den engelske innflytelsen sitt høydepunkt, og engelskmenn hadde blant annet egne talsmenn ved begge de islandske bispesetene. Med støtte

fra den danske kongen og islandske embetsmenn drev tyske Hansakjøpmenn gradvis engelske kjøpmenn bort fra de viktigste handelshavnene, blant annet Hafnarfirði og Básendum i årene 1480-1486. Striden hardnet til mot 1500-tallet. I Grindavikurstriden i år 1532 ble mange engelskmenn drept da de ble drevet ut fra Grindavík, som lenge hadde vært en av deres viktigste baser. På Island ble det ikke etablert noen selvstendig kjøpmannsklasse i middelalderen og det ble heller ikke bygd opp byer i forbindelse med handelen eller fiskerinæringen.

På 1500-tallet styrket den danske kongen sin makt over landet, med reformasjonen som et ledd i prosessen. År 1550 ble den siste katolske biskopen henrettet, den lutherske kirken ble etablert i landet og kirkens eiendommer og makt ble underlagt kongen. Kongen innførte formelt monopol på all handel i 1602, og enevelde i 1662. Denne perioden var preget av kaldere klima, overbeskatning av vegetasjonen og gammel dyrkingsteknikk, som ga dårlig produksjon. For den islandske bonden ble det stadig vanskeligere å leve av landet. Det ble gjort et forsøk på å bygge opp industri i Reykjavík og å innføre forbedrete landbruksmetoder, men de tøffe forholdene gjorde at antall innbyggere på 1700-tallet aldri nådde 50 000. I begynnelsen av århundret, 1707-1709, herjet en kopper-epidemi i landet som førte til at rundt 18 000 mennesker døde og befolkningen ble redusert til ca 33 000. Et utbrudd fra vulkanen Laki i 1784-1785 gjorde også stor skade.

På 1800-tallet ble det gjort store fremskritt både når det gjaldt samfunnsforhold og næringsliv, og det var i denne perioden grunnlaget for dagens Island ble lagt. Reykjavík vokste frem som landets hovedstad, og Alltinget ble gjenopprettet i 1845. På slutten av 1800-tallet var det ca 80 000 innbyggere på øya, til tross for at over 12 000 innbyggere hadde emigrert til Amerika. Det var først etter 1860 at urbaniseringen egentlig begynte på Island, en prosess som tok til for alvor etter 1880 da fiskesamfunnene vokste frem og fiskerinæringen ble en selvstendig næring. Landet fikk full suverenitet i 1918, og ble republikk i 1944.

2.2.2 *Kulturmiljøer*

Frem til slutten av 1800-tallet var Island et utpreget bondesamfunn, der bondens gård (*lögbylíð*), som hovedsakelig baserte seg på husdyrhold og selvberging, dannet det økonomiske grunnlaget. Landet har imidlertid aldri kunnet dekke alt som innbyggerne har behov for, og handel har alltid vært viktig. Mangel på skog gjorde at husene ble bygget av torv og stein, men reisverket ble bygget av tre som i de fleste tilfeller var drivtømmer. Hus av denne typen representerer den dominerende byggeskikken frem til begynnelsen av 1900-tallet.

Torvgårdene krevde mye vedlikehold, og bøndene måtte utføre reparasjonsarbeid hver sommer. Med regelmessige mellomrom måtte man oppføre nye torvvegger og bytte ut morkent tre i bærekonstruksjonene.

Hver reparasjon førte med seg en liten endring på gården og de ulike generasjonene tilpasset bygningsmassen etter sine behov. Dette førte til at det, med tiden, ble dannet menneskeskapte forhøyninger, *bæjarhólar*, under gårdens hovedbygning. Disse er ofte opp mot 3 meter høye og kan ha en diameter på opp mot 30-40 meter. I dag kjenner mange bønder til disse *bæjarhólar*, og det er fortsatt slik at de fleste gårdene (*lögbyli*) på Island har stått på omtrent samme sted i flere hundre år.

Langhuset på Keldur, Rangárvellir, er opprinnelig fra middelalderen og kan sies å være Islands eldste hus. Denne type torvhus trenger mye vedlikehold; torvveg-gene må bygges opp regelmessig, ofte med ca. 30-50 års mellomrom. Den tradisjonelle byggeteknikken på Keldur er svært viktig sett i forhold til eksempelvis spørsmålet om autenticitet. Alt repareringsarbeid og bruk av materialer må registreres grundig.

The longhouse at Keldur, Rangárvellir, is originally from the medieval period and can be said to be Iceland's oldest house. This type of turf house needs constant attention; the turf walls have to be rebuilt regularly, often within 30-50 year periods. The traditional building technique at Keldur is very important with regard to, for example, the question of authenticity. All repairs and use of materials must be thoroughly documented.

Ved hjelp av arkeologiske utgravinger kan en således ofte få innblikk i hvordan gårdene på Island har utviklet seg fra middelalderen og frem til i dag. *Bæjarhólar* kan dermed gi meget store bidrag til kunnskap om gårdenes og landets historie. Et tradisjonelt gårdsanlegg besto av uthus og andre bygninger, blant annet stall, fjøs til kyr og sauer, tungårder, kjøkkenhager og innhegninger for sauer og hester. I utmarka hadde man bl.a. støler (*sel*), torp (*hjáleigur*), saueskjul (*fjárborgir*), og avsidesliggende sauefjøs (*beitarhús*). En slik gård, eller ruiner av en slik, med alle sine hus og anlegg, kan utgjøre et avgrenset kulturmiljø. På Island har det gjennom århundrene vært rundt 4500-5000 slike gårder (*lögbyli*), og fortsatt i dag bærer gårdene samme navn og står på samme sted eller i nærheten av de gamle. Ruiner av bygninger fra ulike tidsperioder finnes nærmest på hver gård. Dagens landbruk krever derimot moderne driftsmetoder, inkludert planering av tun. Til tross for at det finnes rester etter det gamle bondesamfunnet på de fleste gårder i landet, er det stor variasjon i hvor mye som er bevart. Det er få komplette gårdsanlegg igjen, og de fleste av disse er bevart i Nationalmuseets bygningssamling; 43 hus, kirker og gårder er i museets eie. Kun fire gårdsmiljøer er bevart i sin helhet med hovedgård, uthus og andre tilhørende bygninger, av disse er det kun én som ikke er i museets samlinger. Derimot finnes det et hundretalls

ruiner etter gårder som i mange tilfeller ble forlatt allerede i middelalderen og som aldri ble bygget opp igjen. Slike ødegårder og samlinger av slike i visse områder kan utgjøre kulturmiljøer.

I tillegg til bondesamfunnets gårdsanlegg, finnes det også rester av sjøboder og andre bygninger knyttet til havnevirksomhet. Det er nå igangsatt arkeologiske undersøkelser ved de to viktigste havnene på Nordlandet, Gásar og Kolbeinsárós. I forbindelse med markeringen av tusenårsjubileet for kristningen av Island i år 2000, bevilget Alltinget midler til undersøkelser av kirkelige kulturminner, og det er nå igangsatt undersøkelser ved begge bispesetene, samt ved klosteranleggene ved Skriðuklaustur og Kirkjubæjarklaustur. I tillegg er det foretatt undersøkelser ved enkelte kirker fra 1000- og 1200-tallet, samt (enkelte) kirkegårder, blant annet Keldudalur, Neðri-Ás og Þórarinnssstaðir. Mange av kulturminnene som har forbindelse med kirken kan betraktes som kulturmiljøer, f.eks. Hólar sett i sammenheng med andre kirker i området, gårder og havnen ved Kolbeinsárós. De vakreste kulturmiljøene som er bevart har imidlertid forbindelse med de gamle regionale tingene fra fristatstiden, eksempelvis Hegransþing og Krakalækjarþing. Alltinget ved Thingvalla ble tatt inn på UNESCOs verdensarvliste i 2004.

Til tross for at fiskeriindustrien ble en selvstendig næring først ved slutten av 1800-tallet og under landets urbanisering, har fisk og fiskeri alltid vært en viktig del av næringslivet på Island. Bønder sendte gårdsgutter til fiskevær (*ver*) ved kysten der de bodde en del av året i rorbuer (*verbúðir*) og fisket fra åpne båter. I mange områder rundt hele landet, men spesielt på vestkysten, finnes det kulturminner og kulturmiljøer, bestående av rorbuer, båthus og flere bygninger, som vitner om dette arbeidet.

Island er ikke rikt på mineraler eller råmaterialer; svovel (*brenni-steinn*), som benyttes i krutt, har imidlertid vært eksportvare siden 1200-tallet. I tillegg har Island eksportert en bergart som på islandsk heter *silfurberg*. Silfurberg er en type kalsittkrystaller (CaCO_3), som har fått navnet *islandit* (*islandspat*) eller *Iceland spar* på engelsk. Allerede på begynnelsen av 1600-tallet vekket krystallene vitenskaplig interesse på grunn av sin størrelse og renhet, og i tillegg ble det oppdaget at krystallene hadde den egenskapen at de kunne bryte en lysstråle i to parallelle stråler (polarisering). Danske Erasmus Bartholin var den første som nevnte dette fenomenet i år 1669, og rundt år 1700 benyttet Christiaan Huygens og Isaac Newton islandspat (*islandit*) i det som var de første forsøkene på å forstå lysets brytning. Silfurberg (Nicol-prismer) ble benyttet i mange slags instrumenter, blant annet mikroskoper. Den mest kjente gruen på Island, som en fortsatt kan se rester av, ligger ved Helgustaðir i Reyðarfjörð. Der var det gruvedrift i årene 1855-1925, og dette var også omtrent den eneste lokalitet for utvinning av nicol-prismer frem til ca 1920.

På Island ble det trolig produsert salt ved hjelp av tangbrenning siden landnåmstiden. I år 1773 ble det etablert en saltproduksjonsfabrikk på

Reykjanes ved Ísafjarðardjúp, der varmt kildevann ble benyttet til å koke ut saltet fra sjøvannet. Rester av saltverket kan fremdeles ses, til tross for at mye av anlegget er forsvunnet.

Brenntorv (*mór*) ble benyttet til oppvarming, mens man hovedsakelig benyttet trekull i smier, der jern ble utvunnet av myrmalm. I dag er jordvarme et av landets viktigste ressurser, men utnyttelsen av varmt vann går tilbake til middelalderen der det ble benyttet i varme bad. Av andre kulturminner kan nevnes veier og broer, fyrtårn, steinrøyser, brønner og forsvarsbygninger (*virki*).

Kulturminner og kulturmiljøer på Island kan også være landskap som er knyttet til folketro, eksempelvis *alfstenar* eller *Grettistök*, eller det kan defineres ut fra stedsnavn eller lokaliteter nevnt i sagaer, blant annet i islendingsagaene. Mange kulturminner som ble fredet på Island på 1930-tallet ble fredet fordi man så dem i sammenheng med sagaene.

Audunarstofa på Holar i Hjaltdalur, Island. Hypotesekopi av biskop Audun den Rødes (biskop på Holar 1313-1322) bjelkehus som sto på Holar fram til begynnelsen av 1800-tallet. Huset sto ferdig i 2002. Ved bygging av rekonstruksjonen ble det tatt utgangspunkt i et rikt kildemateriale, men huset ble bygget dobbelt så stort som originalen. Slike eksperimenter med gammelt håndverk og redskap kan gi verdifulle opplysninger om bygningsteknikk i middelalderen.

Audunarstofa at Holar in Hjaltdalur, Iceland. A hypothetical copy from 2002 of the house of bishop Audun the Red (bishop at Holar 1313-1322). The original house stood at Holar up to the beginning of the 19th century. The reconstruction was based on a rich source material, but the house was built twice as large as the original. Such experiments with old building practices and tools can give valuable information about building techniques in medieval times.

2.2.3 Forvaltning

Utdannings- og kulturministeriet (*menntamálaráðuneytið*) har det overordnede forvaltningsansvaret for kulturminneforvaltningen på Island. Under ministeriet hører tre riksinstitusjoner som er ansvarlige for hver sin del av kulturminneforvaltningen. Riksantikvaren er museumssjef ved *Nationalmuseet*, som er hovedmuseum innen arbeidet med kulturminner og kulturmiljøer og rådgivende for regionale museer. Nationalmuseet skal samle og bevare løse kulturminner, samt registrere og undersøke faste kulturminner, og er i tillegg ansvarlig for, og eier av, verneverdige og fredete bygninger med spesiell kulturhistorisk verdi.

Fornleifavernd ríkisins (Statens fornminnevern) er ansvarlig for å gjennomføre fredninger og gir tillatelse til, og er rådgivende organ ved, arkeologiske undersøkelser og utgravninger. *Fornleifavernd ríkisins* skal beskytte kulturminner og kulturmiljøer mot ulik type virksomhet, og skal også påse at det blir utført nødvendige undersøkelser og arkeologiske utgravninger ved behov. Myndigheten er også ansvarlig for minnesmerker på kirkegårder og løse kulturminner i kirker. *Fornleifavernd* har mulighet til å fredlyse (vedtaksfredede) yngre kulturminner spesielt og har oversikt over andre *fredlyste* kulturminner der man har ekstra eller økt tilsyn.

Húsafríðunarnefnd ríkisins (Statens husfredningsnemnd) er ansvarlig organ for bygninger med kulturhistorisk eller estetisk verdi, og for å gjennomføre undersøkelser av bygningsarven.

Landet er oppdelt i kulturminneregioner og det er ansatt fem regionale antikvarer (*minjaverðir*). Disse er underlagt *Fornleifavernd ríkisins*, bortsett fra antikvaren i Reykjavik som er ansatt av kommunen og er øverste sjef for Reykjaviks museum. Antikvarene skal ta seg av, og ha tilsyn med, løse og faste kulturminner innenfor sine områder, arkeologiske lokaliteter og fredete bygninger, og arbeider i nært samarbeid med *Húsafríðunarnefnd*, *Nationalmuseet* og regionale museer.

2.3.4 Rammeverk – formelle virkemidler

I prinsippet er alle arkeologiske kulturminner som er 100 år eller eldre fredet på Island, og disse defineres som fornminner (*Þjóðminjalög nr. 107/2001 pgr. 9*). Det er imidlertid også hjemmel for at yngre kulturminner, f.eks. industribygninger som fiskefabrikker og spor etter 2. verdenskrig, kan vedtaksfredes som verdifulle kulturmiljøer. Grovt regnet er det rundt 200.000 automatisk fredete kulturminner på Island, men kun ca 25 prosent av dem er i dag registrert.

Alle bygninger som er bygget før 1850 og kirker som er bygget før 1918 er automatisk fredet (*Lög um húsafríðun nr. 104/2001 pgr. 6*). Eiere av bygninger eldre enn 1918 er pålagt å varsle ansvarlig regional antikvar og *Húsafríðunarnefnd*s dersom det foreligger planer om å endre, flytte eller rive bygningen. Lovverket sikrer i tillegg at eiere av verneverdige bygninger kan få støtte til vedlikehold av bygningsmassen fra Husfredningsfondet (*Húsafríðunarsjóður*).

I 2001 ble det vedtatt nytt lovverk vedrørende kulturminner på Island: Husfredningsloven, (*Lög um húsafríðun, nr. 104/2001*), lov om flytting av kulturminner inn og ut av landet (*Lög um flutnings menningarverðmæta úr landi og um skil menningarverðmæta til annarra landa, nr. 105/2001*), museumsloven (*Safnalög, nr. 106/2001*) og kulturminneloven (*Þjóðminjalög, nr. 107/2001*). Den største endringen i forhold til den gamle loven av 1989 er at kulturminneforvaltningen ble skilt ut fra Nationalmuseet. Forvaltningen av arkeologiske kulturminner var tidligere underlagt museet og den såkalte fornminnenemnd (*fornleifanefnd*), men

er nå underlagt den nye institusjonen, *Fornleifavernd ríkisins*. Fornminnenemnden finnes fremdeles, men dens rolle i dag er kun som klageinstans for saker som tidligere er behandlet i Fornleifavernd. Bygningsvernet er i dag, som tidligere, underlagt *Húsafríðunarnefnd*, som ble en selvstendig institusjon ved innføringen av den nye loven. De regionale antikvarene, som før var underlagt Nationalmuseet, ble ved organisasjonsendringen underlagt Fornleifavernd ríkisins for å unngå problemer med rollesammenblanding i form av å være både myndighetsutøver i forhold til arkeologiske undersøkelser og utførende instans. I løpet av de siste ti årene er også stadig flere arkeologiske undersøkelser blitt utført av private instanser.

Begrepet kulturmiljø

Begrepet kulturmiljø, som det er definert i den norske kulturminneloven, finnes ikke i islandsk lovgiving. Begrepet kulturlandskap (*menningarlandslag*; *menning* betyr *kultur*) ble imidlertid tatt opp i den islandske kulturminneloven i 2001. I tillegg benyttes begrepet *búsetulandslag*, da ofte i betydningen bosettingslandskap, et begrep som ofte forstås i en mer snever betydning enn begrepet *menningarlandslag*. I praksis benytter forvaltningen begge begrepene om kulturlandskap. I selve loven defineres imidlertid ikke begrepene.

I arealplanloven/planlovverket (*Skipulags- og byggingalög* nr. 107/2000) defineres begrepet *hverfisvernd*, kvartervern, om områder som bør vernes på grunn av sin unike helhet. Dette gjelder for både gamle hus og andre kulturminner. I reglementet om arealplanlegging (*Skipulagsreglugerð* 400/1998) defineres ordet *þjóðminjaverndarsvæði*, da i betydningen kulturminnevernområde. Dette ordet benyttes i arealplanleggingen for å definere områder med både fredlyste (vedtaksfredete og kulturminner med økt tilsyn) og fredete kulturminner og fredete hus.

2.3 Svalbard

2.3.1 Historiske hovedtrekk

Svalbard er en høyarktisk øygruppe beliggende mellom 74° og 81°N og i overkant av 600 km nord og øst for henholdsvis fastlands-Norge og Nordøst-Grønland. Denne isolerte beliggenheten gjorde at Svalbard aldri ble befolket av eskimoer eller andre folkegrupper i gammel tid. Det var den kortvarige jakten etter utnyttbare naturressurser som etter hvert brakte mennesker til Svalbard, og disse gruppene dro sin vei igjen etter som de aktuelle ressursene avtok.

Svalbard har en tidlig tilknytning til Island gjennom noen korte, pirrende meldinger i de *Islandske Annaler* fra 1194 og *Landnámabók* fra 1200-tallet om at *Svalbarði fundinn* og at det ligger nord i Hafsbotn. De

eldste sikre historiske kildene som omhandler Svalbard er imidlertid fra tidlig 1600-tallet. I 1596 ble øygruppen oppdaget, eller eventuelt gjenoppdaget, av en nederlandsk ekspedisjon på leting etter en nordøstlig sjøvei til Kina og India. Losen på ett av de to skipene, Willem Barentsz, omkom senere på ekspedisjonen, og er hedret gjennom viktige navnsetninger i dette området. Navnet Spitsbergen ble gitt til landområdet ekspedisjonen støtte på.

Andre ekspedisjoner, særlig fra England og Nederland, fulgte raskt i Barentsz' kjølvann og oppdaget enorme mengder sjøpattedyr som holdt til ved Svalbard. Nedslaktingen av hvalross og hval og stadig leting etter nye forekomster førte til gradvis oppdagelse og kartlegging av øygruppen. De klimatiske forholdene og ishindringer gjorde imidlertid at øygruppen ikke var spesielt godt kartlagt før langt ut på 1900-tallet.

Fundament av en dobbel spekkokeriovn på nordvest Svalbard. Slike spekkovner ble opprettet på landstasjonene for hvalfangsten som pågikk ved øygruppen på 1600-tallet.

Remains of a double blubber oven for train-oil extraction, northwest Svalbard. Such blubber ovens were established at land stations for the extensive whaling that was carried out at the archipelago in the 17th century.

Utover 1600-tallet og gjennom 1700-tallet var hvalfangst en stor og internasjonal (først og fremst nederlandsk og britisk, men også Danmark/Norge var med, samt baskere som hjelpemannskap) industri, opprinnelig knyttet tett til Svalbard gjennom landstasjoner for utvinning av olje om sommeren, senere som et støttepunkt og begravelsessted under den pelagiske perioden. Den intensive jakten på grønlandshvalen førte til at bestanden kollapset, og hvalfangsten ved Svalbard opphørte.

En helt annen type fangst, overvintringsfangst, ble introdusert til øygruppen av pomorene (russere som bodde ved Kvitsjøen). Det er ikke helt slått fast når de først kom til Svalbard, men deres hovednæringsvei var fangst fra havet, spesielt hvalross, og det er rimelig å mene at de gradvis ekspanderte sitt fangstområde nord- og vestover til de nådde Svalbard. I hvert fall var de godt etablert der utover 1700-tallet, stort sett i grupper av opptil 10-15 mann som tilbrakte en vinter (i praksis fra en sommer til neste) eller kanskje flere i jakt etter hvalross, isbjørn, reinsdyr, sel, sjøfugl, egg og dun.

Det at pomorene som fangstet på Svalbard var innom nordnorske havner underveis til og fra, ansporet handelsmenn der til å sende egne ekspedisjoner på overvintringer på øygruppen, den første på slutten av 1700-tallet. Norsk overvintringsfangst økte først i omfang omkring midten av 1800-tallet, samtidig som pomorene ga opp Svalbard som næringsområde. Det grunnleggende med norsk overvintringsfangst (denne betegnelsen inkluderer også enkelte andre nasjonaliteter, men de var unntaket) liknet på pomorenes, men det kom til å utvikle seg mot små grupper av en til tre personer på hvert fangstfelt. Selv om slike ekspedisjoner ikke alltid fikk tilfredsstillende utbytte og i tillegg kostet mange livet gjennom ulykker og skjorbuk, ble dette nærmest en livsstil for noen fangstmenn. Enkelte av disse fikk i tillegg med seg kona for et år eller flere.

Det var denne type fangst, og noen ganger de samme aktørene, som spredte seg både til Jan Mayen og Øst-Grønland. Terrenghorskjeller på Øst-Grønland gjorde det hensiktsmessig å bruke hundesleder, ellers var systemet helt likt. Denne overvintringsfangsten på Svalbard døde ut både som resultat av fallende konjunkturer og fredningslover og -restriksjoner, spesielt den internasjonale fredningen av isbjørn fra 1973. Det finnes 1-2 fangstmenn på Svalbard i dag som fremdeles driver mer eller mindre på tradisjonell måte.

Frem til 1920 var Svalbard å regne som ingenmannsland, eller snarere allemannsland. I begynnelsen av 1900-tallet førte dette til en tilnærmet ”klondykestemning”, hvor mange aktører fra mange forskjellige land kastet seg ut i eventyret som jakten etter mineralrikdommer var tenkt å være. Gull, jern, fosfat, asbest, marmor og kull ble forsøkt utnyttet, men de fleste drømmer og selskap falt i grus. I dag er det kun kull som drives ut, av både Norge og Russland, selv om det frem til nå stort sett har vært et underskuddsforetak.

De lovløse tilstandene på øygruppen på tidlig 1900-tallet førte til internasjonale tiltak for å avgjøre Svalbards politiske status. Ved Svalbardtraktaten av 1920 ble Norge tilkjent suvereniteten over øygruppen. Traktaten trådte i kraft 14. august 1925 og har den særbestemmelsen at borgere av land som har tiltrådt traktaten, har lik rett til næringsutøvelse som norske borgere. Det må imidlertid sies at de omfattende miljøvernbestemmelsene for øygruppen sterkt begrenser denne retten for alle.

Svalbards geografiske beliggenhet, samt det faktum at en fjern utløper av Golfstrømmen fører varmere vann nordover langs vestkysten, gjør at øygruppen ble valgt som base for tidlige vitenskapelige og utforsknings ekspedisjoner, samt som utgangspunkt for forsøk på å nå Nordpolen. Vitenskapelige ekspedisjoner ankom Svalbard fra Russland og Storbritannia allerede på 1700-tallet, mens 1800-tallet så spesielt svenske vitenskapsmenn i fremste rekke. Av de mer vellykkede forsøk på å nå Nordpolen, må Roald Amundsens luftskipekspedisjon i 1926 med *Norge*, i samarbeid med Lincoln Ellsworth og Umberto Nobile, absolutt nevnes.

Verdenskrigen 1939-45 hadde også forgreninger til Svalbard og både tyskerne og de allierte hadde til tider sine tropper på øygruppen. Tyskerne hadde dessuten værobservasjonsbaser på bortgjemte steder langt unna Longyearbyen-Barentsburgområdet, og de mistet dessuten flere fly som ligger som vrak eller mindre vrakbiter på tundraen. Krigens kulturminner er de yngste som er automatisk fredet i henhold til et fast årstall (før 1946).

Delvis i tilknytning til publisiteten omkring de ulike ekspedisjonene, men også som organisert europeisk cruisetrafikk, har det blitt drevet turisme til øygruppen siden slutten av 1800-tallet. I dag er ikke Svalbard lenger en vanskelig tilgjengelig og skjermet høyarktisk avkrok, men i likhet med andre polarområder er blitt mål for mange besøkende. En politisk ønsket bremsing av den norske gruvedriften har inkludert oppmuntring til andre aktiviteter, og de tre norske bosettingene – Longyearbyen, Sveagruva og Ny-Ålesund – har alle i løpet av det siste tiåret gjennomgått og gjennomgår fremdeles store endringer.

2.3.2 Kulturmiljøer

I likhet med Grønland, er en stor del (ca 61 %) av Svalbard dekket av is. Som på mye av Grønland har både klimaet, permafrosten og mangelen på høyere vegetasjon gjort at faste kulturminner forblir synlige på tundraen. Den ekstra vegetasjonen som dannes i le av gamle strukturer og finner næring i nedbrytningen av organiske rester, bidrar i tillegg til synligheten. Det finnes kulturmiljøer etter alle de historiske periodene nevnt ovenfor. Av den historiske oversikten, går det også tydelig frem at internasjonale aspekter i større grad enn nasjonale preger Svalbards kulturminner.

Den tidlige hvalfangsten på 16- og 1700-tallet har i dag restene av landstasjoner og gravfelt som sine største kjennetegn. Spekk-kokerier ble etablert ved passende strender og viser seg i dag som større eller mindre rester etter de sirkelformete ovnene, som kunne være enkle, doble og til og med tre på rad, bygget opp nær stranden med en plattform av jord og stein rundt. Disse er godt synlige i terrenget i dag, både på grunn av sin form og på grunn av frodigere vegetasjon og lag med såkalt *spekkbetong*, som er størknet spekk som ble sølt under prosessen og blandet seg med sand og småstein. I nærheten kan det være tufter etter bygninger som naturlig hørte til for arbeidet på en slik stasjon (tønneverksted, lager, mv), og lenger ut i terrenget omkring kan det være rester av små utkiksposter hvor det ble speidet etter hval. Graver finnes alltid i relativ nærhet til stasjonene, både i små mengder og samlet i større felt på 2-300. På grunn av permafrosten, er de enkle og grunne og overdekket med steinrøyser for å holde isbjørn og rev unna. Bevegelsene i permafrosten forstyrrer imidlertid gravene og det er vanlig å se rester av kister og ben innimellom steinene.

Pomorene etterlot en helt annen type kulturmiljø, men allikevel fremdeles knyttet til strand og havet og utnyttelse av de biologiske ressursene. I dag ser vi restene av deres overvintringsstasjoner som tufter med karakteristiske firkantede grunnsviller, rester av røde murstein og stumper etter 3-5 m høye ortodokse kors, nå betegnet *russerkors*, som hadde funksjon som navigasjonsmerke i tillegg til det religiøse. Arkeologiske undersøkelser som er blitt gjennomført over mange år viser at deres boliger som oftest var små laftede stuer, ofte bygget av materialer som ble tatt med fra Russland. Tilbygg til badstue eller arbeidsrom kunne være i sleppveggskonstruksjon (hjørne- og veggstolper med langsgående spor ble satt loddrett i bakken og de vannrette veggplankene ble sluppet ned i sporene) og mindre bygg til andre formål som lager, med mer, kunne være bygget av mer tilfeldige trematerialer fra fjæra. Som varmekilde i hyttene bygde pomorene store ovner av rød teglstein. De arkeologiske undersøkelsene avdekket et rikt utvalg av gjenstander, både knyttet til jakt og fangst, samt også til fritid, slik som sjakkbrikker og skomakerutstyr. Også her er det vanlig å finne enkle graver i tilknytning til fangststasjonene.

Den tidligere fangsthytta Bjørnhamna er i dag godt vedlikeholdt, men står i fare for å bli utsatt for velmente forbedringer som kan ødelegge kulturverdier.

The earlier hunting cabin Bjørnhamna is now kept in good order, but is at risk from well-meaning improvements that can destroy cultural heritage values.

De norske fangststasjonene ble til dels etablert på de samme egnete plasser som de pomore, men også på flere steder rundt hele øygruppen. Røkting av fellene ble drevet ut fra en hovedstasjon som ofte ikke var stort mer enn en enkel papptekket reisverkshytte på kanskje 4 x 2 m med bislag. Et lite antall enda enklere og mindre hytter, bistasjoner, ble bygget i terrenget for å utvide rekkevidden for røkting. Selvsnekrede lemfeller for rev og selvskuddskasser for isbjørn utgjorde hovedredskapet. Noen av hyttene er fremdeles brukbare i dag, og viser hvordan små endringer og reparasjoner med mer eller mindre tilfeldige materialer har preget bruken gjennom mange tiår. Andre av hyttene er ruiner eller bare fundament. Mange av lemfellene ligger fremdeles ute i terrenget og viser fangstområdet. Selvskuddskasser kan også ses, men mange er blitt tatt vekk som suvenirer gjennom tidene.

Fra gruvetiden, som har pågått nå i 100 år og drives fremdeles av Norge og Russland, finnes det kulturmiljøer som dekker alt fra rester av enkle innslag i fjellsiden, en liten hytte eller klynge av hytter, etterlatte redskaper og kanskje litt skinnegang, til de store anleggene som finnes i dagens gruvebebyggelser; de norske Longyearbyen og Sveagruva, i tillegg til den russiske Barentsburg. Norske Ny-Ålesund er en tidligere gruveby med endret funksjoner i dag, mens russiske Pyramiden ble nedlagt for bare noen få år siden. I 2003 fredet Riksantikvaren taubaneanlegget for kulltransport i Longyearbyen som strekker seg fra gruvene, over flere kilometer med tundra og gjennom Longyearbyen sentrum til bebyggelsens største struktur, taubanesentralen. Mens de små og relativt lite brukte gruveanleggene langs vestkysten av Spitsbergen stort sett har felles forvaltningsutfordringer med de andre kulturmiljøtypene nevnt ovenfor, er gruvemiljøene knyttet til de større norske og russiske gruvebebyggelsene svært kompliserte.

Kulturminner og kulturmiljøer fra tidligere vitenskapelige og utforsknings- eller eventyrekspedisjoner har mange likhetstrekk og et stort og relativt lite utnyttet arkeologisk/etnologisk forskningspotensialet. De innbefatter det som er igjen av baser, med større eller mindre rester av bygninger, observatorier, avfallshauger, transportmidler, hangarer og annet, og inkluderer varder og depoter ute i terrenget. Det er som oftest knyttet en del skriftlige kilder til disse kulturmiljøer som kan brukes både i forsknings- og forvaltningsøyemed.

Alle faste og løse kulturminner eldre enn år 1946 er automatisk fredet, så også de fra krigen. Kulturmiljøer fra denne perioden er rester av de tyske værobservasjonsstasjonene (fra nesten intakte hus/hytter med noe innbo, til tufter med avfallshauger med boksmat, patroner og andre etterlatenskaper). Depoter, utkiksposter, ammunisjonsdumper, og annet hører også med. Flyvrak og/eller spor etter landinger med fly finnes også flere steder.

2.3.3 Forvaltning

Svalbard ble en del av kongeriket Norge ved ratifiseringen i 1925 av *The Treaty of Spitsbergen* (kjent som Svalbardtraktaten) fra 1920. Øygruppen har allikevel et separat forvaltningssystem som til dels er ganske annerledes enn det på fastlandet. Traktaten var meget forutseende i og med at den nevnte naturvernforpliktelser allerede i 2. avsnitt. Behovet for regulert kulturminneforvaltning ble tatt opp nå og da i tiden etterpå, men de første forskriftene kom ikke før i 1974.

Øverste myndighet for kulturminneforvaltningen på Svalbard er Miljøverndepartementet, som har delegert det meste av ansvaret til sitt underordnede direktorat, Riksantikvaren. Mye av ansvaret for den praktiske forvaltningen er igjen delegert til Sysselmannen på Svalbard, som har to kulturminnerådgivere innenfor sin Miljøavdeling. Det er blitt vanlig prak-

sis å dele stillingene mellom en arkeolog og en rådgiver for nyere tids kulturminner (etnolog, arkitekt, bygningskonservator og lignende). Det er Riksantikvaren som foretar vedtaksfredninger og har dispensasjonsmyndighet.

Viktig for miljøforvaltningen (natur og kulturminner) på Svalbard er prinsippene om *føre vår* (når et forvaltningsorgan mangler tilstrekkelig kunnskap om hvilke virkninger et tiltak kan ha på naturmiljø eller kulturminner, skal myndighet utøves med sikte på å unngå mulige skadevirkninger på miljøet) og *samlet belastning* (enhver virksomhet som iverksettes, skal vurderes ut fra den samlede belastning som naturmiljø og kulturminner da vil bli utsatt for). Disse er ikke minst viktige i forhold til håndtering av den stadig økende turismen rundt øygruppen. I tillegg har Stortinget vedtatt at Svalbard skal være et av verdens best forvaltede villmarksområder. Dette innebærer bl.a. at i tilfeller hvor miljøvern står opp i mot aktiviteter av en eller annen sort, skal miljøhensyn veie tyngst. I dag er det spesielt gruvedrift og turisme som kan utfordre miljøvernensyn.

Luffotografiet av Ny-Ålesund viser bosettingen nærmest fjorden og lokaliteten for den tidligere gruveaktiviteten i bakgrunnen. Ny-Ålesund er Svalbards største fredete kulturmiljø, og samtidig også en base for internasjonal forskning i rask utvikling.

An aerial view of Ny-Ålesund, showing the settlement nearest to the fjord and the site of the earlier coal mines behind. Ny-Ålesund is Svalbard's largest protected cultural environment, at the same time as it is a rapidly-developing base for international research.

2.3.4 Rammeverk – formelle virkemidler

Den første formelle kulturminnelovgivningen (forskrifter) kom i 1974. Etter et par prøvesomrer, ble en helårs kulturvernkonsulent (for Svalbard og Jan Mayen) ansatt med base ved Tromsø Museum i begynnelsen av 1979. Arbeidet de første årene ble konsentrert om å skaffe en oversikt over kulturminnebestanden ved registrering i felten, samt om enkelte bygningskonserveringsprosjekter. I tillegg ble det samtidig utført noen få, men relativt omfattende, arkeologiske prosjekter ved utenlandske arkeologer, noe som forskriftene tok høyde for på bakgrunn av de internasjonale aspekter ved Svalbards kulturminner. Kulturminneforskriftene ble

oppdatert i 1992, da bl.a. grensen for automatisk fredning ble flyttet fra 1900 til 1946 (eldre enn). 15. juni 2001 kom det en samlet Lov om miljøvern på Svalbard (Svalbardmiljøloven), som er et nytt konsept for norsk forvaltning, da det kombinerer natur- og kulturminneforvaltning i én lov.

Svalbardmiljøloven med tilhørende forskrifter er et sterkt virkemiddel som gir hjemmel til å regulere svært mye av den aktiviteten som utøves eller kan tenkes utøvd på øygruppen. I tillegg har Sysselmannen romslige ressurser til å kontrollere og inspisere rundt på hele Svalbard gjennom bruk av avanserte helikoptre og et isforsterket fartøy. Sysselmannen har en egen budsjettpost for arbeidet med kulturminner og kulturmiljøer.

Våren 2006 skal det åpnes et nybygg i tilknytning til Universitets-sentret på Svalbard (UNIS) i Longyearbyen som skal inneholde bl.a. et moderne informasjonssenter hvor myndighetene skal profilere og informere om bl.a. natur- og kulturminneforvaltning. Svalbard Museum blir også flyttet dit og staten skal ha et eget magasin i bygget for kulturhistoriske gjenstander. En håper da at en del gjenstander som i tidligere år er blitt fjernet fra øygruppen vil bli returnert til Longyearbyen og magasinet.

Begrepet kulturmiljø

I de tidligere kulturminneforskriftene ble begrepet *områdefredning* brukt som hjemmel for å frede "et område som har særskilt kulturhistorisk verdi, så langt dette er nødvendig for å sikre disse verdiene for ettertiden". Dette ble erstattet i Svalbardmiljøloven (sml) med begrepet *kulturmiljø-område*, som må sies å være et "bastardbegrep". I forvaltningsmessig omtale utelates ofte det siste leddet (-områder), og man benytter *kulturmiljø* og *kulturmiljøfredning*. Ordlyden i paragrafen (sml § 19) er fremdeles "et område som har særskilt kulturhistorisk verdi" og innen dette området skal virksomhet som kan forringe den kulturhistoriske verdi unngås. I bakgrunnsarbeidet for loven står det at opprettelse av et slikt område kan være aktuelt når vernehensynene ikke tilgodeses godt nok gjennom en utvidelse av sikringssonen rundt kulturminnet/kulturminnene og særlig når det er en rekke kulturminner i området. I vernebestemmelsene for kulturmiljøområder kan det ikke gis bestemmelser om vern av naturmiljøet ut over det som er nødvendig for å unngå at den kulturhistoriske verdi av området blir forringet på noen måte (Ot.prp.nr.38).

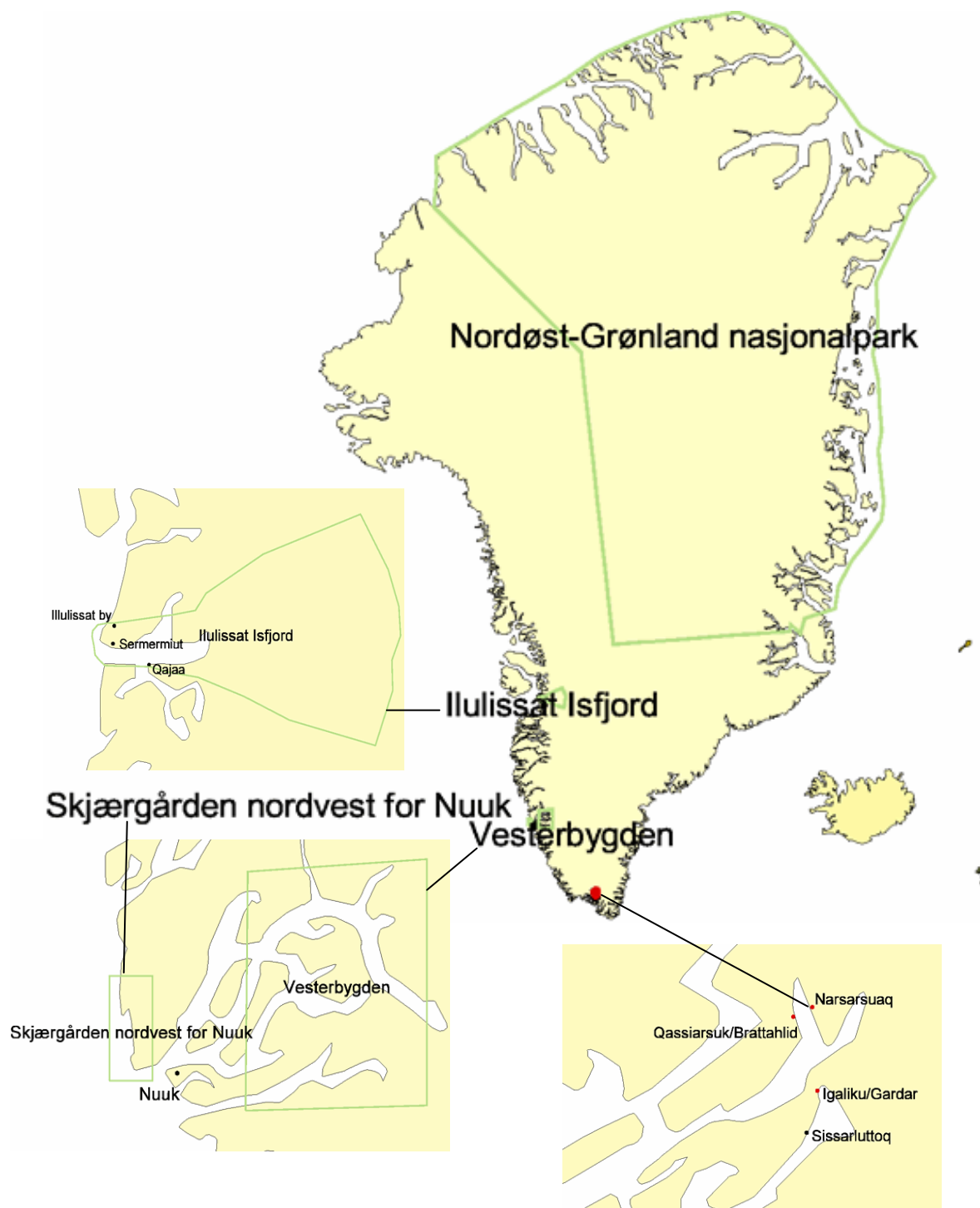
Kulturmiljøfredninger er blitt brukt i fire tilfeller på fastlandet og det er for tiden tre andre under utarbeidelse. Prosessen på fastlandet er svært komplisert, da et område berører mange flere faktorer og interesser enn fredning av et enkelt kulturminne. På Svalbard er kulturmiljøfredning ennå ikke tatt i bruk, men prosessen der ville ikke være på langt nær så komplisert.

3. Representative kulturmiljøer i Arktis

3.1 Grønland

Det er valgt å ta utgangspunkt i åtte representative kulturmiljøer på Grønland.

Qassiarssuk/Brattahlid er et kulturmiljø som representerer den norrøne bosetningshistorien på Grønland, og stedet var også utgangspunkt for de første reisene til det nordamerikanske kontinentet. *Igaliku/Garðar* var senter for etableringen av det gamle bispesete *Garðar*, og er i dag senter for landbruk på Syd-Grønland. *Narsarsuaq* er et kulturmiljø som blant annet representerer den amerikanske krigshistorien på Grønland. Kulturmiljøet *Sissarluttoq* består av tufter/ruiner etter det som var et gårdsbruk fra det norrøne Grønland. *Skjærgården nordvest for Nuuk* er et sammensatt kulturmiljø som forteller om den eskimoiske virkeligheten på 1700-tallet, misjonens inntog i samme århundre, splittelsen av dansk og tysk misjon og endelig om bygdas forfall. I *Nordøst-Grønland nasjonalpark* finnes det spor etter de eldste paleoeskimoiske kulturene, *thulekulturen*, nordisk fangstvirksomhet, spor etter 2. verdenskrig og ekspedisjonshistorie. *Ilulissat Isfjord*, som i 2004 ble tatt opp på UNESCOs verdensarvliste, er blant annet lokalitet for boplasser som kan spores tilbake til rundt 2 500 f.Kr. *Det norrøne kjerneområdet i Vesterbygden/Nuuk kommune* er et 800 km² stort område som blant annet rommer fem større norrøne ruin-komplekser og paleoeskimoiske rester etter senere eskimoiske faser på lokaliteten.

Figuren viser den geografiske plasseringen til de representative kulturmiljøene. Kulturmiljøer markert med rødt er besøkt av prosjektgruppen.

The figure shows the geographical location of the representative cultural heritage sites. The sites marked in red were visited by the project group.

3.1.1 Qassiarssuk/Brattahlid

En oversikt over Qassiarssuk/Brattahlid, en moderne bosetting basert på sauehold og lokaliteten for Eirik Raudes gård. I midten av bildet ligger ruinene etter de norrøne gårdshusene og kirken. Rekonstruksjoner av et vikinghus/langhus og en liten kirke skimtes i bakgrunnen.

An overview of Qassiarssuk/Brattahlid, the modern-day sheep-farming settlement and the site of Eirik the Red's farm. The ruins of the Norse farm buildings and church in the centre of the photo, reconstructions of a Viking-type house and early church in the background.

Overfor den ene av Grønlands to internasjonale flyplasser, Narsarsuaq, ved fjorden Tunulliarfik/Eiriks fjorden ligger bygda Qassiarssuk/ Brattahlid, der innbyggerne hovedsakelig livnærer seg av sauehold. Bygda ble etablert i 1920-årene i forlengelsen av etableringen og oppbygningen av saueavl som nytt næringsliv på Grønland. Det ble imidlertid også holdt sauer på samme sted gjennom hele middelalderen (ca 1000 - ca 1450).

Lokaliteten er ikke ukjent i verdenshistorien. Sagaene forteller at det var her de første immigrantene fra Island slo seg ned i år 985 under ledelse av Eirik Raude, og det var herfra de første reisene til det nordamerikanske kontinentet fant sted på begynnelsen av 1000-tallet. Det var også her den første kirken ble reist ytterst mot vest i den verden som på det tidspunktet var kjent. Dette er hendelser som er nedskrevet i islandsk litteratur, og i grønlandsk sammenheng trer fortidens mennesker med dette for første gang ut av anonymiteten. Denne bakgrunnen gjør lokaliteten spesielt interessant, ved at den knytter forbindelser til verden utenfor Grønland med en geografisk spennvidde fra Amerika til Roma.

I dag er det mulig å se mer enn 20 tufter/ruiner av anlegg fra den norrøne perioden, som diker, kanaler, innhegninger, driftsbygninger, staller og fjøs, låver, boliger og to kirker, spredt ut over landskapet. Det er foretatt arkeologiske undersøkelser på lokaliteten, som blant annet resulterte i funnet av restene etter en liten kirke, kjent som *Tjodhildes kirke* i det som betegnes som Eirik Raudes saga. I forbindelse med de arkeologiske undersøkelsene av de norrøne anleggene ble det også gravd ut et par sene *thuleeskimoiske* ruiner ved brattkanten ut mot fjorden.

Qassiarssuk/Brattahlid er under stadig utbygging, og ruinområdet er for lengst blitt en integrert del av bygda, noe som ikke alltid er til kulturminnes/kulturmiljøets fordel sett i forhold til nye bygninger og anlegg. På grunn av den norrøne historien er lokaliteten viktig for turismen på Syd-Grønland, og stedet besøkes av flere tusen turister hvert år; én operatør har også base i Qassiarssuk. I år 2000 ble det oppført to rekonst-

ruksjoner av henholdsvis et langhus fra den norrøne periodens begynnelse og Tjodhildes kirke i umiddelbar nærhet til ruinområdet. Dette arbeidet tok utgangspunkt i kunnskap man har tilegnet seg fra arkeologiske undersøkelser på stedet og i den nordligere Vesterbygden, samt i islandsk tradisjonell torvbyggingskultur og skriftlig kildemateriale fra middelalderen. Det er imidlertid fortsatt forbundet usikkerhet om de elementene som en ikke har kunnet finne arkeologisk belegg for.

Samtidig igangsatte *Grønlands Nationalmuseum & Arkiv/Nunatta Katersugaasivia Allagaateqarfialu* arbeidet med vedlikehold av ruiner og etablering av stier gjennom hele området. I tillegg ble det forsøksvis bygd opp plattformer for å forebygge slitasje og nedbrytning forårsaket av ferdsel på selve ruinene; dette arbeidet er ennå ikke avsluttet. Det er montert informasjonsskilt på lokaliteten, hvorav et står på et utsiktspunkt som gir oversikt over hele området. Det er også påbegynt kystsikringstiltak, ved at det er tilført steinmateriale på stranden, for å forhindre ytterligere erosjon, som gradvis vil føre til tap av de eskimoiske ruinene.

3.1.2 Igaliku/Garðar

Biskopens tiendebod i Igaliku/Garðar, Grønland. I bakgrunnen sees et stedstypisk steinhus med uheldige senere påbygginger.

The Bishop's tithe store at Igaliku/Garðar, Greenland. In the background a representative stone house with unfortunate later additions.

Bygda Igaliku/Garðar ligger få kilometer i luftlinje fra Qassiarssuk på den andre siden av fjorden Tunulliarfik/Eiriks fjorden, og er lokalisert på det største slettelandet i det området som en gang gikk under betegnelsen *Østerbygden*. I likhet med Qassiarssuk er Igaliku også et senter for sauehold. Bygdas historie går også tilbake til samme periode; det var her det første bispesete på Grønland ble etablert, og stedets navn var da Garðar. I 1782 slo nordmannen Anders Olsen seg ned på stedet som landmann, og det har siden vært drevet landbruk på stedet.

Det er registrert rundt 50 ruiner fra den norrøne perioden spredt utover slettelandskapet, og sentralt plassert ligger flere ruiner i sammenheng identifisert som bispegården med bolighus, stall, låve, tiendebod og andre mindre driftsbygninger. Det er også registrert et omfattende overrisling-

sanlegg som har utgangspunkt i flere store oppsamlingsbasseng i åsen bak sletten med kanaler i et system nedover mot bebyggelsen.

Grønlands Nationalmuseum & Arkiv / Nunatta Katersugaasivia Allagaateqarfialu har i løpet av 1990-tallet, i samarbeid med *Mellemfolkelig Samvirke*, igangsatt arbeidet med vedlikehold og skjøtsel av sentrale ruiner, deriblant kirken, som var viet til St. Nikolaus, og fjøset med plass for rundt 100 kyr. Dette arbeidet er ikke ferdigstilt, men venter blant annet på en samlet lokalplan (forvaltningsplan) for området. Denne skal blant annet omfatte de eldre bygningene i Igaliku, og fastsette retningslinjer for hvordan nye bygninger og strukturer skal tilpasses kulturmiljøet i større grad enn i dag. På slutten av 1990-tallet utarbeidet *Grønlands Nationalmuseum & Arkiv / Nunatta Katersugaasivia Allagaateqarfialu* det forbedrende planarbeidet, samt registrering med tilstandsvurdering av den eldre bygningsmassen. Dette arbeidet ligger i dag til disposisjon i Narsaq kommune i tospråklige versjoner.

Igaliku er, som Qassiarssuk, en attraksjon for turister ved også å være den første av sin art, og stedet besøkes årlig av 2-3000 turister. I tillegg møter Igaliku tilsvarende utfordringer som Qassiarssuk med hensyn til vedlikehold og skjøtsel av kulturminner og kulturmiljøer, samt mangel på en lokalplan. Igaliku er en del av et område som ønskes innlemmet på UNESCOs verdensarvliste, noe som også gjelder Qassiarssuk og flere andre lokaliteter.

3.1.3 Narsarsuaq

Karakteristisk blokkbebyggelse i Narsarsuaq, Grønland, bygget opp av betongelementer oppført av amerikanere under 2. verdenskrig.

Characteristic apartment house in Narsarsuaq, Greenland, constructed from concrete units by American forces during the 2nd World War.

Narsarsuaq, som er lokalisert langs Eiriksfjorden, tvers over fjorden for Qassiarssuk, er i dag Grønlands ene internasjonale flyplass med regelmessige forbindelser til Danmark og Island. Stedets historie har rot i både den eskimoiske og norrøne forhistorien, men tok først fart i 1941 i forbindelse med 2. verdenskrig. Etter at USA gikk inn i krigen mot Tyskland og Ja-

pan anla amerikanerne en rekke større og mindre flyplasser på Grønland, og Narsarsuaq (Blue West-1) er blant de tre største. Flyplassen kom primært til å tjene som base for fergeflyvning av jagerfly til krigsskueplassen i Europa. Senere spilte flyplassen en rolle i Korea-krigen (1950-1953). Amerikanerne forlot Narsarsuaq i 1957, og basen gikk over til dansk kontroll i 1958. I dag er Narsarsuaq en moderne sivil flyplass i det Grønlandske Hjemmestyrets regi.

I Hospitalsdalen (Blomsterdalen) bygget amerikanerne et sentralsykehus for de amerikanske enhetene under 2. verdenskrig og Korea-krigen, og dette fungerte også som sykehus for sårete soldater på vei til USA.

I dag er det ikke mye tilbake av den amerikanske bebyggelsen i Narsarsuaq, men, spesielt i området sør for Hospitalsdalen, er flere bygninger oppført med karakteristiske amerikanske betongelementer med kassettprofilering. Det finnes også enkelte brakker av tre. Det lokale, private museet, som viser flyplassens og lokalitetens historie, er innrettet i en slik brakke. Det er i tillegg enkelte levninger i terrenget som vitner om historien på stedet, som amerikanske brannhaner, enkelte maskingeværtårn, samt fundamenter og en enkelt kamin i Hospitalsdalen.

Narsarsuaq er i dag et lite samfunn på ca 160 innbyggere som hovedsakelig har sine arbeidsplasser på hotellet, i administrasjonen og på flyplassen, samt sesongmessig innenfor turisme. Narsarsuaq er utgangspunkt for mange fotturer, dels inn i fjorden og opp i høylandet nord for flyplassen, og dels inn til innlandsisen, som kan nås få kilometer fra Narsarsuaq. Det er også dyrket mark i området, beregnet til å dyrke vinterfor til sauer. Fra havnen transporteres reisende med mindre fartøyer til byene lenger ute i fjorden og til sørkysten av Grønland, mens turistbåter kan pendle mellom Narsarsuaq, Igalikus anløp og Qassiarssuk.

Flere av bygningene fra den amerikanske perioden er i dag modernisert ved at det er montert nye plater over betongelementene, slik at de ikke lenger har sin karakteristiske kassettprofil. Dette er imidlertid reversible tiltak, da platene kan fjernes igjen. Det er en lignende tendens ved den andre amerikanske basen i Kangerlussuaq/Søndre Strømfjord, hvor flere bygninger utsettes for samme behandling. Det finnes i dag ingen forvaltningsplan/lokalplan for området.

3.1.4 Sissarluttoq

"Sten ved Sigsardlugtok". Inngangen til dalen med ruinene skildret av Th. Groth i 1894.
 "Stone by Sigsardlugtok". Entrance to the valley with ruins described by Th. Groth in 1894.

Sissarluttoq er lokalisert i Igalikufjorden. Det er mulig å ankomme Sissarluttoq fra sjøsiden, men klippekysten er så vanskelig tilgjengelig at det kun kan foretas av- og påstigninger. Det er også mulig å følge den merkede vandreruten mellom Qaqortoq og Igaliku. Stedet har vært besøkt og beskrevet av reisende, som alle har bemerket det påfallende ved at det på lokaliteten er så mange ruiner etter steinbygninger. Flere er mer enn én meter høye, og én har en bevart inngang med overligger. Det er totalt registrert 20 tufter/ruiner på lokaliteten, som alle ligger i en gryteformet dal. Disse ruinene kan være identiske med en gård ved navn Dalr, som nevnes i Ivar Bårdssons beskrivelser av det norrøne Grønland fra 1340-tallet.

Ingen av ruinene i Sissarluttoq har vært gjenstand for arkeologiske undersøkelser. Bortsett fra en moderne hytte ved nedgangen til fjorden og en vannledning, som benyttes av områdets sauebønder i forbindelse med sauesanking, ligger stedet urørt. Foran det best bevarte steinhuset er det satt opp et skilt med veiledning til ruinområdet.

Den forholdsvis uberørte tilstanden ruinkomplekset befinner seg i gir et godt bilde av den norrøne gården med alle tilhørende bygninger, samtidig med at ruinene tydeliggjør forfallet som nesten opphørte da de organiske delene av bygningene var brutt ned. Området bør ligge i fred, og vannledningen flyttes for å bevare helhetsinntrykket, ytterligere vedlikehold og skjøtsel er ellers ikke nødvendig. På grunn av beliggenheten er det lite trolig at det vil bli større belastning av besøkende på lokaliteten.

3.1.5 Skjærgården nordvest for Nuuk

Bildet viser et utgravd eskimolanghus med tydelig oppholdsrom, gang og kjøkkenkrok.

The photo shows an excavated Eskimo longhouse with obvious living room, passage and kitchen area.

I skjærgården nordvest for Nuuk finnes et enestående 1700-talls kulturmiljø på strekningen som begynner ved den nedlagte bygda Kangeq og strekker seg videre nordover til Illuerunerit/Håbets Ø. I dette landskapet finnes en stor konsentrasjon av eskimoiske tufter/ruiner, de resterende ruinene av den første danske misjonsstasjonen på Grønland fra 1721, samt bygda Kangeq, som tilhørte den tyske brødremisjonen. Den danske misjonsstasjonen, som ble opprettet av den dansk/norske misjonæren Hans Egede, samt en av de største ruinene på øya Itissalik har vært gjenstand for arkeologiske utgravninger. Videre utgravning på lokaliteten Illorpaat kunne blant annet trolig knyttet stedet til Singajiiks Saga, en av de mest kjente eskimoiske slektssagaer.

Ruinene som er gravd ut har i dag høy grad av lesbarhet med innganger og vegger tydeliggjort på en slik måte at det er mulig å forstå hvordan bygningene har fungert. Ruinene som ikke er gravd ut, og det er flertallet, fremstår i mange tilfeller som sammenfalne tuer. På den danske misjonsstasjonen ved Illuerunerit er det satt opp informasjonsskilt. Lokaliteten er utgangspunkt for den årlige markeringen av Hans Egede, som tidligere beboere i Kangeq står for. På Itissalik og Illorpaat er det ikke satt opp noen form for informasjon. Bygningene og andre strukturer og anlegg i bygda Kangeq er forsømte og svært forfalne, noe som også innbefatter et av de siste bevarte steinhusene fra 1800-tallet i Nuuk kommune. Den gamle kirken, som i dag fremstår som svært forfallen, var opprinnelig halvdelen av en trekirke som ble oppført på Brødremisjonens stasjon på øya Uumannaq i Nuukfjorden på 1800-tallet; den andre halvdelen er i dag borte. Den grønlandske nasjonalkunstneren Aaron ble født og levde hele sitt liv i Kangeq.

3.1.6 Nordøst-Grønland nasjonalpark

Paleoeskimoisk ruin utenfor Amdrup Land på Nordøst-Grønland.
A paleo-Eskimo ruin by Amdrup Land in Northeast Greenland.

Nordøst-Grønland nasjonalpark kan oppfattes som et enestående kulturmiljø, som tydeliggjør den tette og klare sammenhengen mellom kultur og natur. I nasjonalparken, som utgjør verdens største fredete område, finnes det spor etter de eldste paleoeskimoiske kulturene, *thulekulturen*, dansk og norsk fangstvirksomhet, spor etter 2. verdenskrig og ekspedisjonshistorie. Landskapet og kulturmiljøene som disse kulturminnene inngår i er enestående ved sin beliggenhet i et av verdens mest øde og vanskelig tilgjengelige områder, som er svært lite påvirket av menneskelig aktivitet. Deres uberørthet gir mulighet for å anvende dem som referanse i forhold til ulike aspekter av forfall. I tillegg har kulturlandskapet en opplevelsverdi som ganske sikkert vil bli utnyttet kommersielt i overskuelig fremtid.

Nasjonalparken, som har egen lovgivning, forvaltes primært av Direktoratet for Miljø og Natur / Avatangiisinut Pinngortitamullu Pisortaqarfik, mens forvaltningsansvaret for kulturminnene i området er underlagt Direktoratet for Kultur, Uddannelse, Forskning og Kirke / Kultureqarnermut, Ilinniartitaanermut, Ilisimatusarnermut Ilageeqarnermullu Pisortaqarfik (KIIIP) med Grønlands Nationalmuseum & Arkiv / Nunatta Katersugaasivia Allagaateqarfialu som utøvende faginstans. Gjeldende lovgivning innebærer blant annet at alle som ønsker adgang til nasjonalparken må søke Grønlands Hjemmestyre om tillatelse, men beliggenheten og kostbar logistikk gjør at det hovedsakelig er vitenskapelige ekspedisjoner som ferdes i nasjonalparken. Cruiseskipenes anløp i kystområdene er imidlertid ofte utenfor kontroll. I tillegg har de siste års mangel på havis ført til økt kysterosjon i mange områder. Forvaltning av, og fremtidig status for, nasjonalparken er for øyeblikket under behandling hos Hjemmestyret.

3.1.7 Ilulissat Isfjord

Eskimograv ved Sermermiut, Grønland. Vegetasjonen på gravhaugen vokser til, og kulturminnet går i ett med omgivelsene.

Eskimo grave by Sermermiut, Greenland. The vegetation on the grave mound grows up and the heritage site gradually disappears into the landscape.

Verdensarv-området i Ilulissat Isfjord har høy verneverdi sett i forhold til både naturfenomener og kulturhistorie, blant annet finnes det på begge sider av fjorden flere boplasser som kan spores tilbake til rundt 2 500 f.Kr. To av boplassene har gitt vesentlige bidrag til forståelsen av samspillet mellom mennesker og natur i dette området, og det er også her man for første gang kunne konstatere at den grønlandske forhistorien kan spores tilbake til tiden f.Kr. Den viktigste lokaliteten i området er Sermermiut, hvor den siste bosettingen opphørte på 1800-tallet.

I forbindelse med nominasjonen til Verdensarvstatus i 2003 fikk Ilulissat Isfjord med tilgrensende områder egen lovgivning som sikrer lokal forvaltning og streng kontroll med ferdsel og opphold innenfor det fredete området. Isfjorden er et svært attraktivt område for turistnæringen, og særloven regulerer alle former for adgang. I tillegg til selve naturfenomenet (isbre), omfatter fredningen også flere arkeologiske lokaliteter, som i arkeologisk sammenheng kan betegnes som *loci classici*. Ved den ene av disse lokalitetene, Sermermiut, har myndighetene nå tatt de første skrittene til en regelmessig overvåkning av menneskeskapt slitasje og belastning i området, i tillegg til naturbetinget nedbrytning. Dette følger av anbefalinger i prosjekt 9 i den nordiske handlingsplanen: *Miljøovervåking av ferdselsslitasje – Grønland, Island og Svalbard* (TemaNord 2003:530).

På Sermermiutsletten er kulturminner i form av hustufter utsatt for ferdselserosjon, som er fremkalt som følge av slitasje oppstått i forbindelse med besøk. I tillegg er området utsatt for erosjon fremkalt ved vind og vann. På grunn av lovgivningen gjeldende for Verdensarv-området vil man kunne begrense fremtidige, menneskeskapte påvirkninger.

3.1.8 Det norrøne kjerneområdet i Vesterbygden, Nuuk kommune / Nuup kommune

Austmannadalen, Grønland, som strekker seg fra innlandsisen til Ameralikfjordens innerste forgreninger, er et uberørt norrønt kulturmiljø med ruiner av flere større gårdsanlegg. Fridtjof Nansen navngav dalen, da han etter ferden over innlandsisen gikk gjennom dalen til fjordkysten.

Austmannadalen (The Easterner Valley), Greenland, which stretches from the inland ice sheet to the innermost branches of the Ameralikfjorden, is an untouched Norse heritage area with ruins of several large farms. Fridtjof Nansen named the valley when he, after his crossing of the ice sheet, came through the valley to the shore of the fjord.

I 2004 besluttet *Nuuk kommune/Nuup Kommune* å gjennomføre fredning av et 800 km² stort område innenfor kommunens grenser. Området ligger i bunnen av Ameralikfjordens innerste forgreninger og dekker et svært variert landskap rundt en akse som utgjøres av den kjente Austmannadal, som blant annet rommer fem større norrøne ruinkomplekser. I tillegg er det paleoeskimoiske etterlevninger og ruiner fra senere eskimoiske faser i området. Området spenner over lavland, høylend, ørkenaktige områder, daler med spesiell flora og innlandsis. Fredningen er av stor betydning, da den bevarer sammenhengen mellom de forskjellige kulturer som opptrer, og dette landskapet som har vært kjerneområdet for de menneskene som befolket det i fortid, middelalder og nyere tid.

Fredningen medfører en status quo, da endringer i landskapet utelukkende vil være naturbetinget og den menneskelige faktor i denne sammenheng vil være fraværende. Imidlertid tas det forbehold om eventuelle fremtidige arkeologiske undersøkelser.

3.2 Island

Det er valgt å ta utgangspunkt i sju representative kulturmiljøer på Island. De utvalgte kulturmiljøene representerer ulike deler av islandsk næringsliv gjennom tidene, og viser slik hvordan folk på Island livnærte seg gjennom blant annet landbruk og fiske. I tillegg skal utvalget gi et innblikk i administrative forhold og kulturhistorisk viktige epoker.

To av kulturmiljøene som er valgt ut, *Keldur á Rangárvöllum* og *Tyrningsstaðir á Kjálka*, er to av totalt fire gjenværende torvgårdskomplekser

som er bevart på Island, og er typiske for det landbruket som var vanlig i landet frem til 1900-tallet. *Selatangar* er et godt bevart fiskevær (*verbúðir*) som er representativt for den fiskekulturen som var typisk på Island gjennom århundrene, der en gjorde bruk av åpne fiskebåter. *Þingeyrar/Vatnsdalur* var et kulturelt og administrativt sentrum for både kirkelig og verdslig makt i middelalderen, og også i nyere tid. *Árneshreppur á Ströndum* er en hel kommune på Islands vestkyst som nå for det meste er fraflyttet, og som i dag har kun 56 innbyggere. I dette området finnes godt bevarte tufter/ruiner av blant annet gårder, fiskefabrikker og handelsplasser; kulturminner og kulturmiljøer fra tidsperioden som strekker seg fra landnåmstiden frem til 1900-tallet. *Gásar ved Eyjafjörð* består av rester etter den best bevarte middelalderhavnen i landet, mens *Helgustaðir ved Reyðarfjörð* er eksempel på et kulturmiljø bevart fra gruvedrift.

Figuren viser den geografiske plasseringen til de representative kulturmiljøene. Kulturmiljøer markert med rødt er besøkt av prosjektgruppen.

The figure shows the geographical location of the representative cultural heritage sites. The sites marked in red were visited by the project group.

3.2.1 Keldur á Rangárvöllum

Tre generasjoner hovedbygninger på gården Keldur på Rangárvöllum, Island. Fra venstre ses det nyeste huset bygd i 1937, deretter *badstofa*, opprinnelig bygd 1817-1828, men gjenbygd i 1891, og lengst til høyere står *skálinn* eller langhuset, opprinnelig fra middelalderen. I forgrunnen ses inngangen til en underjordisk tunnel. Undersøkelser av tunnelen på 1990-tallet tyder på at den ble anlagt som fluktvei i løpet av husets eldste bygningsfase en gang mellom 1000- og 1200-tallet.

Three generations of farm houses on the farm Keldur at Rangárvöllum, Iceland. From the left the newest house, built 1937, then the sleeping and dayroom known as *badstofa*, originally built 1817-1828, but rebuilt in 1891, and at the far right the longhouse, originally from the medieval period. In the foreground the entrance to a subterranean tunnel can be seen. Examination of the tunnel in the 1990s indicated that it was built as an emergency exit during the house's earliest building stage some time between the 11th and 13th centuries.

Gården Keldur ligger lengst mot nord i Rangárvallasýssel på Sydlandet. I middelalderen lå det mange gårder nord for Keldur, men disse er nå begravd i lava fra landets mest aktive vulkan, Hekla, noe som viser at gården ligger på grensen mellom beboelig land og vulkansk ørken. Navnet Keldur stammer fra de mange vannkildene (*kelda* = *kilde*) som bryter gjennom lavaen på stedet og danner et felles løp, Keldnalækur, nedenfor gården.

Keldur er et torvgårdskompleks bygget opp av torv og stein, og trolig den eldste bevarte gården i landet. Den eldste delen av gården er selve langhuset (*skáli*), samt en underjordisk tunnel. Nationalmuseet på Island foretok arkeologiske undersøkelser av både langhuset og tunnelen sommeren 1998. Undersøkelsene viste at tunnelen tilhører det eldste gulvlaget i huset fra 1000-1200-tallet, er ca 25 meter lang og har utgang ved Keldnalækur. Hemmelige tunneler blir ofte nevnt i islandske sagaer; disse skulle fungere som fluktveier som kunne taes i bruk når fiender kom til gården. De arkeologiske utgravningene viste også at langhuset brant ned en gang på 1400-1500-tallet og siden ble gjenoppbygd. Det nåværende langhuset er trolig opprinnelig fra denne tiden.

Arkeologiske undersøkelser viser at bygninger fra Islands landnåmstid var av samme type som det som var vanlig i hele det nordiske kulturområdet på den tiden. Hovedbygningen var et langhus (*skáli*) bygget opp av en tømmerkonstruksjon som er velkjent fra andre deler av Norden.

På Island fortsatte utviklingen av torvgårdene, og denne torvbyggingstradisjonen overlevde frem til 1900-tallet. Konstruksjonen av langhuset endret seg, og på 1300-1400-tallet ble en ny type gård, den

såkalte *gangabær*, gradvis tatt i bruk, en byggeskikk som ble den vanligste med tiden. Langhuset på Keldur er dermed enestående blant de bevarte torvhusene.

Keldur består av mer enn 30 bygninger fra ulike tidsperioder: *Baðstofa*, hvor man sov og arbeidet, kjøkken, boder/spisskammers, smie, saueinnhegninger og –fjøs, stall, kvern, låve og fjøs for storfe og kyr som trolig stammer fra middelalderen. Det har sannsynligvis vært en kirke på Keldur kort tid etter at landet ble kristnet, og nåværende kirke ble bygd i 1875. Det er registrert over 260 bygningsruiner på eiendommen, som i dag er svært stor. Det finnes eksempler på de fleste bygningstyper som kan relateres til islandsk landbruk de siste 1100 årene, blant annet 18 ødegårder, hovedsakelig beliggende nord for Keldur, som ble forlatt i middelalderen.

Keldur utgjør et kulturmiljø med godt bevarte og registrerte kulturminner som er omgitt av storslått natur. Det er en historisk lokalitet som er nevnt i mange kilder fra middelalderen, blant annet i en av de mest kjente islendingsagaene, *Njáls saga*. En av landets mektigste høvdinge og *goði*, Jon Loftsson, bodde på Keldur i årene 1193-1197. Jon var sønnen til Magnus Barfots datter, Thora, og fosterfar til historikeren og Edda-dikteren, Snorre Sturlason. På Sturlungatid (ca 1220-1264) var Keldur en viktig residens for Oddaverja-familien.

Keldur er i Nationalmuseets bygningssamling, etter at gården i 1947 ble kjøpt av den siste bonden som bodde på gården. Jordbruksarealene på Keldur er imidlertid i privat eie, og det drives fortsatt jordbruk på eiendommen. I årene 1997-2000 ble det gjennomført omfattende reparasjons- og restaureringsarbeid, men det er fortsatt behov for stor grad av vedlikehold på gården. Keldur er for tiden ikke åpen for allmennheten.

3.2.2 Tyrfingsstaðir á Kjálka

Gården Tyrfingsstaðir, Island, et unikt kompleks av torvbygninger. De fleste av bygningene som fremdeles står er fra slutten av 1800-tallet, og var i bruk til de siste beboerne flyttet ut i 1969.

The farm Tyrfingsstaðir, Iceland, a unique complex of turf buildings. Most of the buildings which still stand today are from the late 19th century, and were in full use until the last inhabitants moved in 1969.

Tyrfingsstaðir, som ligger i Skagafjarðarsýssel på Nordlandet, er en helt spesiell kilde til opplysninger om feavl på en torvgård på 1900-tallet. Gården er unik ved at den er det eneste bevarte gårdskomplekset av middels størrelse, og den gir kunnskap om almuens boforhold på Island frem til midten av 1900-tallet. Der kan man også se hvordan gården er blitt modernisert frem til de siste forpakterne flyttet i 1969, da man hadde fått både elektrisitet og vannanlegg installert på gården. Den er dermed eksempel på siste utviklingstrinn til slike gårder, som kontinuerlig endres.

De fleste nåværende husene på Tyrfingsstaðir ble bygd i årene 1870-1895, men mange er blitt reparert og gjenoppbygd etter dette. Hovedbygningen består av *baðstofa*, gang, kjøkken, bod/spisskammers og husets fremste del som kalles *framhús*, med inngangen plassert i midten og to rom på hver side. Det er en innvendig forbindelse til fjøsene. Fra inngangen er det en gjennomløpende gang gjennom hele huskomplekset, noe som er typisk for den byggeskikken som kalles *gangabær*. Like ved hovedbygningen ligger stall og fjøs, og på tunet er det flere bygninger, blant annet sauefjøs, ofte plassert på forhøyninger som er blitt dannet gjennom flere århundrer. I 1713 bodde det en familie på tre generasjoner på gården, samt arbeidsfolk, i tillegg til 3 kyr, 135 sauer og 7 hester.

Gården på Tyrfingsstaðir representerer den siste typen i torvgårdens utvikling. Denne var den vanligste på Nordlandet på begynnelsen av 1900-tallet, og har fått betegnelsen *marbælistyp*. Den kjennetegnes ved det såkalte *framhúset*. Enkelte bevarte framhus finnes, men Tyrfingsstaðir er det eneste bevarte gårdskomplekset av denne typen. Det kan nevnes at abbed Einar på Munkaþverá kjøpte Tyrfingstaðagården i 1478 og betalte med gården Vik (Reykjavík). På den tiden kostet de to eiendommene like mye (20 hundruð) noe som viser at landarealer ble vurdert annerledes på den tiden.

Tyrfingsstaðagården er i dag fraflyttet, og eiendommen er i privat eie. Gården kan, dersom den ikke blir vedlikeholdt, forfalle helt i løpet av få år. Det er lansert planer om å demme opp deler av canyonen nedenfor gården, noe som også vil medføre blant annet ny vei over området. Det er også lansert ideer om å sette i stand gården, og å etablere husdyrhold basert på gammel teknikk på stedet. I den forbindelsen er det også vurdert å etablere et håndverkssenter på lokaliteten, der man bevarer kunnskap om byggeskikker basert på torv og tre. Det er foreløpig ikke klarlagt hva som skal skje med gården.

3.2.3 Selatangar

Selatangar er en av de best bevarte fiskeværerne på Island. Bildet viser en grotte med oppbygde vegger som trolig ble benyttet som saueskjul.

Selatangar is one of the best-preserved fishing settlements in Iceland. The photo shows a cave with built-up walls, most probably used as a sheep pen.

Tradisjonelt sett var det vanlig at menn som kom fra indre deler av landet jobbet som fiskere i sesongen, og det var et stort antall fiskevær langs kysten av Island der mange bodde deler av året. Selatangar ved Reykjanes på sørvestkysten av Island fungerte som et slikt fiskevær i mange hundre år, og var blant annet base for biskopenes båter som kom fra Skálholt. Det fantes mye drivved ved Selatangar som fiskerne benyttet seg av. I dag er det kun enkelte spor etter rorbuer (*verbúðir*), sjøbuer og hjeller (*fiskgarðar*), som ble benyttet til tørking av fisk, som vitner om aktiviteten på stedet. Det er også lavagrotter i området som ble benyttet til ulike formål.

Selatangar ligger i et område som kalles Ögmundarhraun (*hraun* = lava), på grensen til gårdene Krýsuvík og Íslófskáli. Dette området ble rammet av vulkanutbrudd etter landnåmstiden, noe som blant annet kan sees ved at lavaen har strømmet over flere bygninger på stedet Húshólmi. Ved hjelp av radiokarbondatering (C^{14} – datering) av planterester funnet under lavalagene er vulkanutbruddet blitt datert til midten av 1100-tallet, og også islandske annaler nevner et vulkanutbrudd i 1151. Kulturmiljøet Selatangar skriver seg dermed ikke lenger tilbake enn fra den tiden. I 1799 ble Selatangar rammet av flom, den såkalte Básendaflóð, som førte til at fiskeværet ble lagt ned for en periode, før det ble fullstendig lagt ned en gang etter 1884.

Selatangar er blant de best bevarte fiskeværerne langs kysten av Island, og ble fredlyst av Riksantikvaren i 1966.

3.2.4 Þingeyrar – Vatnsdalur

Þingeyrar i Vatnsdalur, Island, var tingsted, eller administrativt senter, ca 930-1264. Det var også senter for et område som forbindes med mange velkjente islendingsagaer. Steinkirken som står på lokaliteten i dag ble innviet i 1877.

Þingeyrar in Vatnsdalur, Iceland was a *thing* site, or administrative meeting place c. 930-1264. It was also the centre of an area associated with many of the well-known Icelandic sagas. Today's stone church was consecrated in 1877.

Þingeyrar i Húnaþingi på Nordlandet var et administrativt og kulturelt sentrum fra middelalderen og frem til 1800-tallet. Det var her det regionale tinget for Húnaþing var lokalisert i fristatstiden (ca 930-1264); “dommer-ringen” på Þingeyrartunet, som nå er fredlyst, kan være en etterlevning etter det gamle tinget. Klosteret på Þingeyri ble stiftet i år 1133 da den første abbeden ble vigslet til klosteret, og var siden kulturelt sentrum i over fire hundre år. Munkene på Þingeyri ble fort kjent for sine litterære arbeider. Kong Sverre Sigurðarson fikk abbed Karl Jonsson fra Þingeyri til å reise til Norge, der han på 1190-tallet bodde hos kongen og skrev Sverres saga. Rundt år 1200 bodde det også to andre kjente historikere, munkene Oddur Snorrason og Gunnlaugur Leifsson, i Þingeyri; Oddur skrev kong Olaf Trygvassons saga rundt år 1190, mens Gunnlaugur er kjent for sagaen om biskop Jon Ögmundarson på Hólar, i tillegg til flere andre verk.

De fleste vedtaksfredete kulturminnene på Island ble fredet på 1930-tallet, en prosess som hadde sin bakgrunn i undersøkelser som ble foretatt på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. På denne tiden interesserte man seg først og fremst for hendelser og lokaliteter nevnt i Islendingsagaene, og det ble foretatt undersøkelser over hele Island for å finne materielle spor som kunne knyttes til innholdet i sagaene.

I dag benyttes ikke kildene på denne måten. De fleste islendingsagaer omhandler tidsperioden 850-1030, mens hovedvekten ble skrevet ned på 1200-1300-tallet, noe som innebærer at det skiller ca 200-300 år fra sagaenes hendelsesforløp til de ble nedskrevet. Sagaene kan derfor ikke anses som pålitelig historisk kildemateriale når det gjelder sin samtid, og det kan være stor usikkerhet forbundet med å knytte enkelte kulturminner og kulturmiljøer opp mot personer nevnt i islendingsagaene. Sagaene kan

imidlertid benyttes som kildemateriale i den forstand at de kan si noe om tiden de ble nedskrevet, forfatterens idéverden og interesser. I tillegg finnes de såkalte samtidssagaene som ble nedtegnet i samtiden, hovedsakelig på 1100-1300-tallet. Disse kan både benyttes som historiske kilder når det gjelder sin samtid og som etterlevninger som islendingsagaene.

Mange av islendingsagaene har sine hendelsesforløp i traktene rundt Þingeyri; dette gjelder blant annet Hallfred Vandrådeskalds saga (*Hallfreðarsaga*), Bandamanna saga (*Bandamannasaga*), Heidarviga saga (*Heiðarvígasaga*), Kormaks saga (*Kormákssaga*) og Vatnsdøla saga (*Vatnsdælasaga*). Det er ikke usannsynlig at det var munkar på Þingeyri som sto for nedtegnelsen av disse sagaene. Nå har man igangsatt et prosjekt der man med utgangspunkt i Vatnsdøla saga definerer et avgrenset kulturmiljø, der både lokaliteter og kulturminner ifølge tradisjonen har forbindelse med hendelser i sagaen. Slik får man et kulturmiljø som tar utgangspunkt i forfatterens sagascener. I en slik prosess er det også viktig å ta hensyn til omgivelsene der sagaen ble skapt; trolig ble den skrevet ned i klosteret rundt år 1270, der man på den tiden hadde en lang litterær tradisjon.

Ved Þingeyrar og i de nærmeste omgivelsene, eksempelvis i Vatnsdal, er det uvanlig mange fredlyste kulturminner innenfor et begrenset område der de fleste kan settes i forbindelse med Vatnsdøla saga. Þingeyrar var også i senere tid en historisk lokalitet: Etter reformasjonen var det vanlig at sysselmannen i Húnavatnssýssel var lokalisert i Þingeyrar. Blant annet gjaldt dette Þorleifur Kortsson som kom dit rundt år 1662. Kortsson er i dag mest kjent for sine avgjørelser i hekseprosesser; han lyktes blant annet med å få fem menn brent på bålet, hvorav én ble brent på Þingeyri.

Þingeyri er et populært turistmål i sommersesongen, blant annet er det stor interesse for kirken som ble bygd i 1864-1877 og som inneholder mange gjenstander fra Laurus Gottrups tid på Þingeyri (1683-1721).

3.2.5 Árneshreppur á Ströndum

I forgrunnen markert med markblomster ses kirkegården på gården Bær i Árneshreppur i Strandasyssel, Island. Kirkegården ligger øst for den gamle gårdsforhøyningen på Bær med mange graver og en tuft etter en kirke i midten. Ifølge kilder fra ca 1200 sto kirken allerede da i Árnes, ikke på Bær, noe som tyder på at kirkegården er svært gammel og at kirken tidlig ble flyttet til Árnes. Dette er eksempel på et kulturmiljø som kan kobles til folketro og sagaer, i dette tilfellet islendingssagaen *Finnboga saga ramma*.

In the foreground, defined by wild flowers, is the churchyard on the farm Bær in Árneshreppur, Strandasyssel, Iceland. The churchyard lies east of the old farm mound at Bær, with many graves and the site of a church in the middle. According to sources from c. 1200, the church was then in Árnes, not at Bær, which indicates that the churchyard is very old and that the church was moved to Árnes at an early stage. This is an example of a heritage area which can be associated with folktales and sagas, in this case the Icelandic *Saga of Finnbogi the Mighty*.

Árneshreppur, Vestfjordene, er en av de mest isolerte kommunene på Island. I løpet av de siste ca 50 årene har bygdene lengst nord i Vestfjordene stort sett blitt fraflyttet, og i Árneshreppur er antall innbyggere redusert så kraftig at det er usikkert hvorvidt det vil bli opprettholdt bosetting der i fremtiden. I lang tid var antall innbyggere mellom 400-500, og da bygda hadde sin storhetstid på midten av 1900-tallet bodde det over 600 mennesker der. På det meste var det over 30 bondegårder i området, men i dag er det kun 9 gårder med fast bosetting og 56 innbyggere (per 01.12.2003) i kommunen.

På midten av 1900-tallet var det to tettsteder, *Djúpavík* og *Gjögur*, i Árneshreppur. I Djúpavík ble sildsalting etablert som næringsdrift i 1917, og i 1934 bygget man den mest moderne sildefabrikken i Europa på den tiden. Her ble silden kokt og saltet frem til fabrikken ble stengt i 1952. I dag bor det kun én familie på stedet, mens fabrikken og fraflyttede hus står som vitner om tidligere aktivitet. Gjögur er et nedlagt fiskevær kjent for haifangst spesielt i en periode fra 1800-tallet og frem til ca 1920. Det er fremdeles mange historier og fortellinger bevart om den tiden. Senere ble det satset på torskefiske, og det vokste frem et tettsted i tilknytning til næringen. I dag er det ingen helårs bosetting på stedet. På *Eyri* ved Ingólfssfjörður ble det også bygd en sildefabrikk på 1930-tallet, en fabrikk som var i produksjon frem til 1952 og som senere ble bygget om til rekefabrikk. På Eyri vokste det imidlertid aldri frem noe tettsted i tilknytning

til næringsdriften. Disse kulturminnene er ikke automatisk fredet og må vedtakfredes spesielt.

Árneshreppur representerer et interessant kulturmiljø med svært godt bevarte gårdsruiner, noe som blant annet skyldes at mange av gårdene ble forlatt før moderne landbruksmetoder, som blant annet bakkeplanering, gjorde sitt inntog. I tillegg til gårdsdriften kunne bøndene her også dra fordel av andre naturressurser i området; de fisket, jaktet på sel, i tillegg til at de samlet dun, drivtømmer osv., noe som skapte et variert næringsgrunnlag. På handelsstedet *Kuvikur* er det bevart kulturminner fra det som var det viktigste handelsstedet i Strandasyssel gjennom århundrene. Danske kjøpmenn begynte å seile dit rundt år 1600, og etablerte fast bosetting der etter 1820. Handelsstedet var i drift frem til midten av 1900-tallet, men i dag er Kuvikur fraflyttet. Árneshreppur representerer et verdifullt innslag både i en landskapsmessig, naturmessig og kulturhistorisk sammenheng.

3.2.6 Gásar ved Eyjafjörð

Gásar, Eyjafjord, var et viktig handelssenter på Island i middelalderen. En god havn og nærheten til rikt jordbruksland var viktige lokaliseringfaktorer. I dag er restene etter sommerhus, gater, smier, en kirke osv. dekket av vegetasjon og er som en følge av dette lite synlig i terrenget. Stengene markerer hvordan bygningen opprinnelig sto.

Gásar, by the Eyjafjord, was an important medieval trading centre in Iceland. A good harbour and rich agricultural hinterland were the localising factors. Today the remains of summer houses, streets, smithies, a church, etc. are covered by deep vegetation and are difficult to comprehend from the ground. The poles show how the building originally stood.

Gásar ved Eyjafjörð er en av de best bevarte middelalderhandelsstedene på Island. Kjøpmenn benyttet hovedsakelig havner lokalisert ved de mest fruktbare jordbruksområdene, og på Nordlandet var det Gásar og Kolbeinsárós i Skagafjörður. I dag er det igangsatt arkeologiske undersøkelser ved begge disse lokalitetene.

Det er ikke klart når handelen ved Gásar ble etablert, men sannsynligvis var det i forbindelse med at høvding, og *goðinn*, Guðmundur dýri (d. 1212) la ned det regionale tinget i Eyjafjörður, Vaðlaþing, med den følge at det gamle handelsstedet i dette området, Kaupangur, også mistet sin

betydning. Gásar, som ofte blir nevnt i kilder fra middelalderen, fikk anløp av skip omtrent hvert eneste år på 1200- og 1300-tallet. Ifølge Lárentius saga anløp fem eller seks skip Gásar samtidig sommeren 1323. Gásar omtales for siste gang i *Gottskalks annal*, der det fortelles at et skip fra Hjaltland (Shetlandsøyene) anløp Gásar i 1391. Opp mot 1400-tallet ble det trolig gradvis færre skipsbesøk på lokaliteten.

Ved Gásar er det i dag svært tydelige tufter i landskapet som trolig dannet et helt samfunn; innenfor et område som er omtrent 150 meter langt og 80 meter bredt er det fordypninger med vegger av torv eller jord og antydninger til en gjennomgående gatestruktur. I tillegg er det en tuft av en kirke med en omkringliggende sirkelformet kirkegård i området. Det har imidlertid aldri vært fast bosetting på Gásar: Kjøpmenn og andre bodde der i sommersesongen i hus laget av torv eller jord med telttak over. Det finnes også spor etter mange slags aktiviteter, blant annet smier for jern og andre malmtyper og utstyr for rensing av svovel for eksport.

Handelsplassen på Gásar ble fredlyst av Riksantikvaren i 1930. Det regionale museet ved Eyjafjörður (*Minjasafnið á Akureyri*) har foretatt arkeologiske undersøkelser ved Gásar de siste årene, og lokaliteten har fått stor oppmerksomhet fra allmennheten.

3.2.7 Helgustaðir ved Reyðarfjörð

Bildet er fra kulturmiljøet fra gruvedriften på Helgustaðir ved Reyðarfjörð. Gruvedrift har aldri hatt stor betydning i islandsk næringsliv, men krystallene (Nicolprismer) fra Helgustaðir spilte en stor rolle i forbindelse med vitenskapelige undersøkelser.

The photo is from the site of early mining at Helgustaðir by the Reyðarfjörður. Mining has never been particularly important for Icelandic economy, but crystals (Nicol prisms) from Helgustaðir once had an important role in connection with scientific instruments.

Gruvedrift har aldri vært av stor betydning for islandsk økonomi eller næringsliv, men det knytter seg allikevel interessant historie til eksporten av svovel og silfurberg (*islandit/Iceland spar*). Silfurberg-gruven ved Helgustaðir er eksempel på et kulturmiljø som vitner om denne historien.

Frem til ca 1850 ble silfurberg eksportert ved hjelp av sjømenn og andre reisende, blant annet tok den franske vitenskapsmannen P. Gaimard på *La Recherche*-ekspedisjonen til Island i 1836 med seg en kiste med silfurberg. Etter 1850 startet H. Svendsen, en kjøpmann fra Eskifirði, organisert gruvedrift ved Helgustaðir beregnet for eksport. I 1872 ble imidlertid gruvedriften nedlagt, noe som førte til at det på midten av 1880-tallet oppsto en mangelsituasjon med hensyn til nicol-prismer på markedet. I den forbindelsen skrev daværende president for den Kongelige vitenskapsforeningen i England (Royal Society), G. Stokes, til den danske ministeren for Island, der han uttrykte ønske om at gruven ble åpnet igjen.

Gruven ble da tatt i bruk igjen, og man greide, blant annet ved hjelp av en tunnel som ble gravd under krystall-laget i årene 1921-25, å utvinne krystaller av god kvalitet, men på den tiden ble gruvedriften avsluttet. I årene 1870-1920 ble krystaller fra gruven på Helgustaðir brukt i nærmest alle mikroskoper og andre instrumenter der man benyttet polarisert lys. På slutten av denne tiden ble det imidlertid etablert nye gruver blant annet i Sør-Afrika og Sibir, og på begynnelsen av 1930-tallet begynte produksjonen av polaroidplater som med tiden tok over nicol-prismenes funksjon. Ennå kan man se spor etter gruvedriften på Helgustaðir. I 1975 ble gruven fredet som naturminne (*náttúruvætti*).

3.3 Svalbard

Det er valgt å ta utgangspunkt i seks representative kulturmiljøer på Svalbard.

Kulturmiljøet *Haudegen* er et krigsminne, og ble etablert som meteorologisk stasjon av tyskere under 2. verdenskrig. *Bjørnhamna* er et fangstminne med hovedstasjon og bistasjoner som representerer norsk overvintringsfangst. *Ebeltoftthamna* er et svært sammensatt kulturmiljø med kulturminner fra flere tidsepoker og forskjellige typer aktiviteter. Kulturmiljøet *Ny-Ålesund* ble etablert i forbindelse med gruvedrift, men er i dag et aktivt, internasjonalt forskningssenter. *Smeerenburg – Virgo-hamna* er et sammensatt kulturmiljø med kulturminner etter blant annet 1600-talls hvalfangst og ekspedisjonshistorie. *Tunheim* er et kullgruveanlegg på Bjørnøya som ble lagt ned i 1930.

Figuren viser den geografiske plasseringen til de representative kulturmiljøene. Kulturmiljøer markert med rødt er besøkt av prosjektgruppen.

The figure shows the geographical location of the representative cultural heritage sites. The sites marked in red were visited by the project group.

3.3.1 Haudegen

Haudegen, en tysk meteorologisk stasjon fra 2. verdenskrig, ble nødvendigvis etablert i et fjernliggende område, men blir nå utsatt for økende cruise-turisme. Stasjonen ses som en hvit firkant midt i bildet.

The German 2nd World War weather Haudegen in Svalbard was necessarily established in a remote spot, but is now becoming exposed to increasing cruise tourism. The station can be seen as a white square in the middle of the photo.

Haudegen i Wordiebukta, Rijpfjorden, Nordaust-Svalbard naturreservat, ble etablert som meteorologisk stasjon av tyskere under 2. verdenskrig. Stasjonen består av hovedstasjon i tillegg til et uthus som ble benyttet for gassfremstilling til radiosonde-ballongene, samt badstue. I tillegg hadde tyskerne flere depoter i området tenkt brukt ved evt. angrep/flukt. Ved

strandkanten ligger det en livbåt som aldri ble brukt fordi den ble ødelagt under overfarten dit.

Hovedstasjonen, der både eksteriøret og interiøret er bygget opp av stenderverk og hardpapp plater, er i dag svært forfallen inn- og utvendig. Huset bærer preg av at isbjørn har slått inn dører, vinduer og deler av veggene, samt at det værharde klimaet på Nordaustlandet har slitt på. Vinduene er knust, deler av veggene gjennomhullet og tilbygget på vestsiden er borte. Det opprinnelige inngangspartiet er falt helt sammen, og et takvindu i det som engang var kjøkken er knust slik at det regner/snør inn. Gulvet er fuktig/vått, dekket av smuss og er i meget dårlig stand i enkelte rom (spesielt det som engang var "radiatorrommet"). Det er lite inntakt interiør, hovedsakelig bare sengebrisker i tre av rommene ("radio-rommet", "soverommet" og "Wilhelm Deges rom") og bord, samt rester etter diverse utstyr/gjenstander: Et malingskrin, vaskebaljer, morkne madrasser, kasser, deler av en støvel. Fuktige bokblader og rester etter bøker, blant annet rester etter en tysk-russisk ordbok, mattebok, rettskrivningsbok, samt romaner, lå spredt utover bordet rett under åpningen i taket og tilfeldig rundt på gulvet. Uthuset står fortsatt, og er noe mindre preget av forfall.

Rundt hovedstasjonen ligger planker, kasser, rustne tønner og løse, delvis ødelagte, gjenstander, blant annet et kamuflasjedekke, benyttet til å skjule bygningene.

Haudegen har ligget relativt uberørt siden krigen, og det har vært lite besøk på lokaliteten. Nå går utviklingen mot at flere og flere turister gjør et opphold på stedet, ofte er det turister som ankommer med mindre cruiseskip. Det er ikke utført noen planmessig dokumentasjon av lokaliteten, men sannsynligvis har besøkende tatt med seg en del gjenstander som suvenirer gjennom årenes løp. Særlig gjenstander med skrift eller stempel som kan knyttes til Tyskland under krigen er samlingsobjekter.

En nedgravd kasse med blant annet dagboknotater skrevet av Haudegens leder Wilhelm Dege ble funnet av blant andre Deges sønn i 1985. Denne er i dag en del av utstillingen til Svalbard Museum i Longyearbyen, og kan gi informasjon om den tyske virksomheten på stedet under 2. verdenskrig.

Det er ikke satt i verk noen tiltak på Haudegen siden stasjonen ble forlatt i 1946, men forfallshemmende arbeid er planlagt for sommeren 2005.

I regi av Sysselmannens kulturminneseksjon er det planlagt å sette inn pleksiglass som erstatning for de knuste vinduene, også i taket over spisebordet. Det er også planlagt å tette hullene/revnene i veggene med 5 mm plater av samme type som de opprinnelige. Dette skal utføres av antikvarisk kyndige snekkere.

Haudegen er definert som høyprioritert kulturmiljø i *Kulturminneplan for Svalbard 2000-2010* (Sysselmannens rapportserie 2/2000).

3.3.2 Bjørnhamna

Fangststasjonen Bjørnhamna, Nordvest-Svalbard, var hovedstasjon tilknyttet et nettverk av små bistasjoner. Bistasjonene må bevares på en måte som gjør at de representerer tidligere fangstaktivitet, og ikke kun i form av enkeltelementer.

The hunting station Bjørnhamna, northwest Svalbard, centre of a network of small secondary huts that also need to be preserved in some form in order to represent the former hunting activity, rather than just as isolated cabins.

Bjørnhamna på Nordvest-Spitsbergen er navnet på en fangsthytte fra norsk overvintringsfangst med et nettverk av bistasjoner. Det nærmeste området inntil hovedstasjonen inneholder mange mindre konstruksjoner og ”løse” kulturminner fra den opprinnelige virksomheten, blant annet gangspill for båtopptrekk og flere uthus. Bistasjonene ligger over et stort område, og en del av dem er i svært dårlig forfatning. Flere er nærmest stående ruiner. For å kunne ta vare på dem, og vise sammenhengen i fangstområdet, vil det være nødvendig med omfattende tiltak på hytterne/ruinene. Dette må gjøres varsomt for at det ikke skal gå utover autenticitet og kildeverdi.

Hytta benyttes av Sysselmannens etat som tjenestehytte, og det er fristende for mange å foreta ”ryddeoperasjoner” i området. Hovedstasjonen ble istandsatt og vedlikeholdt av etaten i 1994 og 1995. En del rydding ble da foretatt.

Fangststasjonen med bistasjoner er i *Kulturminneplan for Svalbard 2000-2010* definert som et høyprioritert kulturminne, men det er bare selve hovedstasjonen (bygningen) som er vedlikeholdt og som er i en slik forfatning at den fortsatt kan benyttes som hytte. Bistasjonene og alle fangstfellene i området ble registrert og dokumentert i 1979.

3.3.3 Ebeltofthamna

Ebeltofthamna, Svalbard, var en viktig lokalitet for russiske fangstmenn på slutten av 1700-tallet-begynnelsen av 1800-tallet. I forgrunnen ses tufter etter overvintringshytter. På landtungen i bakgrunnen ligger en hvalfangststasjon fra 1600-tallet.

Ebeltofthamna, Svalbard, was obviously an important site for Russian trappers in the late 18th-early 19th century. Remains of winter houses in the foreground. On the land spit in the background is the site of a 17th century whaling station.

Ebeltofthamna er lokalisert på vestsiden av Krossfjorden, med beliggenhet i Nordvest-Spitsbergen nasjonalpark. Ebeltofthamna er et svært sammensatt kulturmiljø, med kulturminner fra flere tidsepoker og forskjellige typer aktiviteter. Det strekker seg over et relativt stort område, og det kan være vanskelig å lese og å skille de forskjellige kulturminnene fra hverandre.

Den følgende beskrivelsen er tatt fra *Kulturminneplan for Svalbard 2000-2010*:

På den lange, lave strandarmen mellom fjorden og hamna, ligger restene etter en spekkovn og ei hustuft fra hvalfangertiden. Ovnen har sannsynligvis vært stor og høy, og kan ha vært dobbel med rampe. Tuften som ligger i nærheten er lang og en del er full av knuste buede teglstein. Oppe på den ca 2 meter høye brinken på nordsiden av munningen, var 21 graver, men fordi noen var i ferd med å rase ut, måtte de nødgraves. Gravplassen ligger vakkert til med utsikt i alle retninger og unna selve hvalstasjonen.

Der strandarmen møter land i sør er det en 5-6 meter høy brink. Litt inne på den ligger 11-12 graver og fundamentene av to russerkors. Noen få hundre meter unna, på sørsiden av havna ligger tre store tufter tett sammen. De har den frodige vegetasjonen som tyder på lang bosetning, trolig i flere faser, med russisk overvintringsfangst på 1700-tallet. Vegetasjonsdekket på disse tuftene er nesten helt urørt. Etter skriftelige kilder var det her noen av de første norske overvintringer på Svalbard fant sted. Det var i 1820-årene og i nært samarbeid med pomorer.

På nordsiden av munningen ligger det andre spor av forskjellige virksomheter. En, kanskje to, tufter hører til den tyske geofysiske stasjon som

lå her i 1910-14, for en ekspedisjon ledet av A. Wegener. I oktober 1914 ble den ødelagt av en engelsk krysser. En annen tuft kan være fra en norsk fangshytte som lå her på 1920/30-tallet. I området er også en møding/avfallsplass og restene av en båthytte; en hvelvet båt som er benyttet som tak på en mindre hytte. Over hele området ligger løse gjenstander som tre- og plankebiter, rustne hermetikkbokser, spiker, flasker, m.m. Dette er spor som viser kontinuiteten i bruk av området.

Stedet er hyppig brukt av turister og forskjellige typer kursdeltakere fra Ny-Ålesund. I området har det også vært opprettet baseleirer for turister flere år på rad. Kulturminnene i området er sårbare og utsatt for slitasje forårsaket av ferdsel. Gjenstander som kan tilskrives forskjellige former for historisk aktivitet er utsatt for suveniranking. Som en følge av ferdselen er det markerte stidannelser/slitasjespor i terrenget mellom de ulike kulturminnene på stedet.

Ebeltoftamna er definert som høyprioritert kulturmiljø i *Kulturminneplan for Svalbard 2000-2010*.

3.3.4 Ny-Ålesund

Rester etter tidligere kullgruve-aktivitet i Ny-Ålesund er sterke vitner om den brå nedleggelsen av gruvene og er en stor kontrast til det opprinnelige arktiske landskapet som omringer lokaliteten. Oppryddingstiltak på slike steder må vurderes nøye.

Remains from the former coal-mining activity in Ny-Ålesund are a strong witness to the hasty termination of the mines and a deep contrast to the pristine Arctic landscape that surrounds the settlement. Clearing-up activities at such sites need to be closely monitored.

Kulturmiljøet Ny-Ålesund, som er lokalisert ved Kongsfjorden, består av bosettingen, et større område med industrielle kulturminner etter gruvedriften, et nett av hytter i området rundt Kongsfjorden, luftskipsmasten og hangartuften fra Nobiles og Amundsens ferder mot Nordpolen og flere kulturminner knyttet til forskning. Ny-Ålesund er den største ansamlingen av fredete kulturminner på Svalbard med 29 fredete bygninger. Den er også den største av de norske bosettingene som ikke ble brent under 2. verdenskrig.

Gruvedrift og bebyggelse ble etablert for alvor i 1916. Det ble i løpet av driftsperiodene etablert flere gruver med daganlegg, tipper, brakker, jernbane, veier, broer og kaianlegg, i tillegg til telegraf, posthus og butikk. Gruvedriften i Ny-Ålesund var preget av flere store ulykker, og en ulykke i 1962 førte til at 21 mennesker mistet livet. Etter denne ulykken ble gruvedriften avviklet og saken førte til Gerhardsen-regjeringens fall i 1963. Området ble senere "ramponert", bygninger brent ned og sprengt. Fortsatt ligger elleve gruvearbeidere igjen i gruen, som derved også er et gravminne.

I dag er gruveområdet en ruinpark av forvridde metalleder, splintret treverk, oljefat, steintipper, skinneganger og traseer etter jernbaner, og nyere søppelfyllinger. Men det er samtidig et meget interessant område som fremdeles kan fortelle mange historier.

I 1998 utarbeidet en gruppe uavhengige konsulenter en arealplan for Ny-Ålesund. Det er nå planer om å utarbeide en forvaltningsplan for Ny-Ålesund med Kings Bay AS som ansvarlig part i nært samarbeid med Sysselmannens kulturminneseksjon. En vedlikeholdsplan for den fredete bebyggelsen er under utarbeidelse, og en fargeplan for hele bebyggelsen er under revisjon/utarbeidelse.

Det såkalte Winstad-utvalget vurderte gruveområdet i 1999, noe som kulminerte i rapporten *"Helhetlig plan for miljøtiltak i gruveområdet i Ny-Ålesund (Kings Bay)"* (Sysselmannens rapportserie nr. 2/1999). I denne er det skissert en del tiltak for området, blant annet istandsetting av broer, samt opprydding av miljøfarlig avfall. Dette er tiltak som i stor grad er fulgt opp. Det er også blitt enighet om å rydde området nedenfor veien mot fjorden, mens det området som er ovenfor veien skal forbli slik det fremstår i dag.

Det er gjennomført en del tiltak i bosettingen, som istandsetting av gammel bygningsmasse for bedre å tilfredsstille dagens krav til komfort og bygging av nybygg; leiligheter/hybler, samt nye forskningslokaliteter, blant annet et nytt marint laboratorium lokalisert ved sjøen. Det er reist flere minnestøtter/bautaer i gruveområdet i Ny-Ålesund (Kings Bay) som blant annet markerer omkomne gruvearbeidere og Amundsens og Nobiles luftskipsferd til Nordpolen. En gammel "varmehytte", samt broer, er nylig istandsatt i samarbeid med Sysselmannens kulturminneseksjon og antikvarisk kyndige snekkere, i stor grad ved bruk av materialer funnet på stedet. Det foreligger i tillegg planer om å utvide/modernisere museet ved utnyttelse/bruk av 2. etasje i bygningen som huser museet i dag.

Ny-Ålesund er i dag et norsk internasjonalt forskningssenter der hovedfokus ligger på langtransportert luftforurensing, nordlysforskning og klimaforskning. Selskapet Kings Bay AS eier de fleste bygningene i Ny-Ålesund, og ansvarlig instans for infrastruktur og logistikk på stedet. Forskningsaktiviteten i Ny-Ålesund innbefatter årlig rundt 120 forskere fra hele verden.

Det er ca 30 innbyggere i Ny-Ålesund på helårsbasis i dag, i tillegg til forskere.

3.3.5 Smeerenburg - Virgohamna

Luftfotografiet over Nordvest-Svalbard viser Amsterdamøya, med lokaliteten for den store hvalfangststasjonen Smeerenburg fra 1700-tallet på landtungen. Virgohamna ligger tvers over sundet på Danskøya.

This aerial view of northwest Svalbard shows in the distance Amsterdam Island, with the site of the large 17th century whaling station Smeerenburg on the land tongue. Virgohamna bay lies across the sound on Danskøya (Danish Island).

Dette har vært Svalbards mest besøkte cruiseturismeområde i over 100 år. Virgohamna er i seg selv et omfattende kulturmiljø, med spekkokerifundamenter etter 1600-talls hvalfangst, graver etter 16/1700-talls hvalfanger, tuften etter huset til en engelsk eventyrer som overvintret 1888-89, og omfattende rester etter to forsøk på å nå Nordpolen luftveien. Svenske S.A. Andrée og amerikanske W. Wellman sto for disse i 1896-97 og 1906-09. Restene inkluderer ruiner av ballonghus og hangar, samt begge gassproduksjonsanleggene. Den omfattende internasjonale turismen og andre besøkende gjennom årene har utsatt kulturmiljøet for stor slitasje, hærverk og suvenirsanking/fjerning til gjenbruk. Ilandstigningsforbud ble innført i 1999, men denne er i praksis kun en meldingsplikt til Sysselmannen for besøkende. Det er blitt satset stort på informasjon og veiledning for besøkende for å minimere slitasjen.

Smeerenburg, tvers over fjorden for Virgohamna, var hovedbasen for nederlandsk 1600-talls hvalfangst. Denne sandodden er spekket med syv doble og en enkel spekkovn, 19 hustufter og 101 graver. Også her er det satset stort på informasjon gjennom diskret skilting og skriftlig informasjon. Ovnstuftene er utsatt for naturlig erosjon fra vær og vind, men terrengslitasje fra de mange besøkende er også en utfordring for kulturminnemyndighetene. Området inngår i Sysselmannens miljøovervåkingsprogram.

3.3.6 Tunheim, Bjørnøya

Togskinner skjærer gjennom det golde landskapet på Bjørnøya og binder sammen to deler av et kulturmiljø: Gruveanlegget Tunheim og havnen der kullskipene ble lastet.

Railway tracks cut through the barren landscape on Bjørnøya (Bear Island) and bind together two parts of a cultural heritage environment: the mining settlement of Tunheim with the site where the coal ships were loaded.

Kullgruveanlegget Tunheim ble etablert i 1916 og lagt ned i 1930. Anlegget besto etter hvert av omkring 25 bygninger (boliger, messe, kontor, verkstedbygninger, svinefjøs og stall), kraftstasjon, to gruveinnganger med daganlegg og skeideverk, en 1,2 km jernbane til utskipningsanlegget, to tog, m.m. Staten opprettet et postkontor der i 1917 og Geofysisk institutt i Tromsø en meteorologisk stasjon i oktober 1918. I desember 1919 opprettet kullselskapet Bjørnøen a.s. en telegrafstasjon som sendte værtelegrammene. Denne ble senere overtatt av staten. På det meste overvintret 182 personer på stedet og til sammen ca 116 000 tonn kull ble utskiptet frem til 1925. De siste årene prøvde selskapet seg videre med litt blyglansutvinning, men oppga også dette i 1930.

Anlegget ble bombet flere ganger under krigen 1940-45 og ligger i dag som en svær ruin. Bare det tidligere sprengstofflageret holdes i stand og brukes som hytte av øyas meteorologiske personell. Kulturmiljøet har allikevel stor kilde- og opplevelsesverdi og er blitt undersøkt og oppmålt av kulturminnemyndighetene. Bjørnøya er ikke lett å besøke og truslene består hovedsakelig av skader og slitasje fra vær og vind, samt tiltagende erosjon av skrenten mot havet. Suvenirsanking og fjerning til gjenbruk har tidligere vært et stort problem. Kulturmiljøet forvaltes i dag gjennom verneplanen for hele Bjørnøya i tillegg til Svalbardmiljøloven.

Felles historie	Kulturmiljø	Område
Norrøn/Middelalder	Qassiarssuk/Brattahlid Igaliku/Garðar Sissarluttoq Gásar ved Eyjafjörð Þingeyrar – Vatnsdalur	Grønland Grønland Grønland Island Island
Utnyttelse av naturressurser	Helgustaðir ved Reyðarfjörð Ny-Alesund Tunheim, Bjørnøya Selatangar Bjørnhamna Ebeltoftamna Smeerenburg - Virgohamna	Island Svalbard Svalbard Island Svalbard Svalbard Svalbard
2. verdenskrig	Nordøst-Grønland nasjonalpark Narsarsuaq Haudegen	Grønland Grønland Svalbard
Nordisk	Skjærgården nordvest for Nuuk Nordøst-Grønland nasjonalpark	Grønland Grønland
Fraflytting	Keldur á Rangárvöllum Tyrfinngstaðir á Kjálka Árneshreppur á Ströndum	Island Island Island
Eskimo	Skjærgården nordvest for Nuuk Nordøst-Grønland nasjonalpark Ilulissat Isfjord Qassiarssuk/Brattahlid Sissarluttoq	Grønland Grønland Grønland Grønland Grønland

Figuren viser en oversikt over de representative kulturmiljøene kategorisert etter felles historiske trekk.
The figure shows an overview of the representative cultural heritage sites categorized by common historical affiliation.

4. Anbefalte tiltak for en bærekraftig forvaltning av kulturmiljøer i Arktis

Nedenfor følger en rekke anbefalinger for å fremme en bærekraftig forvaltning av kulturmiljøer i Arktis. Det er lagt vekt på at anbefalingene er av generell karakter slik at de kan anses som grunnleggende prinsipper gjeldende kulturminneforvaltningen i Arktis. Prinsippene er i utgangspunktet ment som retningslinjer, og må tilpasses de enkelte lokale forhold.

De anbefalte tiltakene er rangert etter ulike nivåer: Nasjonale myndigheter er ansvarlige for lovgivning, politiske føringer, samt enkelte administrative tiltak, regionale myndigheter er ansvarlige for utarbeidelse av areal- og forvaltningsplaner, samt for å legge føringer for skjøtselsplaner, mens lokale myndigheter skal utarbeide skjøtselsplaner og utføre tiltak.

Ansvarsfordelingen vil variere avhengig av forholdene i områdene.

Prosjektgruppen legger vekt på at immaterielle kulturverdier kan være spesielt fremtredende i disse arktiske områdene hvor kulturene har virket i svært nær sammenheng med naturen. Som eksempler kan nevnes sagalandskap på Island, fangstmannshistorier med tilhørende landskap på Svalbard og norrøne og eskimoiske lokaliteter på Grønland som har hatt betydning for befolkningen uten å ha etterlatt seg materielle spor. De immaterielle forholdene bør alltid vurderes i forvaltningen av de materielle kulturmiljøene.

I tillegg til praktfulle naturomgivelser innehar Nordøst-Grønland Nasjonalpark også et stort antall kulturmiljøer som dekker de fleste faser og aktiviteter i Grønlands lange historie.

In addition to spectacular scenery, Northeast Greenland National Park has a large number of cultural heritage sites covering most of the stages and activities within Greenland's long history.

Tema 1: Lovgivning, politiske føringer og administrative tiltak

Til nasjonale myndigheter:

Det anbefales:

- *at myndighetene i områdene selv vurderer om egen lovgivning er tilfredsstillende, eller om det er behov for endringer.* Lovverket/praksisen må fungere tilstrekkelig for å verne kulturmiljøer og kulturmiljøverdier, og bør ivareta de stedsspesifikke forholdene i de ulike områdene. Eksisterende, svak lovgivning kan være et incentiv til å få bedre redskap. *De representative kulturmiljøene som er valgt ut i hvert av områdene, eller deler av disse, bør vurderes fredet, dersom de ikke allerede er det.*
Eks: Minerallovgivningen/Råstofloven forrang fremfor fredningsloven (Grønland), se punkt 2.1.4, bør vurderes.
- *at særlovgivningen og planlovgivningen samordnes når det gjelder regelverk knyttet til kulturmiljøer.* Ansvarlige planmyndigheter og kulturminneforvaltningen bør være ansvarlig for å koordinere og samordne lovverket i hvert enkelt tilfelle. Lovene bør brukes aktivt i større grad enn det som er praksis i dag. Lovverket bør tas opp til revisjon og vurdering etter en fastsatt tidsperiode. Kulturminneforvaltningen må være representert på lik linje med andre fagmiljøer og sektorer ved revideringer/endringer av eksisterende relevant lovverk.
- *at begrepet kulturmiljø innlemmes i lovverket og benyttes i forvaltning og administrasjon i alle mandatområdene, og at det, så langt det er mulig, får samme betydning og meningsinnhold.* Innføring av kulturmiljø som et felles nordisk begrep vil gjøre det betydelig enklere å sammenligne praksis i de ulike områdene, og de relevante forvaltningsinstanser vil i større grad kunne innarbeide en felles nordisk holdning til kulturmiljøproblematikken.
- *at det etableres en egen fredningsenhet på Grønland som er ansvarlig for faste kulturminner og kulturmiljøer.* Tilsvarende enheter finnes på Island i form av Fornleifavernd ríkisins, og på Svalbard i form av Riksantikvaren/Sysselmannen på Svalbard (SMS).
- *at det må arbeides for at det settes av midler i offentlige budsjetter til å opprettholde kulturmiljøer.* Dette kan innebære eksempelvis at det etableres tilskuddsordninger på Grønland og Island til skjøtselstiltak på lokaliteter som er preget av gjengroing.
Eks: Qassiaruk/Brattahlid (Grønland), Gásar (Island)
- *at det vedtas en undersøkelsesplikt i forbindelse med planlagte prosjekter eller inngrep i forbindelse med kulturmiljøer, og at slike tiltak utdypes og vurderes i forkant.* Det bør være

overprøvningsmulighet i tilfeller der det er vesentlige interessekonflikter i forbindelse med evt. inngrep eller endringer i et kulturmiljø. Kulturminnemyndigheter bør være sterkt inne som rådgivende element i prosessen.

- *at det vedtas at all organisert turistvirksomhet som har innvirkning på høyt prioriterte kulturmiljøer må benytte seg av kvalifiserte guider.*

Til regionale myndigheter:

Det anbefales økt satsing på areal- og forvaltningsplaner for å styre utviklingen av prioriterte kulturmiljøer i Arktis. I denne forbindelse anbefales det:

- *at areal- og forvaltningsplaner ligger i forkant av utviklingen, og at de revideres minst hvert femte år, eller ettersom forholdene gjør det påkrevd. Kulturminneekspertise bør være sterkt representert i utarbeidelsen av slike planer. Areal- og forvaltningsplaner bør inneholde bestemmelser vedrørende utarbeidelse av skjøtselsplaner for kulturminner og kulturmiljøer på lokalt nivå. Ansvarsplassering og rutiner for samarbeid klarlegges mellom regionalt/lokalt nivå. Eks: Qassarsuk/Brattahlid (Grønland)*

Nyoppførte turisthytter i Igaliku/Garðar, Grønland, hvor bedre planlegging kunne ha gitt en bedre tilpassning til kulturmiljøet. Den tette plasseringen er massiv og ødelegger balansen i forhold til den øvrige bebyggelsen.

Newly-built tourist cabins in Igaliku/Garðar, Greenland, where better planning could have given a better adaptation to the heritage site. The close localisation is massive and destroys the balance in relation to the rest of the site.

- *at areal- og forvaltningsplaner gir retningslinjer og legger overordnede føringer for hvordan kulturmiljøer skal bevares og utvikles i samsvar med stedets egenart, særpreg og opprinnelige byggeskikk der dette er relevant. Forvaltnings- og arealplaner bør ha en helhetlig tilnærming til kulturmiljøet hvor også sammenhengen med landskapsrommet, immaterielle kulturverdier, samt funksjonelle og visuelle hensyn vektlegges. Planlagte tiltak bør tilpasses*

kulturmiljøet i større grad enn praksis er i dag, eventuelle nye utbyggingssoner kartlegges, og anbefalte nye bygningstyper defineres. Det anbefales at det utarbeides retningslinjer for fargeplaner og fargekoder basert på eksisterende fargesetting på opprinnelig eksteriør, samt standarder for tetthet i bosetninger og nærhet til kulturmiljø, evt. tak på vekst der dette er aktuelt. Verneverdier og -kriterier må være kartlagt og stå som grunnlag for vurderinger av nyutvikling.

- *at det utarbeides retningslinjer for regulering i forbindelse med kulturmiljøer for å forhindre irreversibel ferdselsslitasje på lokaliteter med intensiv eller økende besøksfrekvens.* Erfaringer fra prosjektbefaringene viser at dette kan innebære et av følgende tiltak:
 1. Det anbefales innføring av *soner med ferdselsforbud* i forbindelse med enkelte kulturmiljøer eller deler av disse. Det anbefales at det ikke nødvendigvis gjøres bruk av fysiske hindringer for å markere slike soner med ferdselsforbud. Den anbefalte avstanden vil variere og må vurderes ut fra forholdene på det enkelte kulturmiljø. En slik ordning kan antagelig kun gjennomføres når grupper besøker lokaliteten, og krever aktiv bruk av kvalifiserte guider som er ansvarlige for formidling av kulturhistorien og oppfølging på stedet.
Eks: Haudegen, Ebeltoftthamna (Svalbard)
 2. *Meldeplikt* for alle besøkende til særlige verneområder kan være et virkemiddel som vil kunne gi oversikt over antall besøkende og dermed gi føringer for evt. videre tiltak på lokaliteter. Dette vil også være en anledning til å gi besøkende nødvendig informasjon.
 3. På samme måte som lovverket på Svalbard og Grønland gjør det mulig å opprette *spesielle områder* for å beskytte bl.a. kulturminner og kulturmiljøer mot inngrep og slitasje, anbefales det at det etableres lignende hjemmel i lovverket på Island. Slike områder bør kunne totalfredes, og all virksomhet som kan forringe den kulturhistoriske verdi, skal unngås. Opprettelse av slike områder kan innbefatte ilandstigningsforbud.

En gruppe italienske turister besøker Qassiarsuk/Brattahlid, Grønland. Turistene følger en markert sti i terrenget.

A group of Italian tourists visit Qassiarsuk/Brattahlid, Greenland. The tourists are following an obvious path in the landscape.

Til lokale myndigheter:

Det anbefales økt satsing på utarbeidelse av detaljerte og handlingsrettede skjøtelsesplaner med klar ansvars plassering og prioriteringer, samt plan for oppfølging i forbindelse med kulturmiljøer. I arbeidet med skjøtelsesplaner anbefales det:

- *at lokal forvaltningsmyndighet i størst mulig grad legger opp til styrket medvirkning, innflytelse, ansvar og engasjement fra lokalmiljøet, lokalbefolkning, der dette finnes. Lokale museer og frivillige organisasjoner (turistforeninger, historielag e.l.) bør ha en viktig rolle i dette arbeidet.*

Eks: Igaliku/ Garðar, Qassiarsuk/Brattahlid (Grønland), Vatnsdalur m/Hof (Island)

Praktiske anbefalinger vedrørende skjøtsel og vedlikehold:

Når det gjelder landskapsvern og vern av ruiner/tufter anbefales det:

- at skjøtelsplanene skisserer bestemmelser angående jevnlig rydding av uønsket vegetasjon i forbindelse med kulturmiljøer, gjennom slått, kontrollert beiting e.l. Eks: Igaliku/Garðar, Qassiarsuk/Brattahlid (Syd-Grønland), Gásar, Vaðlaþing, Kaupangur (Island)
- at det i tilfeller der kulturmiljøer utsettes for naturlig og tiltagende erosjon, vurderes iverksetting av ulike sikringstiltak, eksempelvis påfylling av masse i strandsonen, forskaling av stein e.l. Ved kulturmiljøer som står i fare for å forsvinne, bør alle strukturer som utgjør kulturmiljøet dokumenteres for å forhindre at informasjon om dette går tapt på lengre sikt. Eks: Kolbeinsárós/Kolkuós (Island), Ebeltoftþamna (Svalbard)

Når det gjelder vedlikehold (bygningsvern) anbefales det at skjøtelsplanene følger prinsippene nedfelt i Venezia-charteret (se litteraturlisten) der prinsippene er direkte overførbare til kulturmiljøer i Arktis. En bør i størst mulig grad ta i bruk lokal kompetanse om eksempelvis tradisjonelle byggeteknikker der dette finnes. Når det gjelder mer spesifikke tiltak, anbefales det, med utgangspunkt i erfaringer gjort på befaringene:

- at tiltak som iverksettes på bygninger/strukturer og som endrer objektets karakter, er reversible, og at alle deler av prosessen dokumenteres grundig slik at det er mulig i etterkant å få en nøyaktig oversikt over de ulike stadiene.
- at originale bygningselementer og materialer brukes, settes i stand eller restaureres i de tilfeller det er mulig og objektets tilstand tilsier det. Nye materialer tilpasses helheten, men markeres tydelig der dette er mulig, eksempelvis ved bruk av annen fargesetting. Ved utskiftning/oppgradering av bygningselementer i kulturmiljøer, som vinduer osv., bør en i størst mulig grad ta hensyn til, og ivareta, opprinnelig stil og særpreg. Eks: Ny-Ålesund (Svalbard)
- at underlaget/terrenget overdekkes for å beskytte og forhindre slitasje på kulturminner, kulturmiljø og terreng mens tiltak utføres. Overdekkingen kan bestå av eksempelvis fiberduker, matter, planker el., og fjernes etter bruk.

Skjøtelsplanene bør også inneholde detaljerte planer for ulike former for tilretteleggingstiltak utført på lokaliteten. Slike tilretteleggingstiltak kan være 1) tiltak som er direkte rettet mot ferdsel, 2) bruk og stedsutvikling eller 3) rekonstruksjoner/tilbakeføring.

1. Når det gjelder ferdsel og tilrettelegging anbefales det:

- at det etter vurdering bygges opp gangbroer, plattformer e.l. i forbindelse med kulturmiljøer der dette er hensiktsmessig. Bygging av slike strukturer er reversible tiltak som etterlater få/minimale spor i terrenget ved en eventuell fjerning senere. Dette må følges opp av ansvarlig forvaltningsmyndighet mht. skjøtsel og vedlikehold Eks: Qassiar-suk/Brattahlid (Grønland)
- at traseer for ønskelig ferdsel eller stier markeres i terrenget etter vurdering og behov. Terrenget/landskapet rundt kulturmiljøer bør benyttes mest mulig hensiktsmessig. Besøkende bør ledes dit ferdsel vil forårsake minst mulig skade i terrenget, som naturlige høydedrag, utsiktspunkt, naturlige grusganger e.l. Eks: Qassiar-suk/Brattahlid (Grønland), Haudegen, Ebeltoftthamna (Svalbard)
- at behovet for skilt i forbindelse med kulturmiljøer vurderes nøye av lokal forvaltningsmyndighet. Skilt bør unngås hvis det vurderes som lite hensiktsmessig. Det anbefales alternativt at andre informasjonsstrategier vurderes, som for eksempel utsetting av montre med informasjonsbrosjyrer e.l. på egnede steder i nærheten. Eks: Vaðlaþing (Island)

Dersom skilt i forbindelse med kulturmiljøer anses hensiktsmessig, viser erfaringer at følgende kriterier bør vurderes i forkant av gjennomføringen:

- Informasjon: Informasjonen bør tilpasses en bred målgruppe, og den bør være to- eller trespråklig. Aktiv bruk av fotografier, figurer, kart, satellittbilder e.l. kan bidra til å synliggjøre kulturmiljøverdiene.
- Utforming: Skiltets utforming bør tilpasses kulturmiljøets særpreg og egenart. Skiltet bør vekke interesse, men samtidig ikke ta oppmerksomheten bort fra kulturmiljøet. Faktorer som bør vurderes er blant annet bruk av materialer, skilthøyde, størrelse. Det kan vurderes en felles skilttype for høyt prioriterte arktiske kulturmiljøer, gjerne med enhetspreg og like symboler. Dette styres av sentral kulturminnemyndighet.
- Plassering: Skiltets plassering bør medføre minst mulig ferdselsslitasje i selve kulturmiljøet, samtidig som plasseringen bør gi besøkende oversikt over lokaliteten, gjerne i utkanten av kulturmiljøet, i forbindelse med ferdselsårer, naturlige utsiktspunkt e.l.
- Oppfølging: Skilt krever oppdatering og vedlikehold. Klar ansvars plassering.

2. Når det gjelder bruk og stedsutvikling, anbefales det:

- at synliggjøring av kulturhistorien i forbindelse med kulturmiljøer gjennomføres i forhold til og med respekt for kulturmiljøet og landskapet det er omgitt av. Skilting, stier, stengsler og bygging av nye anlegg/strukturer, utplassering av minnesteiner, statuer, bautaer mv. bør vurderes nøye, og må i størst mulig grad tilpasses balansen mellom informasjon og det (ofte) uberørte preget. Eks: Qassiar-suk/Brattahlid (Grønland), Reykholt (Island), Ny-Ålesund (Svalbard)

- at aktiv bruk og utnyttelse av eksisterende bygningsmasse vurderes, der dette helt klart ikke vil gå utover kulturminnets og kulturmiljøets verneverdier. Fagpersoner/ansvarlige forvaltningsmyndigheter må være aktivt inne i prosessen. Eks: Ny-Ålesund (Svalbard)
- at enkelte kulturmiljøer benyttes for opplæring av eksempelvis tradisjonelle bygnings- og håndverksmetoder. Dette vil kunne bidra til å bevare (truede) kulturmiljøer i Arktis for ettertiden, samtidig som håndverket holdes i hevd og kunnskap om tradisjonelle levekår og metoder overføres til nye generasjoner. Slike opplæringssentre kan kombineres med museum/besøkssenter der forholdene ligger til rette for dette. Ansvarlig instans kan være relevante forvaltningsmyndigheter i samarbeid med undervisningsenheter som skoleverk, yrkesskoler e.l. Eks: Tyrifingsstaðir (Island)
- at det vurderes om gjenstander/løse kulturminner på grunn av økende besøkstrafikk bør flyttes til magasin/museum e.l. for oppbevaring/utstilling, evt. oppbevares mer hensiktsmessig i forbindelse med kulturmiljøet. Gjenstandene må dokumenteres i sitt opprinnelige miljø før de evt. fjernes. Eks: Haudegen (Svalbard)
- en restriktiv holdning til opprydding i forbindelse med kulturmiljøer der estetiske vurderinger ikke skal være av betydning. Opprydding bør som et hovedprinsipp kun være en følge av fare for miljøgiftforurensing, eller at elementer kan være til skade for fauna i området, eventuelt for mennesker dersom besøkende ikke kan holdes unna et potensielt farlig område. Eks: Tunheim (Svalbard)

3. Når det gjelder rekonstruksjoner/tilbakeføring anbefales det:

- en restriktiv holdning til tilbakeføring av bygninger/strukturer i et kulturmiljø. Tilbakeføring må være godt begrunnet og fundert, og må være basert på dokumentert kunnskap. Det kan imidlertid være hensiktsmessig å tilbakeføre/gjenoppbygge enkeltelementer i et kulturmiljø, og på denne måten kombinere videreføring med tilbakeføring innenfor et kulturmiljø der forholdene ligger til rette for dette.
- at bygging av rekonstruksjoner i forbindelse med kulturmiljøer vurderes nøye i forkant. Rekonstruksjoner som er bygget opp med utgangspunkt i faktisk kunnskap, såkalte kopier, kan være hensiktsmessig. Det anbefales at materialene markeres, eksempelvis med ulike farger, for å synliggjøre hva som er bygget med utgangspunkt i fakta og hva som er bygget med utgangspunkt i antagelser. Rekonstruksjoner bør ikke oppføres i direkte kontakt med det opprinnelige miljøet. Eks: Qassiarsuk/Brattahlíð (Grønland), Hólar i Hjaltadal (Island)

Dersom rekonstruksjoner i form av kopier, hypotesehus e.l. anses som hensiktsmessig i forbindelse med et kulturmiljø, viser erfaringer fra befaringsene at følgende kriterier bør vurderes nøye i forkant av gjennomføringen:

- Informasjon: Det må være tydelig og godt synlig informasjon om bygningen/strukturen. Hvis det er et hypotesehus, må det være tydelig og godt synlig informasjon om usikkerheten som er forbundet med kunnskap vedrørende bygningens/strukturens opprinnelige utseende
- Utforming: Rekonstruksjonens utforming må vurderes nøye i forkant. Bruk av materialer bør vurderes ut fra kulturmiljøets særpreg og egenart, klimatiske faktorer, krav til vedlikehold osv.
- Plassering: Plasseringen må vurderes nøye i forhold til kulturmiljøet som helhet. En bør ta hensyn til landskapsrommet, avstand til andre strukturer, sikringssone osv..
- Oppfølging: Rekonstruksjoner krever i større eller mindre grad oppfølging i form av blant annet vedlikehold og skjøtsel, oppdatering av informasjon og lignende. Allerede ved vurdering av slike rekonstruksjoner bør en derfor ta hensyn til kostnadsrammer for dette, ansvarsfordeling og andre administrative forhold. Det bør utarbeides en vedlikeholdsplan for kulturmiljøet/rekonstruksjonene som klarlegger slike forhold.

Forsøk på rekonstruksjon av et norrønt langhus fra 1000-tallet i Qassiaruk/Brattahlíð, Grønland, oppført i år 2000. Verdien av en så dominerende rekonstruksjon i et kulturmiljø, hvor deler av konstruksjonen ikke er korrekt i forhold til tradisjonell byggeskikk og annet er bygget med utgangspunkt i antagelser, kan diskuteres.

An attempt from 2000 at the reconstruction of a Norse longhouse from the 11th century in Qassiaruk/Brattahlíð, Greenland. The value of such a dominating reconstruction in a heritage area, where parts of the reconstruction are incorrect in relation to traditional building practices and others are constructed on the basis of hypotheses, can be discussed.

Tema 2: Kunnskapsutvikling og forskning

Felles nordiske tiltak:

Det anbefales økt samarbeid om kulturminner og kulturmiljøer på tvers av de nordiske landegrensene. Et slikt samarbeid bør øke bevisstgjøring og kunnskapsutvikling om kulturmiljøer i Arktis gjennom felles konferanser, nettverksbygging, databaser, videreutdanning og foredrag for forvaltningsmyndigheter i områdene. Det bør arbeides for å etablere et forum for kunnskapsutveksling mellom de nordiske landene som kan gi mulighet for direkte utveksling av erfaringer og danne et mulig utgangspunkt for å utarbeide felles forvaltningsstrategier. Det bør arrangeres jevnlige møter, gjerne kombinert med seminarer e.l.

Til nasjonale myndigheter:

Det anbefales:

- *at det satses for å øke nettverkskoblinger og samarbeid mellom ulike sektorer,* og at det etableres arenaer og arrangeres jevnlige møter/fora for eksempelvis næringslivet, fortrinnsvis turistnæringen, og kulturminne- og miljøvernforvaltningen i hvert av de tre områdene.
- *at det settes krav til guiders kunnskapsnivå og utdanning, og at det etableres et obligatorisk opplæringsprogram for guider i hvert av de tre områdene.* Kulturminneforvaltningen bør være representert. I en slik prosess anses det som grunnleggende å presentere holdninger og satse på bevisstgjøring blant guidene, i tillegg til en grundig innføring i hvordan en skal handle i felt.
- *økt satsing på forskning og formidling om utvalgte kulturmiljøer for å anskueliggjøre kulturverdier.* Forskere på feltarbeid bør bli nøye fulgt opp av ansvarlige myndigheter. Forskere bør kun tillates å gjøre inngrep i kulturmiljøer etter nøye vurdering.

Til regionale/lokale myndigheter og frivillige organisasjoner:

Det anbefales:

- *at det i større grad legges vekt på samarbeid og interaksjon med lokalbefolkning der slike finnes når det gjelder blant annet kunnskapsutvikling.* Lokalbefolkning bør i større grad oppfordres til å delta i arbeidet med å sikre kulturmiljøer for fremtiden. Skoler / skoleklasser på faste trinn kan trekkes inn og få ansvar for eksempelvis formidling vedrørende bestemte kulturmiljøer i lokalmiljøet.

Konfirmasjonssøndag i Qassiarsuk/Brattahlid, Grønland. Lokalbefolkning sitter på vollmarkeringen av den første kirken på stedet, den såkalte Thjodhildes kirke, fra 1000-tallet.

Confirmation Sunday in Qassiarsuk/Brattahlid, Greenland. The local population is sitting on the walls which mark the first church on the site, the so-called Thjodhilde's church, from the 11th century.

Tema 3: Informasjon og formidling

Til regionale/lokale myndigheter og frivillige organisasjoner:

Det anbefales:

- *at det utarbeides en informasjonsstrategi/plan for håndtering av kulturmiljøer i hvert av områdene.* Denne bør legge føringer vedrørende utarbeidelse og distribuering av informasjon, formidling, ønskelige strategier, samarbeid med reisebyråer og næringsliv osv. Den bør oppdateres jevnlig, eksempelvis hvert tredje år.
- *at det legges vekt på å øke kunnskapen om kulturmiljøer og formidle holdninger til lokalbefolkning der slik finnes for å øke forståelsen for kulturmiljøverdier, samt øke lokalt engasjement og medvirkning.* Det bør etableres rutiner for løpende informasjon og oppdatering om kulturmiljøer for eiere, naboer og lokalbefolkning, der slik finnes. Ansvarlig på Island bør være Fornleifavernd ríkisins, på Grønland lokale museer, som ofte samarbeider med Nationalmuseet, og lokale myndigheter. På Svalbard vil ansvarlig instans være Sysselmannen på Svalbard (SMS).
- *at informasjon om kulturminner, kulturmiljøer, naturressurser og miljø samles og presenteres i et større opplegg/senter på et sentralt sted der det er mulig og hensiktsmessig.* Dette vil bidra til å gi et sammensatt og helhetlig bilde av kulturminner og kulturmiljøer som en del av miljøvernet.
Eks: Svalbardporten (Longyearbyen/Svalbard), Narsarsuaq/Qaqortoq (Grønland), Vatnsdalur (Island)

- *økt satsing på to- eller trespråklige informasjonsbrosjyrer og video/DVD-presentasjoner om kulturmiljøer.* Informasjonsbrosjyrene bør være tilpasset en bred målgruppe, og gjerne inkludere eksempelvis illustrasjoner, fotografier, kart, informasjon om vernede områder e.l.. Brosjyrene kan utplasseres på lokaliteten, ved skilt, i montre e.l., eller formidles på andre måter, eksempelvis ved billettkjøp eller i turistinformasjon. Video/DVD'n bør formidle informasjon om ønskelig adferd ved besøk/ilandstigning i forbindelse med kultur-miljøer, og bør være obligatorisk å vise på alle cruisebåter. Det bør ikke distribueres informasjon om vanskelig tilgjengelige kultur-miljøer. Dette for å forhindre økt interesse for, og oppmerksomhet rundt, slike kulturmiljøer. Informasjon om slike kulturmiljøer må imidlertid finnes hos lokale myndigheter, slik at det kan benyttes etter behov.
- *aktiv, bevisst bruk av Internett og andre medier for å synliggjøre og sette fokus på kulturmiljøer.* Mediene når ut til et stort publikum, og kan bidra til å øke bevisstheten om kulturhistorie og verdifulle kulturmiljøer. Medieoppslag vil spesielt kunne ha betydning i konkrete saker som kan ha negativ innvirkning på kulturmiljøer, og bør ligge i forkant av planlagte tiltak og inngrep.
Eks: Tyrfingsstaðir (Island)
- *å gjøre bruk av kreative informasjonsopplegg* der dette er mulig, der informasjon kombineres med eksempelvis opplevelser, kunst, utstilte, tredimensjonale modeller i mindre målestokk osv. for å synliggjøre kulturmiljøer og tydeliggjøre kulturhistorien på en positiv måte. Dette vil gi et innblikk i, konkretisere og eksemplifisere byggeteknikker og -skikker samtidig som det ikke gjøres inngrep i selve kulturmiljøet. Ansvarlige kulturminneaktører bør i økende grad benytte de muligheter som ligger i multimedia og virtuelle fremstillinger.
Eks: Qassiarsuk/Brattahlid (Grønland)

Bronserelieff utført av Sven Havsteen-Mikkelsen satt opp i Qassiarsuk/Brattahlid, Grønland, i 1970. Stedets historie fortelles via symboler, samtidig med at plasseringen av sentrale ruiner i kulturmiljøet vises.

Bronze relief from 1970 by Sven Havsteen-Mikkelsen at Qassiarsuk/Brattahlid, Greenland. The site's history is told by symbols, at the same time as the localisation of central ruins in the heritage site is shown.

Tema 4: Registrering, kartlegging og dokumentasjon

Til nasjonale myndigheter:

Det anbefales:

- *økt satsing på registrering, kartlegging og dokumentasjon i tilknytning til kulturmiljøer i Arktis, innbefattet arkeologiske funnområder.* Et slikt arbeid bør innbefatte eksteriør og interiør av bygninger og andre strukturer, løse gjenstander både ute og inne, samt andre forhold som er relevant i forhold til det enkelte kulturmiljøet. Dette arbeidet bør følges opp, og bør utføres jevnlig for å følge utviklingen kulturmiljøer gjennomgår over tid. Det anbefales at en tar i bruk video, foto, oppmåling, luftfoto osv. i arbeidet.
- *at ansvarlige myndigheter dokumenterer alt arbeid som utføres i forbindelse med kulturmiljøer, eksempelvis skjøtsel og vedlikehold, restaurering osv., gjerne i en database.* Dokumentasjonen bør oppbevares hos ansvarlig forvaltningsinstans, uavhengig av hvem som har stått for utføringen av arbeidet.

Middelalderhavnen i Kolkuós, Island, er i dag truet av naturlig erosjon, og arkeologiske utgravninger for å dokumentere historien er den eneste løsningen. I bakgrunnen ses et forlatt hus og et gammelt slakteri som planlegges restaurert/gjenoppbygget til turistformål.

The medieval harbour at Kolkuós, Iceland is now severely threatened by natural erosion, and archaeological excavations for documentation are the only solution. In the background an abandoned house and old slaughter-house which are planned restored/rebuilt for tourist purposes.

Tema 5: Miljøovervåkning og evaluering

Til regionale myndigheter:

Det anbefales at

- *det etableres samarbeidsforum og nettverkskoblinger mellom kulturminneforvaltningen og fagmiljøer/ekspertise innen eksempelvis vegetasjonskartlegging/overvåking for slitasjevurderinger. Slik får kulturminneforvaltningen jevnlig tilgang til oppdatert informasjon om endringer, noe som kan danne et utgangspunkt for videre vurderinger om tiltak som kan eller bør iverksettes.*
- *at det etableres faste rutiner for analysering, evaluering og tolkning av datamaterialet i etterkant av innsamling slik at dette kan brukes for å beskrive endringer på kulturmiljøer over tid.*

Selv tundra-områder med lite vegetasjon vil raskt bli preget av stier dersom grupper av turister blir ledet til et fåtall kulturminner og benytter de samme ferdselsårene. Ebeltoftamna, Svalbard.

Even tundra areas with little vegetation will quickly be marked by paths if groups of tourists are led to the same cultural heritage sites along the same routes. Ebeltoftamna, Svalbard.

Til lokale myndigheter:

Det anbefales:

- *at guiding i forbindelse med kulturmiljøer kobles sammen med en enkel kontrollfunksjon av kulturmiljøer. Dette kan eksempelvis gjennomføres ved at guidene fyller ut tilstandsskjema jevnlig e.l., og at dette koordineres av lokal forvaltningsmyndighet. Dette må følges opp og evalueres av forvaltningsmyndighet.*

- *at lokale forvaltningsmyndigheter følger anbefalingene foreslått i prosjekt 9 Miljøovervåking av ferdselsslitasje – Grønland, Island og Svalbard under Nordisk Ministerråds handlingsplan for natur- og miljøbeskyttelse i Arktis – Grønland, Island og Svalbard (1999).*

Arktis er blitt et økende mål for cruise-turister, her eksemplifisert ved koreanske turister på Grønland.

The Arctic is becoming an increasingly important cruise-tourism goal, here exemplified by Korean tourists in Greenland.

Eqikkaaneq suliniutit salliutinneqartut ilanngullugit

1999-imi Nunat Avannarliit Ministerrádiata Issittumi – Kalaallit Nunaani, Íslandimi Svalbardimilu, kulturikkut avatangiisinullu illersuinissamut Nunani Avannarlerni suliaasanut pilersaarussiaq (TemaNord 1999:25) suliaarat, tassanilu iluarsartuullugu pilersaarussiaq ”issittumi kulturikkut avatangiisit qinikkat” pingaarnersiorlugit suleqatigiissutissatut taakkartorneqarsimapput.

Suliaasanut pilersaarussiaq taanna Issittumi kulturikkut avatangiisit pillugit suliaqarnissamik pingaartitsisuuq anguniakkanik marlunnik ilaqarpoq, tassa nungusaataannigsumik ingerlatsinissamut periusissat siunnersuutigisassallugit aammattaaq issittumi piffinni eqqaaneqareersuni kulturikkut avatangiisit pingaarnersiorlugit qinerneqassasut.

Naak sammisaqarfissatut pisussaaffeqarfiit taakku pingasuusut amerlasuutigut assigiinnigissuteqaraluaqalutik aamma assigiissuteqartorujussuusarput. Piffinni taakkunani kulturikkut eriagisariaqakkat iluanni takusutissaasarpoq silap pissusiinut nillertumut tulluussartarsimaneq avinngarusimasumi inuuniarneq imaannaanngitsoq atorneqartoq. Innuttaasut pinngortitap pissarititai ukiut ujameriattut ingerlanerini atorluagarisimaavaat inuutissarsiorneq nunalerinerlu aallutarisimallugit. Nunat taakku aamma assigiissutaasa ilagaat piniarnermik aalisarnermillu pingaartitsineq.

Kulturikkut eriagisariallit kulturikkullu avatangiisit pineqartuniittut assigiinnigitsutigut tatineqartarput kulturikkullu eriagisariallinnik ingerlatsineq sunniutaasartut allanngortarnerillu assigiinnigitsut pissutigalugit assigiissumik unamminartorsiorartarput. Ilaat inuit avatangiisinut tamakku-nunnga sunniteqarnerinik pissuteqartarput ilaatiguttaaq qimagarlugit nutsertoqartarneranik pissuteqartarlutik. Nunat pineqartut taakku pingasut tamarmik issittup issinnerulaartullu klimanik klimaqrput, tamannalu pissutigalugu ilaatigut kulturikkut eriagisariallit avatangiisillu pinngortitap silallu nungujartortitsineranik sunnertissimasarput soorlu qeriuannartumi pissutsit sunniuttarnerisigut, pinngortitap assigiinnigitsutigut neriuineratigut, naasut sunnertiassusiannik pissuteqartumik imalt. uumasut pilersitaannik nungujartortitsineranik.

Kulturikkut avatangiisit immikkut qinerneqarsimasut ukiut ingerlanerini Issittumi pisoqartarsimaneranik sunnertissimasartuupput taamaalillutik nunat taakku immikkoortortaqrarfiini ineriartornerup sunniutigisartagai ilisarnartut tassani sunniuttarsimallutik. Qinerneqarnerinut uuttuutaasut tassaasarput nunat avannarliit oqaluttuarisaanerannut tamarmik pingaaruteqartuummata tassami pineqartut taakku tamarmik tassunga atalluin-

nartuummata. Kalaallit Nunaanni naggueqatigiit Inuit kulturikkut avatangiisiannut tunngassutillit aamma tassunga ilaapput taakkumi Kalaallit Nunaata oqaluttuarisaaneranut atalluinnartuummata.

Suleqatigiissitattaq Issittumi kulturikkut avatangiisit nungusaataanngitsumik ingerlanneqarnissaannut periusissat innersuuteqarfigisussaasimavaat. Innersuussutit taakku nalinginnaasuunissaat pingaartinneqarsimavoq taamaalillutik tunngaviusut immikkoortunut assigiinngitsunut Issittumi kulturikkut avatangiisinut ingerlatsinermut tunngassuteqarnissaat pingaartinneqarluni. Tunngavissat tamakku tikkuussisuuginnassapput nunagisamilu pissutsit kulturikkullu avatangiisit namminneq piumasaqaataat naapertorlugit nalimmassarneqassallutik.

Hest som beiter på kulturminne; den har også etterlatt seg arr i overflaten etter å ha rullet seg rundt på bakken. Grønland.

Horse grazing on a heritage site. The horse has also caused scars on the surface by rolling itself on the ground. Greenland.

Ataani allassimapput innersuussutit tulleriiaarnillit nalunaarusiami kap. 4-miittut. Innersuussutit sammivinnut assigiinngitsunut sisamanut avinneqarsimapput: 1) Najugarisami oqartussaasut soqutigisaqartullu kattuffii. 2) Nunap immikkoortortaqaarfiini oqartussaasut. 3) Nuna tamakkerlugu oqartussaasut 4) Nunani avannarlerni peqatigiilluni suleqatigiinneq.

Najugarisami oqartussaasut soqutigisaqartullu kattuffiinut

Kulturikkut avatangiisinut tunngatillugu illersuinissamut suliasatut pilersaarusiat pimoorussinerusut imaqqortunerusullu annertusaavigineqassasut innersuutigineqarpoq, ersarissumik kikkut sumut akisussaasuunersut, suna pingaartinneqassasoq aammalu suliniutit malittareqqinnissaannut pilersaarusiamik imaqassapput. Siornatigornit anner-tunerujusuarfik najugaqartut peqataasoqartarnissaat, sunniuteqarsinnaanissaat, akisussaaffeqarnissaallu sulissutigineqassaaq. Najugarisami avatangiisinut illersuinissamut pilersaarusiornissamut tunngavissat suunersut pilersaarusiami ersarissuussapput. Pilersaarusiugassat makkuusinnaapput:

1. *Angallanneq aaqqissuinerlu:*

Kulturikkut avatangiisinut allannguisinnaasumik iliuuseqarnissamut kissaateqartartut nalilersoqqissaarneqartassapput avatangiisinilu

immikkut qinikkani aqqissuussisoqartariaqarpoq soorlu aqquserngup sinaani allagartalersuineri, ikaartarfilersuineri aniinganernillu il.il. pilersitsiniarneri, aqqusinnermanerik suliarinninnissami sumilu angalasoqarnissaniq nalunaaqutsersuineri.

2. *Atuineq piffinnilu ineriartortitsineq:*

Illuutiniq pioreersunik atuineq eqqarsaatigalugu nalilersuisoqartassaaq tamakku atorineqassappata kulturikkut eriajisariiallip avatangiisiusullu aserfallanneqaatiginngisassaniq naleqartitsinerup innarlerne-qannginnissaa qulakkeerneqassammat. Kulturikkut avatangiisiusut nalilersorneqassapput soorlu sanariaasitoqqanut ilinniarfittut atorineqarsinnaanersut tassani katersugaasiviilluunniit suleqatigalugit.

3. *Nappaqqiinerit/utertitsisarnerit:*

Suli sanaartulersoqartinnagu illutoqqat assilillugit sanaartortoqassappat tamanna pitinnagu sanasut misilittagaqarluartut naliliissinneqaaqassapput. Ilisimasatoqqat naapertorlugit assiliilluni sanaartortitsinerit aammalu kulturikkut avatangiisini utertitsinerit immikkoortukkuutaanillu sanaartoqqiinerit pissusissamis-oorsinnaapput.

Suliniutissat allat makku innersuutigineqarsinnaapput:

- *pineqartuni najugaqartut takornariiallu kulturikkut avatangiisinut ilisimasaat annertusarniarlugit mappersakkat videot/DVD-t paasissutissanik imallit pilersitsiortorneqarnissaat anner-tusarneqassaaq.* Kulturikkut avatangiisinut immaqa qanippal-laangikkaluarlutik aamma piukkunnaateqarsinnaasut ilanngunneqarsinnaanersut nalilerneqartariaqarput, soorlu paasissutissiat suliarilluakkat misigisaqarnissamut tulluus-sagaasinnaasut, eqqumiitsulioriaatsit, multimedia ilusilersukkallu allat kulturikkut avatangiisermik nittarsaassutigineqarsinnaasut.
- *Kulturikkut avatangiisit nittarsarlugit ornillugit takutitsiartortitsisarnerit iluatsillugit tamatuma saniatigut kulturikkut avatangiisinut tunngasut tamakku qanoq aserfallatsigisimanersut nalilersorneqartassagaluarput pappiaqqanik skemaliornikkut.* Taamatut nalunaarsuisarneq najugarisami ingerlatsinermut oqartussaasut aqqissuuttassavaat ingerlateqqittarlugu nalilersuisarlutillu.

Nunap immikkoortortaqarfiini oqartussaasut:

Nunap atorineqarnissanut nunallu ingerlatsivigineqarnissanut pilersaarutaasartut suli annertunerusumik sunniuteqarfigalugit aqunneqarnerulernissaat innersuussutigineqarpoq. Nunap atorineqarnissanut ingerlatsivigineqarnissaanullu pilersaarusiit imaqtartariaqarput qanoq ilisukkut kulturikkut erianaataatillit tammatsaalineqarlutillu ineriartortitsivigineqarsinnaanersut najugarisap immikkuullarissusianut naapertuuttumik,

tamanna aamma pisariaqassappat najugarisami tassani illulioriaatsimut tunngatinneqassaaq ikinnerpaamillu ukiut tallimakkaarlugit tamanna nuntarterneqartassagualarpoq. Nunap atorineqarnissaanut ingerlatsivigineqarnissaanullu pilersaarusiata najugarisami kulturikkut eriagisat kulturikkullu avatangiisit pillugit illersuinissamut pilersaarusiainik aalajangersakkanik imaqqassapput

Iliuississannut allannut innersuussutit ilagaat makku:

- *Issittumi kulturikkut avatangiisinut tunngassutillit annerusumik malittarisassiorfigineqartariaqarput angallaviuallaalerlutik aserfallalinnginnissaat anguniarlugu, ingammik amerliartuinnartunik tikinneqartartuni.* Taakkulu makku ilagisinnaavaat: Immikkut illersukkanik pilersitsineq, soorlu tummarfioqqusaanngitsunngortitsilluni allannngutsaaliorluinnartunngortitsinissaq periarfissanngorlugi aammalu tikikkumaagassanut immikkuullarissute-qarluinnartunut aallartigani nalunaaqqaartarnissamut pisussaaffiliineq imalt. kulturikkut avatangiisinut immikkut iluatinnaateqartunut taakkuluunniit ilaannut angallavigeqqusinngittarnissaq.
- *Piffinni tamani angallassisartussanut pinngitsoorani ilinniartitsisarnissaq.* Tassani ilaatinneqartassapput kulturikkut eriaginaatillit aserfallatsaaliinissamullu tunngaviusartut.
- *Kulturikkut avatangiisit pillugit ilisimatusartitsineq tamakkulu pillugit ingerlatseqqiisarneq annertusineqassasoq.* Ilisimatusarneq akisussaallutik oqartussaasut ingerlateqqissavaat inernerillu qitiusoqarfimmi pissarsiarineqarsinnaassapput.
- *Piffinni tamani kulturikkut avatangiisit qanoq ingerlanneqarnissaannut oqartussaaffiit akisussaasut paasissutissiinissamut pilersaarusiainik pilersitsissapput.* Tamanna aqqutigalugu paasissutissat, ingerlatseqqiineq, pilersaarusiata tulleriissaakkat siammartiterneqarneri inuutissarsiortunik suleqateqarneq il.il. siuttuuffigineqassapput. Taannattaaq akulikitsumik nutarterneqartassaaq, soorlu ukiut pingasukkaarlugit. Pisinnaappat pissusissamisoorpallu kulturikkut eriagisariallit kulturikkullu avatangiisit, pinngortitap pisuussutai avatangiisillu pillugit paasissutissat qitiusumik katersorneqarlutillu nittarsaanneqassapput.
- *Issittumi kulturikkut avatangiisit pillugit nalunaarsuineq, nunap assiliorneq takussutissiinerlu suli annertusarneqassapput aammalu paasissutissat katersorneqarsimasut misissoqqissaarnerinut nassuiarnerinullu periusissat aalaakkaasut pilersinneqassallutik.* Innersuussutigineqarpoq oqartussaasut akisussaasut suliniutissat suliniut 9-mi: Angalatitsinermik peqquteqartumik aserfallatsitsisarneq pillugu avatangiisinik nakkutilliineq – Kalaallit Nunaat, Ísland aamma

Svalbard (TemaNord 2003:530) siunnersuutigineqarsimasut malissagaat.

Nunap iluani oqartussaasut:

Innersuutigineqarpoq:

- *Kulturikkut oqartussaasut namminneq inatsisiliorneq, immikkut inatsisiliorneq pilersaarusanilu inatsisiliorneq iluamik ingerlanersaq ataatsimoorullugulu aaqqissuussaasimanersaq imalt. allanngorsaavigineqassanersaq nalilersussagaat. Qasungasumik inatsisiliortoqarsimappat nutaanik sakkussaqaarluni tamatuma nutarteriffigineqarnissaa periarfissiisuuvoq. Suliaq pillugu nalunaarusiornermi kulturikkut avatangiisit taakkartorneqartut suli allanngutsaalisarneqalereersimanngippata tamatuma pilersinneqarnissaa suliniutigineqartariaqarpoq.*
- *kulturikkut avatangiisit pillugit eqqartueriaaseq inatsisiliornermut ilanngussorneqassasoq aammalu nunani pineqartuni tamani aqutsivinni ingerlatsivinnilu atorneqartassalluni. Pisinnaagaanni taageriaatsip taassuma isumaa imarisaalu assigiisinneqarniassapput.*
- *Kalaallit Nunaanni allanngutsaalisarnermut ingerlatsivik nammineq pigisaq kulturikkullu eriagisariallit pioreersut kulturikkullu avatangiisit pillugit akisussaaffeqartoq pilersinneqassasoq.*

Nunani avannarlerni peqatigiilluni suleqatigiinneq:

Nunat avannarliit killeqarfii akimorlugit kulturikkut eriagisariaqartut kulturikkullu avatangiisit pillugit suleqatigiinneq annertusarneqassasoq innersuutigineqarpoq. Nunat avannarliit akornanni kulturikkut avatangiisit pillugit ilisimasaqarnermik annertusaavissamik ilisimasanillu taartigeeqatigiiffiusartussamik pilersitsisoqartariaqarpoq. Taamaalilluni misilittakkat toqqaannartumik avitseqatigiiffiusinnaanngussapput aammalu ingerlatsineri anguniagassatut pilersaarusiata ataatsimoorussat pilerseqatigiinnissat periarfissanngussalluni. Innersuutigineqarputtaaq ataatsimeersuaqatigiittarnissat, attaveqatigiittarnerit ataqatigiiaat pilersinneri, paasisanik katersuiviit qitiusut, iliniaqqittarnerit aammalu nunani pineqartuni ingerlatsisutut oqartussaasut oqalugiarfigineqarsinnaanngornissaanut aqutissat.

Samantekt með tillögum að aðgerðum sem setja ber í forgang

Árið 1999 gaf Norræna ráðherranefndin út skýrsluna Norræn verkáætlun fyrir menningar- og umhverfisvernd á norðurslóð – Grænland, Ísland og Svalbarði (*Nordisk Handlingsplan for kultur- og miljøbeskyttelse i Arktis – Grønland, Island og Svalbard*. TemaNord 1999:25), þar sem gerð var grein fyrir samstarfsverkefni undir heitinu *Representativt utvalg av arktiske kulturmiljøer*. Í verkáætluninni, þar sem lagt er mat á mikilvægi vinnunnar með menningarminjar á norðurslóð, er gerð grein fyrir tveimur markmiðum með verkefninu. Þar skal leggja til aðgerðir sem stuðla að sjálfbærri þróun á sviði minjaverndar auk þess sem velja skal menningarminjaheildir sem geta talist dæmigerðar fyrir ofangreind svæði á norðurslóð.

Þrátt fyrir að þessi þrjú svæði á norðurslóð séu afar ólík á margan hátt þá eiga þau margt sameiginlegt. Menningarminjar og minjaheildir vitna um aðlögun að köldu loftslagi oft við hörð lífsskilyrði. Minjarnar sýna hvernig íbúarnir hafa í gegnum tíðina nýtt náttúruauðlindir í umhverfi sínu, lagt grunn að atvinnuvegum og þróað landbúnað. Einnig er mikilvægi fiskveiða og annarra veiða einkennandi fyrir svæðin.

Í mörgum tilfellum eru það sambærilegir skaðvaldar sem ógna minjum og minjaheildum á þessum þremur svæðum og þjóðminjavarslan stendur frammi fyrir svipuðum vandamálum vegna breytinga eða áhrifa af ýmsu tagi á minjaarfinn. Ýmis skaðleg áhrif af mannavöldum eru afleiðingar aukinna framkvæmda en einnig gætir tilhneigingar til brottflutnings fólks úr sumum héraðum. Heimskauta- eða kaldtemprað loftsslag er einkennandi fyrir þessi þrjú ofangreindu svæði sem þýðir að stórir hlutar þeirra, og þar með menningarminjar og minjaheildir, verða fyrir náttúrulegu niðurbroti og ýmsum áhrifum vegna loftslags. Nefna má sífrera, ýmiskonar rof eða eyðingu vegna náttúruafla eða af völdum dýra auk þess sem gróðurþekjan er viðkvæm.

Þær minjaheildir sem valdar eru hér sem fulltrúar svæðanna eru vitnisburður um margskonar starfssemi manna á norðurslóð í gegnum aldirnar. Með valinu er reynt að varpa ljósi á vítt svið sem líta má á sem dæmigert eða einkennandi fyrir samfélagsþróun á hverju þessara svæða. Reynt er að taka mið af því sem kalla má heimildir um sameiginlega norræna sögu, enda má segja að svæðin þrjú séu náttúrulegur hluti hennar. Á Grænlandi felur valið einnig í sér minjaumhverfi eskimóa enda órjúfanlegur hluti og vitnisburður um grænenska sögu.

Verkefnahópurinn skyldi einnig setja fram tilmæli um aðgerðir sem stuðla að sjálfbærri þróun á sviði minjavörslu. Áhersla var lögð á að hafa

tilmælin almenns eðlis, settar fram sem grundvallarreglur sem þjónað geta ólíkum stigum og geirum minjavörslunnar á norðurslóð. Grundvallarreglurnar eru hugsaðar sem leiðarljós sem taka má mið af og laga að ólíkum forsendum einstakra minjaheilda og aðstæðum á viðkomandi svæði.

Utplanting av skog med þáfølgende forringelse av kulturminner og kulturmiljær er en utfordring kulturminneforvaltningen på Island møter. Bildet viser det gamle tingstedet Vaðlaþing. Av diverse årsaker ble det plantet trær her i 1934. Til tross for at en del trær rundt selve tingstedet er fjernet i etterkant, preger de lokaliteten i dag.

Reforestation, resulting in the degradation of heritage sites and areas, is a challenge for cultural heritage managers in Iceland. The photo shows the old thing site Vaðlaþing. For various reasons trees were planted here in 1934. Despite a number of trees having been removed later from the site itself, the trees still dominate the locality today.

Hér að neðan eru tilmæli um aðgerðir sem setja ber í forgang og raktar eru í kafla 4 í skýrslunni. Tilmælunum er beint að fjórum ólíkum stigum: 1) Staðbundnum yfirvöldum og áhugasamtökum. 2) Yfirvöldum í héraði, 3) Yfirvöldum einstakra ríkja, 4) Norrænu samstarfi:

Til staðbundinna yfirvalda og áhugasamtaka:

Mælst er til þess að aukin áhersla verði lögð í að vinna nákvæmar og verkefnamiðaðar umhirðuáætlanir fyrir einstakar minjaheildir, þar sem skýrt er kveðið á um ábyrgðarsvið og forgangs röðun, ásamt áætlun um eftirfylgni. Ýta þarf undir aukna þátttöku, áhrif, ábyrgð og starf heimamanna. Í umhirðuáætlun þurfa að koma fram þær grundvallarreglur sem fylgja ber við viðhaldsvinnu á staðnum. Slík viðhaldsvinna getur beinst að:

1. *Ferðamennsku og viðhaldi:*

Óskir um hverskonar innngrip í menningarminjaheildir þarf að vega vandlega og meta, en við valda staði má koma við einföldum aðgerðum sem stuðla að varðveislu þeirra. Má þar nefna uppsetningu skilta, gerð göngubrúna og palla, eða jafnvel gerð stíga eða merkinga þar sem umferð er beint í ákveðinn farveg.

2. *Nýtingu og byggðapróun:*

Byggingar og húsabyrpingar með menningarsögulegt gildi og sem eru í stöðugri notkun þarf að meta sérstaklega og vinna gegn því að nýting þeirra komi niður á varðveislugildinu. Einstakar minjaheildir mætti nota til kennslu á t.d. hefðbundnum bygginga- og handverksaðferðum, gjarnan í tengslum við safn eða setur.

3. *Endurgerð/færslu til eldra horfs*

Endurbyggingar í tengslum við minjaheildir ber að meta sérstaklega af fagaðilum áður en ráðist er í framkvæmdir. Endurgerðir sem byggja á raunverulegri þekkingu og eru eftirmynd einhvers sem fyrir var eða einstakir byggingarhlutar sem færðir eru til eldra horfs, geta verið viðeigandi.

Varðandi aðrar aðgerðir er mælt til þess að:

- *leggja meiri áherslu útgáfu kynningarbæklinga og myndbanda/DVD til að auka þekkingu heimamanna og gesta á einstökum minjaheildum.* Þar sem við á, og ekki nauðsynlega í beinum tengslum við minjarnar, mætti athuga nýjar og spennandi leiðir í upplýsingagjöf, þar sem fróðleik er fléttað saman við upplifanir af ýmsu tagi, list, notkun margmiðlunarefnis, líkana o.þ.h. til að gefa mynd af viðkomandi minjum.
- *leiðsögn á tilteknum minjastöðum verði tengd við reglulega ástandskönnun á minjunum, t.d. með því að leiðsögumenn útfylli einföld eyðublöð. Slik skýrslugerð þarf að vera undir umsjón minjavörslunnar heima í héraði, sem jafnframt fylgir málinu eftir og leggur mat á upplýsingarnar.*

Til yfirvalda í héraði:

Mælt er til þess að auka áhersluna á skipulags- og minjaverndaráætlanir til að stýra þróun minjastaða- og heilda sem settar hafa verið í varðveisluforgang á norðurslóð. Skipulags- og minjaverndaráætlanir eiga að vísa leiðina og vera til leiðbeiningar um það hvernig staðið skuli að varðveislu tiltekinna minjaheilda og það þróað með tilliti til aðstæðna á viðkomandi stað og ríkjandi byggingarhefðum þar sem það á við. Slíkar áætlanir þarf að endurskoða á minnst fimm ára fresti. Skipulags- og minjaverndaráætlanir eiga að fela í sér ákvarðanir sem lúta að framkvæmd umhirðuáætlana fyrir menningarminjar og minjaheildir á viðkomandi stað.

Varðandi aðrar aðgerðir er mælt til þess að:

- *skapa í meira mæli umgengnisreglur um minjaheildir á norðurslóð svo komast megi hjá óafturkræfum skemmdum af völdum ferðafólks, á stöðum sem mikil ásókn er í eða þar sem er mikil aukning gestakoma.*

Þetta getur falið í sér aðgerðir eins og: Sérstaklega skilgreind verndarsvæði, þar sem verndunin getur falist í banni við að stíga í land, möguleikum á algjörrri friðun, líkt og á náttúruverndarsvæðum, til þess að verja minjaheildir, tilkynningarskyldu gestkomandi á verndarsvæði, eða skilgreiningar á friðunarsvæðum með aðgöngubanni umhverfis einstakar minjaheildir eða hluta þeirra.

- *koma upp skyldunámi fyrir leiðsögumenn á hverju svæði.* Þar ber að fjalla um gildi minjaarfsins og viðhorf í minjavörslu.
- *auka áherslu á rannsóknir og miðlun upplýsinga um minjaheildir.* Rannsóknir ber að vinna í samráði við ábyrg yfirvöld í minjavörslu og niðurstöður eiga að vera aðgengilegar miðlægt.
- *ábyrg yfirvöld í minjavörslu vinni upplýsingaáætlun um meðferð minjaheilda á hverju svæðanna fyrir sig.* Þar á að leggja línurnar varðandi vinnu og dreifingu upplýsinga, miðlun, hugsanlegar aðgerðaáætlanir, samvinnu við atvinnulífið o.s.frv. Áætlun þessa ber að uppfæra reglulega, t.d. hvert þriðja ár. Upplýsingar um menningarminjar, minjaheildir, náttúruauðlindir og umhverfi ber, þar sem það er mögulegt og viðeigandi, að safna saman og kynna í stærra upplagi/ miðstöð, á miðlægum stað.
- *auka áherslu á skráningu, kortlagningu og lýsingar á menningarminjaheildum á norðurslóð, ásamt því að koma á föstum verk-lagsreglum við greiningu og túlkun á hinum stafrænu gögnum.* Mælt er til þess að ábyrg yfirvöld fylgi þeim aðgerðum sem lagðar eru til í verkefni 9: *Miljøovervågning av ferdselsslitasje – Grønland, Island og Svalbard* (TemaNord 2003:530).

Til yfirvalda einstakra ríkja:

Mælt er til þess að:

- *stofnanir minjavörslunnar leggi sjálfar mat á hvort löggjöf, bæði lög á sviði minjaverndar og skipulagslög, séu fullnægjandi og samræmd, eða hvort ástæða er til breytinga.* Gölluð löggjöf getur verið hvati að markvissri vinnu til að skapa betra verkfæri í minjavörslu við endurskoðun laga. Þær menningarminjaheildir sem urðu fyrir valinu hér í skýrslunni, sem dæmigerðir fulltrúar fyrir svæðin þrjú, ber að líta á sem friðaðar, þar sem þær eru það ekki þegar.
- *hugtakið menningarminjaheild (kulturmiljø) verði tekið inn í laga-setningu og notað í minjavörslu og stjórnsýslu á öllum svæðunum.* Eins og kostur er, ber hugtakið að hafa sömu þýðingu og merkingu á öllum svæðunum.
- *stofnuð verði sér stjórnsýslustofnun á sviði minjaverndar, sem ber ábyrgð á jarðföstum fornleifum og menningarminjaheildum á Grænlandi.*

Samnorrænar aðgerðir:

Mælt er til aukinnar samvinnu um menningarminjar og minjaheildir þvert á landamæri hinna norrænu þjóða. Skapa þarf vettvang fyrir auknar umræður um menningarminjar og miðlun þekkingar milli hinna norrænu landa. Það gæfi tækifæri til að miðla mismunandi reynslu milli svæða og gæti orðið upphaf að vinnu við sameiginlegar minjavörsluáætlanir. Mælt er til þess að haldnar verði ráðstefnur, byggð upp netverk og gagnagrunnar, haldnir fyrirlestrar og þróað framhaldsnám fyrir stofnanir minjavörslunnar á svæðunum.

Summary with recommended actions

In 1999 the Nordic Council of Ministers produced the *Nordic Action Plan for cultural heritage and environmental protection in the Arctic – Greenland, Iceland and Svalbard* (TemaNord 1999:25), where the project “*Representative selection of Arctic cultural environments*” was one of the recommended cooperation projects. The Action Plan, which emphasises the importance of work with cultural environments in the Arctic, outlined two goals for the project: it should on the one hand suggest actions for sustainable management, and on the other select a representative number of cultural environments in these Arctic regions.

Despite the fact that the three project regions are very different in many ways, they are also characterised by many common traits. The cultural heritage witnesses to adaptation to a cold climate and survival under often marginal conditions. It mirrors how the populations through time have utilized local resources, established industries and developed agriculture. Common for the areas is also the importance of hunting and fishing.

Cultural heritage in these regions is exposed to many common threats, and heritage management meets many common challenges in the form of changes and impacts. Many of the challenges caused by humans are a consequence of the increasing level of activity the areas are exposed to. However, movement away from the districts is also a pronounced tendency in parts of the regions. The three regions are characterised by a polar or sub-polar climate which, amongst other things, means that large areas, and therefore also the cultural heritage, are exposed to degradation and other detrimental effects of natural conditions through climatic factors and processes such as permafrost, various types of erosion and a vulnerable vegetation cover, as well as degradation caused by fauna.

The selected representative cultural environments mirror diverse activities which have been carried out in the Arctic over time, and encompass in this way a broad range of what can be called typical and characteristic development traits in each region. Selection of the representative cultural environments has had its foundation in common Nordic history, since the three regions are a natural part of this. In Greenland the selection has in addition included Eskimo (= pre modern-day Greenlandic) cultural environments, since these represent an important part of Greenland's history.

The project group was also to recommend actions for sustainable management of cultural environments in the Arctic. They have made a

point of producing recommendations of a general character that are fundamental principles adjusted to the various levels and sectors within the management system concerning cultural heritage in the Arctic. The principles are intended as directions and must be adjusted to the individual cultural environments according to their separate premises and local conditions.

Driftømmer drevet i land ved Steingrimsfjorden i Strandasyssel, Island. I et skogfattig land var driftømmer en svært viktig ressurs, ikke minst ved husbygging.

Driftwood washed ashore at Steingrimsfjorden in Strandasyssel, Iceland. In a country with few trees, driftwood was a very important resource, not least for house building.

Below follow the *recommended actions* as presented in Chapter 4 in the report. The actions are targeted towards four different levels: 1) Authorities and interested parties on the local level. 2) Regional authorities. 3) National authorities. 4) Common Nordic cooperation.

To local authorities and interested parties

We recommend increased emphasis on the compilation of detailed and action-directed plans for the care of cultural environments, with clear placement of responsibility and priority definition, as well as a plan for following up. These should as far as possible prepare the way for participation, influence, responsibility and commitment from the local community. In the plans principles should be outlined for actions at the localities that may include some of the following:

1. Visitor traffic and possible actions:

The desirability of actions within the cultural environment must always be carefully assessed, but in certain cultural environments simple adjustments should perhaps be made, such as the erection of signs, building of walkways, platforms and similar, and possibly the creation of pathways or marked routes to lead the public.

2. *Use and development of localities*

Active use and exploitation of existing buildings and structures should be assessed where this will not be to the detriment of the heritage values either of the structure itself or of the cultural environment. Certain cultural environments should be assessed for use in training and education in, for example, traditional building and craft methods, perhaps in combination with a museum/visitor centre.

3. *Reconstruction/restoring to an earlier historical stage*

The building of reconstructions in connection with cultural environments must be assessed carefully in advance by professional heritage personnel. Reconstructions built on the basis of factual knowledge, so-called copies, together with the restoration/rebuilding of selected elements in a cultural environment, may be appropriate.

Other recommended actions:

- *Increased investment in information brochures and video/dvd in order to increase the level of knowledge among the local population, where such exists, and visitors to the various cultural environments.* Where suitable, and not necessarily in immediate connection to the cultural environment, the use of creative forms of information should be considered, where information is combined with, for example, adventure experience, art, use of multi-media, models, etc. in order to demonstrate the cultural environment.
- *That guiding in connection with the cultural environments be connected to a running status reporting on the cultural environments* by, for example, the use of simple reporting forms. The reporting should be coordinated by the local management authority, and must be followed up and evaluated.

To regional authorities:

We recommend increased emphasis on area and management plans in order to steer the development of high-priority cultural environments in the Arctic. Area and management plans should give directions and premises for how cultural environments should be protected and developed in accordance with the distinctive character of the locality and its original building tradition where this is relevant, and should be revised at least every fifth year. Area and management plans should contain regulations regarding the compilation of plans for regular care of the heritage and cultural environment on the local level.

Other recommended actions:

- *A greater degree of regulation in connection with cultural environments in the Arctic in order to prevent irreversible human*

impact on localities with intensive or increasing visitor amounts. This can include such actions as: The establishment of specially-protected areas, perhaps where landing is not permitted, with the possibility of total protection as in nature reserves in order to protect cultural environments, an obligation to report to the authorities for all visitors to especially protected areas, or the introduction of closed zones in connection with certain cultural environments or parts of these.

- *An obligatory educational programme for guides in each region.* Heritage values and protection principles must be included.
- *Increased research and associated information activities regarding cultural environments.* The research must be followed up by the responsible heritage authorities, and the results must be made centrally available.
- *That the responsible authorities compile an information strategy/plan for handling the cultural environments in each region.* This should lay the premises concerning the compilation and distribution of information, desired strategies, cooperation with industries, etc. It should be regularly updated, for example every third year. Information about heritage, cultural environments, natural resources and the natural environment should, where this is possible and suitable, be collected and presented in a larger forum/centre at a central place.
- *Increased cataloguing, mapping and documentation activities in connection with cultural environments in the Arctic, together with the establishment of fixed routines for analysis and interpretation of the data.* It is recommended that the responsible authorities follow the actions suggested in Project 9: *Miljøovervåking av ferdselsslitasje – Grønland, Island og Svalbard* (TemaNord 2003:530).

To national authorities:

We recommend that:

- *Heritage authorities themselves assess whether the legislation, in all relevant aspects, functions satisfactorily and is coordinated, or whether there is a need for changes.* Weak legislation can be an incentive to work for better tools through revision of the laws. The representative cultural environments in the project report should be considered for legal protection if they are not already protected.
- *The term cultural environment be included in the legislation and be used in management and administration in all the regions.* As far as possible the term should have the same meaning and connotations in all the regions.
- *That a special protection unit with responsibility for fixed heritage and cultural environments be established in Greenland.*

Common Nordic actions:

We recommend increased cooperation on heritage and cultural environments across the Nordic borders. A forum should be established to increase awareness of cultural environments and for information exchange between the Nordic countries. This can give the possibility for direct exchange of experience and form a basis for compiling common management strategies. We recommend common conferences, network building, databases, further education and lectures for management authorities in the regions.

Litteraturliste

Generelt:

- Barr, Susan 1994: Historical and Cultural Aspects of Conservation of Arctic Wilderness Areas. I: ICOMOS Nytt 1/94:4-7. Oslo og DN-Notat 1994-13:57-62, *Strategies for Protecting Arctic Wilderness*, Trondheim.
- Barr, Susan and Chaplin, Paul (eds.) 2004: Cultural Heritage in the Arctic and Antarctic Regions. ICOMOS International Polar Heritage Committee, c/o Riksantikvaren, Oslo.
- Carlberg, Nicolai & Christensen, Søren M. 2003: *Kulturmiljø – mellem forskning og politisk praksis*, Museum Tusulanums Forlag, København.
- Europarådets ministerkomité 2000: Europarådets landskapskonvensjon (CETS No. 176), Firenze.
- Kraków-charteret (*The Charter of Kraków*) 2000: *Principles for conservation and restoration of built heritage*, ICOMOS.
- Lausanne-Charteret (*The Charter of Lausanne*) 1990: *Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage*, ICOMOS.
- Møller, Per G. et. al. 2002: *Foranderlige landskaber. Integration av natur og kultur i forvaltning og forskning*. University of Southern Denmark studies in history and social sciences ; vol. 250, Odense, Syddansk Universitetsforlag.
- Nordisk Ministerråd 1996: *Den nordiske miljøstrategi 1996-2000*, TemaNord 1996:532.
- Nordisk Ministerråd 1997: *Forvaltning av kulturmiljøet i Norden*, TemaNord 1997:502.
- Nordisk Ministerråd 1997: *Verdensarv i Norden*, TemaNord 1997:621.
- Nordisk Ministerråd 1999: *Nordisk Handlingsplan for kultur- og miljøbeskyttelse i Arktis - Grønland, Island og Svalbard*, Nord 1999:25.
- Nordisk Ministerråd 2000: *Kulturmiljøet i miljøkonsekvensutredninger*, TemaNord 2000:117.
- Nordisk Ministerråd 2002: *Evaluating Cultural Heritage and Landscapes*, TemaNord 2002:530.
- Nordisk Ministerråd 2003: *Miljøovervåking av ferdselsslitasje – Grønland, Island og Svalbard*, TemaNord 2003:530.
- Nordisk Ministerråd 2003: *Nordens landskap, forprosjekt for oppfølging av den europeiske landskapskonvensjonen*, TemaNord 2003:550.
- NOU 2002:1: *Fortid former framtid. Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk*, Miljøverndepartementet, Oslo.
- St. meld. nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner*, Det Kongelige Miljøverndepartement, Oslo.
- UNESCO 1997: *Retningslinjer for gjennomføring av konvensjonen for vern av verdens kultur- og naturarv (Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention)*, Mellemstatlig komité for vern av verdens kultur- og naturarv, Senteret for verdensarven, Paris.
- Vatnsdøla saga (*Vatnsdælasaga*), Norsk saga um Vassdølene, umsett frå gamalnorsk, 2. utg., Samlaget 1931, Oslo.
- Venezia-Charteret (*The Charter of Venezia*) 1964: *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*, ICOMOS.

Grønland:

- Ancker, Paul E.: Narsarsuaq Air Base; Dansk Institut for Aeronautiske Studier, skrift nr. 1, København 1995.
- Andreasen, Claus et. al.: Naturbevaring i Grønland; Atuakkiorfik, Nuuk 1991.
- Andreasen Claus, Arneborg Jette, Berglund Joel, Gulløv Hans Christian: Documenting the archaeological heritage in Greenland; Our Fragile Heritage, ed. Henrik Jarl Hansen & Gillian Quine, The National Museum of Denmark Copenhagen 1999.
- Bekendtgørelse af Lov om mineralske råstoffer i Grønland nr. 49 af 21. januar 1994* (Råstofloven).
- Bennike Ole, Mikkelsen Naja, Klinge Pedersen Henrik, Weidick Anker Redaktion: Ilulissat Isfjord, GEUS, København 2004.
- Berglund, Joel: Fredning af et kulturlandskab; Nyt, Nationalmuseet nr. 89, de-

- cember, januar, februar 2000-2001, København 2001.
- Berglund, Joel: Bevaring af kulturlandskabet i Sydgrønland – mål og midler; Landskab nr. 1-2, København 2001.
- Berglund, Joel: Kulturlandskab, Fortidsminder og Fredning; Grønlands Forhistorie, red. H. C. Gulløv, Gyldendal, København 2004.
- Bruun, Daniel: Arkæologiske Undersøgelser i Julianehaabs Distrikt; Meddelelser om Grønland XVI, København 1895.
- Gulløv, Hans Christian: Fortidsminder i Nuuk Kommune – inuit-kulturens bopladser; Kalaallit Nunaata katersugaasivia & Nationalmuseet, Nuuk 1983.
- Kapel, Hans: He who opens an Old Grave makes a Storm. Preservation activities in Greenland seen in an historic perspective; Fifty Years of Arctic Research, editors Gilberg, R. & Gulløv, H. C., Publ. of The National Museum Ethnographical Series, vol. 18, Copenhagen 1997.
- Krogh, Knud J.: Erik den Rødes Grønland; Nationalmuseets Forlag, København 1982.
- Kaalund, Bodil: Grønlands Kunst; Gyldendal, København 1990.
- Landstingslov nr. 5/1980 af 16. oktober 1980 om fredning af jordfaste fortidsminder og bygninger; Grønlands Hjemmestyre 1980.
- Schmidt Mikkelsen, Peter: Nordøstgrønland 1908-60 – Fangstmandsperioden; Dansk Polarcenter, København 1994.
- Topografisk Atlas Grønland; Atlas over Danmark serie II Bind 6, Kort & Matrikelstyrelsen, C.A. Reitzels Forlag, København 2000.
- Island:**
- Agnar Helgason: Uppruni Íslendinga. Vitnisburður erfðafræðinnar. *Hlutavelta tímans. Menningararfur á Þjóðminjasafni*. Reykjavík 2004, s. 48-55.
- Björn Þorsteinsson: *Enska öldin í sögu Íslendinga*. Rv. 1970.
- Björn Þorsteinsson: *Íslensk miðaldasaga*. 2. utg. Rv. 1980.
- Björn Þorsteinsson og Guðrún Ása Grímsdóttir: Norska öldin. *Saga Íslands* IV. Redaktör Sigurður Línal. Rv. 1989, s. 61-258.
- Bruun, Daniel: Fortidsminder og nutidshjem paa Island. Ny omarbejdet og forøget udgave med et tillæg om nordbogaardene i Grønland. København 1928.
- Diplomatarium Islandicum/Íslenskt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland eða íslenska menn* I-XVI. Jón Sigurðsson, Jón Þorkelsson o.fl. København og Reykjavík 1857-1972.
- Guðmundur Ólafsson: Frá skála til gangabæjar. Húsagerð á miðöldum. *Hlutavelta tímans. Menningararfur á Þjóðminjasafni*. Reykjavík 2004, s. 130-139.
- Guðrún Sveinbjarnadóttir: Landnám og elsta byggð. Byggðamunstur og búsetuþróun. *Hlutavelta tímans. Menningararfur á Þjóðminjasafni*. Reykjavík 2004, s. 38-47.
- Gunnar Karlsson: Frá Þjóðveldi til konungsríkis. *Saga Íslands* II. Redaktör Sigurður Línal. Reykjavík 1975, s. 3-54.
- Haraldur Helgason: Bæjarhús á síðari öldum. Byggingararfur í húsasafni Þjóðminja-safnsins. *Hlutavelta tímans. Menningararfur á Þjóðminjasafni*. Reykjavík 2004, s. 140-149.
- Haukur Jóhannesson: „Lesið í landið í Árneshreppi á Ströndum“. *Árbók Ferðafélags Íslands* 2000. (Reykjavík 2000), s. 44-117.
- Helgi H. Eiríksson. Silfurberg. *Iðnsaga Íslands* II. Reykjavík 1943, s. 74-80.
- Hörður Ágústsson: *Íslensk byggingararfleið* I-II. Reykjavík 1998-2000.
- Íslenskur söguatlas* I-III. Redaktörer; Árni Daniel Júlíusson, Jón Ólafur Ísberg og Helgi Skúli Kjartansson. Reykjavík 1989-1993.
- Jón Jóhannesson: *Íslendinga saga* I. Þjóðveldisöld. Reykjavík 1956.
- Jónsbók. Kong Magnus Hakonssons Lovbog for Island, vedtaget paa Altinget 1281 og Réttarbætr, de for Island givne Retterbøder af 1294, 1305 og 1314. Útgefið af Ólafi Halldórssyni. København 1904.
- Katrín Gunnarsdóttir: Villinganesvirkjun. Mat á umhverfisáhrifum. Fornleifaskráning í hluta lands Tyrfingsstaða, Keldulands, Stekkjarflata og Villinganess. Glaumbæ 1999.
- Kaalund, Kristian: *Íslenskir sögustaðir* I-IV. Íslensk oversættelse av Haraldur Matthíasson. Reykjavík 1984-1986.
- Kristján Eldjárn: *Kuml og haugfé úr heiðnum sið á Íslandi*. 2. utg. Redaktör, Adolf Friðriksson. Rv. 2000.
- Leó Kristjánsson: „Silfurberg: einstæð saga kristallanna frá Helgustöðum“.

- Jökull. The Icelandic Journal of Earth Sciences.* 50. ár 2001. (Reykjavík 2001), s. 95-108.
- Lög um húsafriðun, nr. 104/2001* (Husfredningsloven)
- Lög um flutnings menningarverðmæta úr landi og um skil menningarverðmæta til annarra landa, nr. 105/2001* (Lov om flytting av kulturminner inn og ut av landet)
- Lúðvík Ingvarsson: *Goðorð og goðorðsmenn* I. Egilsstöðum 1986.
- Lúðvík Kristjánsson: *Íslenzkir sjávarhættir* I-V. Reykjavík 1980-1986.
- Ragnheiður Traustadóttir: „Grásteinn í Grafarholti; um minjagildi ætlaðs álfa-steins“. *Árbók Hins íslenska fornleifafélags* 1998. Reykjavík 2000, s. 151-164.
- Ragnheiður Traustadóttir og Þór Hjaltalín: Lönnängen på Keldur – Arkeologin och den medeltida litteraturen. *Current Issues in Nordic Archaeology. Proceedings of the 21st Conference of Nordic Archaeologists 6-9 September 2001.* Reykjavík 2004, s. 193-196.
- Safnalög, nr. 106/2001* (Museumsloven)
- Sigríður Sigurðardóttir og Þór Hjaltalín: Greinargerð um Tyrffingsstaði (ópr. handr.)
- Skipulags- og byggingalög nr. 107/2000* (Areal- og planlovverket)
- Sturlunga saga. Árna saga biskups. Hrafn saga Sveinbjarnasonar hin sérstaka I-II og skýringar og fræði. Redaktör, Örnólfur Thorsson. Reykjavík 1988.
- Sveinbjörn Rafnsson: The Atlantic Islands. *The Oxford Illustrated History of the Vikings.* Redaktör, Peter Sawyer. Oxford 1997, s. 110-133.
- Þór Hjaltalín: *Keldur á Rangárvöllum. Framkvæmdir á Keldum 1997-1998 og stefnumótun um viðgerð bæjarinn.* (Rannsóknarskýrslur Þjóðminjasafns Íslands 1999 – 1) Reykjavík 1999.
- Þór Hjaltalín: *Keldur á Rangárvöllum. Viðgerðir á Keldum sumarið 1997. Vesturtraðir, smíðja, hjallur og Nýjahús.* (Rannsóknarskýrslur Þjóðminjasafns Íslands 1999 – 2). Reykjavík 1999.
- Þór Hjaltalín: „Jarðgöng á Keldum“. *Goðasteinn* 2000:11. *Héraðsrit Rangæinga.* Reykjavík 2000, s. 218-237.
- Þór Hjaltalín o.fl.: Á slóð Vatnsdælasögu. Menningarverkefni í A-Húnavatnssýslu. (ópr. handr.)
- Þór Hjaltalín: Vöruframboð og verslunartengsl. Viðskipti á miðöldum. *Hlutavelta tímans. Menningararfur á Þjóðminjasafni.* Reykjavík 2004, s. 214-223.
- Þjóðminjalög, nr. 107/2001* (Kulturminneloven)
- Svalbard:**
- Amundsen, Birger: *Nordautlandets sabelraslere*, i Amundsen, Birger (red): *Svalbardboka 1985-86*, Tromsø. (Haudegen)
- Arlov, Thor B. 1996: Svalbards historie. Aschehoug.
- Barr, Susan og Strøm, Hallvard 2004: Bjørnøya natur og historie. I: Ottar 5.2004:4-12. Tromsø Museum. (Tunheim)
- Bjerck, Hein B. og Johannessen, Leif Johnny 1999: Virgohamna (English and Norwegian). Sysselmannen på Svalbard.
- Bjerk, Hein B. et. al. 1999: Helhetlig plan for miljøtiltak i gruveområdet i Ny-Ålesund (Kings Bay). Sysselmannen på Svalbard rapportserie Nr. 2/1999.
- Capelotti, P.J. 1999: By Airship to the North Pole. Rutgers University Press. (Virgohamna)
- Dege, Wilhelm (English edition by William Barr) 2004: War north of 80. University of Calgary Press. (Haudegen)
- Hanao, Rolf 1993: Kings Bay Kull Comp. a/s 1917-1992. Schibsted. (Ny-Ålesund)
- Ot.prp. nr. 38 (2000-2001) Om lov om miljøvern på Svalbard (svalbardmiljøloven), Det Kongelige Miljøverndepartement, Oslo
- Prestvold, Kristin 2001: Smeerenburg Gravneset. Europas first oil adventure. Sysselmannen på Svalbard.
- Rognerud, Ina 2001: Skjemmende kan også være vakkert. En vurdering av kulturminner som miljøressurser på Svalbard. Hovedfagsoppgave i geografi, Universitetet i Oslo.
- St.meld. nr. 9 (1999-2000) *Svalbard*, Det Kongelige Justis- og Politidepartement, Oslo
- Sysselmannen på Svalbard 2000: *Kulturminneplan for Svalbard 2000-2010*, Sysselmannens rapportserie Nr. 2/2000

Fotografer og illustrasjoner

Fotografer:

Claus Andreassen: s. 53

Susan Barr: s. 10, 14, 17, 20, 21, 27, 29, 31, 38, 41, 43, 47, 58, 61, 64, 67, 69, 70, 71, 73, 77, 88, 89, 90, 91, 120, 122, 125, 127, 135, 137, samt fotografier benyttet på annen omslagsside

Joel Berglund: 13, 15, 23, 26, 48, 49, 52, 54, 55, 79, 81, 85, 87, 94.

Sigurður Bergsteinsson: s. 100

Pór Hjaltalín: s. 33, 57, 63

Kristín Huld Sigurðardóttir: s. 106

Agnes Stefánsdóttir: s. 60

Guðny Zoëga: s. 35

Jóhann Zoëga: s. 65

Trygve Aas: s. 74

s. 16: Fotograf ukjent, eier: Sildemuseet i Siglufjörður.

Illustrasjoner:

Forsidebilde: Illustrasjon fra Olaus Magnus, side 83 i *Historia om De nordiska folken*, Första delen (Första-femte boken), Gidlunds förlag 1976.

s. 51: *Sten ved Sigsardlugtok*, skisse av Th. Groth, side 109 i *Meddelser om Grønland*, udgivne af Commissionen for Ledelsen af de geologiske og geographiske Undersøgelser i Grønland, hefte VI, København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1883.

Kart Grønland, Island, Svalbard: Utarbeidet av Riksantikvaren, Norge

Etterordbilde: Frans Josef-fjord, Grønland, bilde i privat eie

Vedlegg I

Arbeidsform

Prosjektgruppen gjennomførte totalt fem arbeidsmøter, hvorav tre av disse var kombinert med befaringer til Grønland, Island og Svalbard.

Gruppen har hatt følgende møter:

- Innledende møte: København, 15-16. januar 2004
- Befaring/arbeidsmøte: Grønland, 25.-30. juni 2004
Felt: Narsarsuaq, Igaliku/Garðar, Qassiarsuk/Brattahlid m/omland
- Befaring/arbeidsmøte: Svalbard, 13.-17. august 2004
Felt: Longyearbyen, Haudegen, Bjørnhamna, Ebeltoftthamna, Ny-Ålesund m/omland
- Befaring/arbeidsmøte: Island, 8.-13. september 2004
Felt: Nord- og vest Island, blant annet Reykholt, Gásar, Vaðlaþing, Kaupangur, Tyrfingsstaðir, Glaumbær, Flugumýri, Hólar i Hjaltadal, Viðimýri, Grafarkirkja (Gröf), Pakkhúsið á Hofsósi, Kolbeinsárós/Kolkuós, Hegranesþing, Þingeyri, Vatnsdalur m/Hof og Jökulstaðir, Skagafjörður, Akureyri
- Oppsummeringsmøte: Oslo, 4.-7. desember 2004

Rapportskrivingen har ellers vært basert på jevnlig kommunikasjon via e-post.

Vedlegg II

Observasjoner som ligger til grunn for anbefalingene

Grønland

25.-30.06.04

Samtlige av de følgende lokaliteter ble befart ved hjelp av båt og til fots; prosjektgruppen gikk totalt mer enn 50 km. i løpet av oppholdet.

Igaliku/Garðar m/omland:

For beskrivelse av kulturmiljøet, se pkt. 3.1.2.

Gjennomførte tiltak:

Det har vært arbeidet antikvarisk med ruinene i løpet av 1990-årene, blant annet ble de norrøne ruinene ryddet for 4-5 år siden. Det er også et informasjonsskilt ved ruinene som ble satt opp da det Danske Nationalmuseet hadde forvaltningsansvaret for kulturmiljøet.

I umiddelbar nærhet til domkirkeruinen ligger et gammelt steinhus vurdert som bevaringsverdig. *Grønlands Nationalmuseum & Arkiv/Nunatta Katersugaasivia Allagaateqarfialu* anmodet Narsaq Kommune om å sørge for at det ble fastsatt servitutter for å forhindre endring av husets eksteriør ved et eventuelt salg av huset. Dette tiltaket ble imidlertid ikke imøtekommet.

Det er planer om en forvaltningsplan for området, men det er usikkert når denne blir fullført.

Det er reist en minnestøtte over Anders Olsen og hans kone. For noen år siden ble det også reist en slags "totempæl" til minne om den norrøne perioden i umiddelbar nærhet til kirkeruinen. Etter prosjektgruppens besøk i Igaliku har museumsinspektøren i Narsaq inngått avtale med bygdestyret i Igaliku om at totempælen skal fjernes.

Tuften etter det norrøne fjøset på Igaliku/Garðar. Tuften ble ryddet og markert med grus for noen år siden, men vegetasjonen tar gradvis overhånd igjen.

Site of the Norse cowshed at Igaliku/Garðar. The site has been cleared and marked by stones, but is now becoming overgrown again.

Aktuelle problemstillinger:

- Mangel på areal- og forvaltningsplan for området hindrer helhetlig utvikling av bygda i tråd med opprinnelig byggeskikk. En slik plan kunne ha lagt føringer for fortsatt utvikling og bosetting kombinert med bevaring av viktige, kulturhistoriske elementer. Det er eksempelvis nylig bygget campinghytter i området som i stor grad skiller seg ut fra resten av bebyggelsen. Steinhuset nevnt ovenfor ble nylig endret ved tilbygging. Prosjektgruppen mener stående bevaringsverdige bygninger i slike kulturmiljøer bør vurderes vedtaksfredet uavhengig av alder.
- Etter ryddingen av vegetasjonen for noen år siden er kulturmiljøet i dag preget av gjengroing og manglende skjøtsel. Det er ikke utarbeidet noen skjøtelsesplan for kulturmiljøet, og det blir ikke avsatt midler til dette. Problemet er blant annet hvem som skal stå ansvarlig for skjøtsel og vedlikehold av kulturmiljøet, noe som ikke er fastsatt i lovgivningen.
- Det er utarbeidet et informasjonsskilt om kulturmiljøet, med blant annet opplysninger om ruinene, men dette er plassert et stykke fra veien og er lite informativt og tiltalende. Prosjektgruppen mener det kan være hensiktsmessig å utarbeide en informasjonsstrategi for området.
- Forvaltningen møter en utfordring når det gjelder hvordan man skal engasjere og øke bevisstheten hos lokalbefolkningen med hensyn til kulturarven i området, og hvem som skal stå ansvarlig for denne. Prosjektgruppen mener det mest logiske er at lokalmuseet i kommunen er ansvarlig instans, men dette er blant annet et økonomisk spørsmål.
- Store avstander og dyre transportkostnader på Grønland gjør det vanskelig for *Grønlands Nationalmuseum & Arkiv/Nunatta Katersugaasivia Allagaateqarfialu* å følge opp videreutvikling av

bygda gjennom jevnlig befaringer. Det at Grønland er et tospråklig samfunn er også en utfordring for forvaltningsapparatet. Det er behov for grønlandsspråklig personell som kan utføre arbeid ved ulike lokaliteter.

- Det er ingen oppfølging av prosjektet som er igangsatt for å få området inn på UNESCOs verdensarvliste. Det blir ikke satt av midler til dette arbeidet, og det er, på nåværende tidspunkt, heller ingen lokal interesse eller engasjement for å få til dette.

Qassiarsuk/Brattahlid m/omland:

For beskrivelse av kulturmiljøet, se pkt. 3.1.1.

Gjennomførte tiltak:

Det er bygget to rekonstruksjoner på lokaliteten i form av hypotesehus som skal forestille bolighus og kirke slik de kan ha sett ut i norrøn tid. Det er også bygget en plattform for å lede besøkende som ønsker å fotografere og få oversikt i tilknytning til stiene rundt de norrøne ruinene for å forhindre slitasje på selve tuftene.

To av de eskimoiske ruinene i strandsonen er gravd ut og noe restaurert, men vedlikeholdes ikke og står i fare for å forsvinne som følge av erosjon. Det har vært gjennomført kystsikringstiltak på stedet, men dette arbeidet ble ikke ferdigstilt. Det er også reist en særegen rekonstruksjon av en eskimobolig nedenfor de norrøne ruinene etter initiativ fra bygdebefolkningen.

Arkeologiske undersøkelser utført på 1960-tallet avdekket det som sannsynligvis var Grønlands første kirke. Kirken er i dag markert ved at det er reist en torvvoll i terrenget som viser kirkens grunnriss.

På en høyde over bygden er det reist en statue av Leiv Eiriksson (Leif den Lykkelige), som ifølge islandske kilder oppdaget Nord-Amerika. Denne dominerer i landskapet. Det er i tillegg reist andre minnestøtter i Qassiarsuk/Brattahlid, blant annet en runestein og en minnestein. En dansk kunstner har laget en relieff på en fjellvegg ved ruinområdet, som kombinerer kunst med informasjon.

Statue av Leiv Eiriksson (Leif den Lykkelige) som ble reist i 2000 ved Qassiar-suk/Brattahlid. Statuens dimensjoner gjør at den virker nokså dominerende i kulturmiljøet.

Statue of Leiv Eiriksson (Leif Erikson) which was erected in 2000 at Qassiar-suk/Brattahlid. The statue's dimensions make it appear rather dominating in the cultural environment.

Aktuelle problemstillinger:

- Rekonstruksjonene er reist med utgangspunkt i resultater fra arkeologiske utgravninger. Det er imidlertid usikkerhet knyttet til i hvor stor grad deler av rekonstruksjonene (hypotesehusene) samsvarer med den opprinnelige, norrøne byggeskikken. Det er en vesentlig mangel ved lokaliteten at det ikke er informasjon som gir innsikt i denne usikkerheten. Islandske eksperter var ansvarlige for rekonstruksjonene, og prosjektet var svært kostbart. Rekonstruksjonene krever mye vedlikehold, som ikke er fulgt opp, og de administreres i dag hver for seg av to uavhengige instanser. Prosjektgruppen mener det kan være hensiktsmessig å utarbeide en skjøtselsplan for kulturmiljøet, som fordeler ansvar og legger føringer for arbeidet.
- Rekonstruksjonen av eskimoboligen (hypotesehuset), som er preget av forfall, er reist i siktlinjen mellom de norrøne ruinene og fjorden innenfor sikringssonen til det norrøne kulturmiljøet. Heller ikke her er det informasjon om rekonstruksjonen, og det er preget av dårlig vedlikehold og tiltagende forfall.
- Det er ingen helhetlig areal- og forvaltningsplan utarbeidet for området, og utvikling blir preget av liten grad av helhetstenkning. Det er heller ikke utarbeidet noen skjøtselsplan for kulturmiljøet. Prosjektgruppen mener det vil være hensiktsmessig.
- Plattformen beregnet til fotografering er i ferd med å bli gjengrodd. Stedet er preget av dårlig skjøtsel og vedlikehold, og lite eller ingen oppfølging.
- Statuen, minnesteinene og relieffene gjør at lokaliteten bærer preg av å være overfortolket, mens det er lite informasjon om de kulturhistoriske elementene. Relieffet er imidlertid et kunstverk som

kombinerer kunst med informasjon om blant annet plassering av ruiner; dette fungerer svært godt!

- For å forhindre erosjon av eskimoruiner er det fylt på stein i strandsonen. Dette er også gjort ved eskimoruiner i Igaliku-området. Dette ser ut til å fungere bra, men utsetter kun de naturlige nedbrytningsprosessene som foregår.

Narsarsuaq m/omland:

For beskrivelse av kulturmiljøet, se pkt. 3.1.3.

Gjennomførte tiltak:

Det er et privat museum på stedet, som formidler mye informasjon og dokumenterer historien på stedet.

Aktuelle problemstillinger:

- Mesteparten av den opprinnelige bebyggelsen i tilknytning til flybasen er i dag revet, slik at det er få autentiske bygninger/strukturer som tydeliggjør historien på stedet.
- Flere av blokkene er modernisert med nye plater over betongelementene, men dette er tiltak som er reversible. Noe av moderniseringen som er gjort i området er imidlertid ikke reversibel, og gjør at stedet mister egenart og særpreg.

Island

8.-13.09.04

Prosjektgruppen befarte samtlige av de følgende lokaliteter ved hjelp av bil og til fots.

Reykholt:

Reykholt nord for Reykjavik er navnet på lokaliteten der Snorre Sturlason bodde i flere år før han ble drept av sine fiender på oppfordring fra den norske kong Håkon i 1241. Snorre Sturlason kan være begravd på Reykholt.

På lokaliteten finnes Snorre Sturlasons basseng, samt en tunnel som førte fra bassenget opp til gården. Her finnes også en trekirke oppført i 1887, en statue av Snorre Sturlason utført av Gustav Vigeland på stedet, senter for turistinformasjon: Heimskringla, samt nedlagt distriktsskole.

En ny kirke, samt forsknings- og formidlingssenteret Snorrestofa, ble etablert i perioden 1988-2000. Kirken ble vigslet i 1996, mens Snorrestofa startet aktiviteten i 1998. Prosjektgruppen fikk innføring i, og omvisning på, stedet ved direktøren for senteret, Bergur Þorgeirsson. Forsk-

ningssenteret Snorrestofa må søke om driftsmidler hvert år, og har blant annet fått en del tilskudd fra Norge. Det er høy grad av historisk bevissthet på stedet, og det er et mål at kulturminnene/kulturmiljøet skal stå i sentrum for utviklingen av området.

Gjennomførte/planlagte tiltak:

Arkeologiske utgravninger har avdekket tuftene etter blant annet en gård, en tunnel og et badehus. I forbindelse med Nasjonalmuseets istandsetting/restaurering av den gamle kirken ble det også oppdaget rester etter en gammel smie under kirkegulvet i den eldste kirken.

Snorres basseng ble satt i stand i sommer i forbindelse med kongelig besøk fra Norge og Sverige. Også deler av tunnelen som førte fra bassenget opp til gården er nylig restaurert. En gammel vannrenne som en gang førte vann til kulturmiljøet, og som ikke lenger er synlig, er markert i terrenget med en grusgang.

Det er satt opp skilt på lokaliteten, og lagt til rette for besøkende ved hjelp av blant annet gangstier.

Formidlingssenteret har planer om å bygge et stort økomuseum (714 m²) over ett plan bygget delvis under jorden med forbindelse til Snorrestofa og kirken. Ifølge planen skal museet gi en helhetlig opplevelse til de besøkende, ved å integrere historie, arkeologi og middelalderlitteratur. Målet er å gi en innføring i livet på Reykholt slik det fortonet seg i middelalderen. I museet skal besøkende få en mulighet til å se arkeologiske funn og utgravde tufter, i tillegg til at lokalene også skal romme blant annet lokaler for møtevirksomhet, utstillinger og kafé. Det er også planlagt at museet skal overdekkes med en himling bygget opp av trekonstruksjoner dekket av gress/torv. Utbyggingen er beregnet til å koste ca NOK 16 millioner (ca ISK 166 millioner).

Aktuelle problemstillinger:

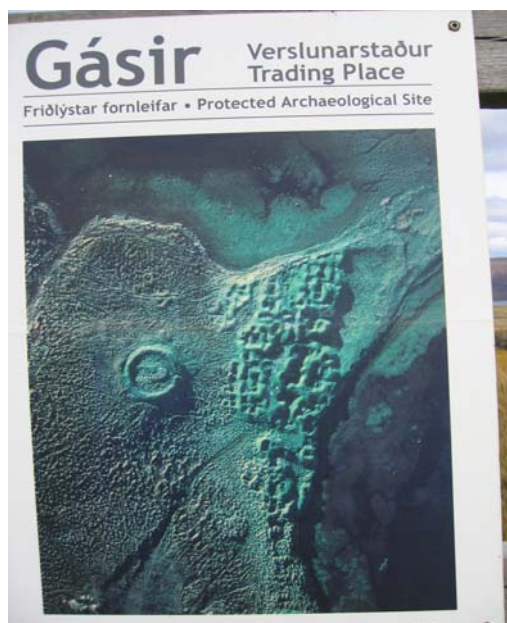
- Det er lagt til rette for besøkende ved hjelp av gangstier og skilt, i tillegg til at også restaureringen av bassenget og tunnelen er gjort med tanke på besøkende. Tilretteleggingen har gjort at lokaliteten ikke formidler følelsen av det opprinnelige, og følelsen av autenticitet er lite nærværende på stedet. Prosjektgruppen mener det er gjort for mye ut av restaureringen, og at dette i stor grad ødelegger stedets preg av opprinnelighet.
- Det planlagte økomuseet kan gi en forsterket følelse av overfortolkning av stedet. En overbygging av hele kulturmiljøet gjør at sammenhengen og helheten mellom kulturmiljøet og landskapsrommet rundt forsvinner. Prosjektet er svært kostbart og planen er basert på et langt tidsperspektiv. Prosjektgruppen mener en slik utbygging er lite hensiktsmessig, og foreslår at det utføres en mer moderat grad av tilrettelegging, eksempelvis mener gruppen

markeringen av vannrennen i terrenget er en fin måte å markere kulturminnene/kulturmiljøet på. På denne måten glir markeringen mer inn i terrenget, og innlemmes naturlig i landskapsrommet. Det kan være verdt å stille spørsmålet om hva besøkende ønsker seg når de kommer til et sted som dette: Uberørthet, opprinnelighet, kultur i sammenheng med natur osv.

Gásar ved Eyjafjörð:

For beskrivelse av kulturmiljøet, se pkt. 3.2.6.

Prosjektgruppen fikk omvisning og innføring ved Guðrún Kristinsdóttir, direktør ved Akureyri museum (*Minjasafnið á Akureyri*). Kulturmiljøet er i dag preget av å være gjengrodd av vegetasjon som gress og småbusker, noe som gjør det vanskelig å se restene etter handelsstedet i terrenget.

Informasjonsskilt ved Gásar med luftfotografi over lokaliteten. Uten denne oversikten ville det vært vanskelig å forstå opprinnelsen/opphavet og kompleksiteten til de vegetasjonsdekkede restene etter det viktige handelsstedet.

Information sign at Gásar with aerial photo of the site. Without this overview it would be difficult to grasp the origin and complexity of the vegetation-covered remains of the important trading site.

Gjennomførte/planlagte tiltak:

Det er satt opp et informasjonsskilt med flyfoto over området, samt litt informasjon om kulturmiljøet, ved veien.

Det er utført og planlagt videre arkeologiske utgravninger på stedet i perioden 2001-2006. I forbindelse med utgravningene er det laget en utstilling på museet i Akureyri om Gásars historiske betydning.

Museet har arrangert middelalderfestival på Gásar med blant annet servering av tradisjonell mat og bruk av middelalderkostymer.

Museet i Akureyri planlegger å utarbeide informasjonsmateriell og etablere en rute der besøkende til fots blir ledet til ulike interessante historiske lokaliteter i nærheten.

Kulturmiljøet er i dag overgrodd. Tidligere forsøk på å benytte beitedyr for å holde vegetasjonen nede har vist seg vellykket, og vurderes igangsatt igjen.

Aktuelle problemstillinger:

- Gásar, Vaðlaþing, Kaupangur (se nedenfor) og Akureyri, i tillegg til andre kulturminner/kulturmiljøer i området, er lokaliteter som henger sammen ved at de alle er del i en utvikling over tid. Sannsynligvis gikk utviklingen fra Kaupangur til Gásar og til slutt til Akureyri. Prosjektgruppen mener det kan være hensiktsmessig å utarbeide informasjonsmateriell som synliggjør hvordan disse lokalitetene henger sammen i tid og rom.

Vaðlaþing:

Vaðlaþing er navnet på et gammelt tingsted ved Eyjafjörður, og det er i dag mulig å se blant annet tufter etter tingboder på stedet. I strandsonen nedenfor lokaliteten er det bygget opp en slags steinstruktur, som kan ha vært benyttet som ilandstigningssted fra båter e.l.

Omvisning og innføring ved Sigurdur Bergsteinsson, distriktsantikvar ved Fornleifavernd ríkisins (Nordøstlandet).

Lokaliteten er i dag gjengrodd, noe som fører til at det er vanskelig å se tuftene etter tingbodene.

Gjennomførte tiltak:

Det er satt opp et informasjonsskilt ved veien.

Av diverse årsaker ble det plantet trær på lokaliteten i 1934. Til tross for at en del trær rundt selve tingstedet er fjernet i etterkant, preger trærne lokaliteten i dag. Enkelte av trærne rundt det man antar er selve tingstedet er fjernet i løpet av de seneste år.

Aktuelle problemstillinger:

- Lokaliteten er preget av gjengroing, noe som gjør det vanskelig for besøkende å forstå kulturmiljøet uten å ha kunnskaper om historien på stedet i forkant. Det vil være hensiktsmessig å utarbeide en skjutselsplan for området, som blant annet legger føringer for jevnlig trimming av vegetasjonen på, og i en buffersoner rundt, selve tuftene, slik at tuftene kommer bedre til syne i landskapet.
- Skiltet ved veien formidler en del opplysninger, men prosjektgruppen mener det også vil være hensiktsmessig å utarbeide en informasjonsbrosjyre som kan ligge på et hensiktsmessig sted på selve

lokaliteten som ligger et lite stykke fra veien. Lokaliteten bør kobles til Kaupangur (lokalmuseet i Akureyri).

- Prosjektgruppen mener at lokalitetene i området bør sees som en helhet, og at det formidles informasjon som knytter lokalitetene sammen. Gásar, Akureyri, Kaupangur og Vaðlaþing er et sammenhengende kulturmiljø der besøkende kan følge utviklingen i området over tid.

Kaupangur:

Kaupangur ved Eyjafjörður er navnet på en gård, og var også med stor sannsynlighet et gammelt handelssted. Kaupangur ble antagelig etablert før handelsstedet Gásar, som ligger lenger ut i fjorden, og kanskje ble dette etablert som en følge av gjengroing av fjorden Eyjafjörður. En markert brattkant i terrenget ved Kaupangur kan ha vært egnet som ilandstigningssted, og kan ha vært benyttet som havn, og det er også tufter som opprinnelig kan ha vært ulike former for boder på lokaliteten.

Gjennomførte tiltak:

Det er ikke foretatt noen tiltak på lokaliteten.

Aktuelle problemstillinger:

- Lokaliteten er gjengrodd, og det er vanskelig å se tuftene. Det vil være hensiktsmessig å fjerne evt. klippe ned/trimme vegetasjonen på selve tuftene, og i en buffersone rundt tuftene slik at tuftene kommer bedre til syne i landskapet.
- Kaupangur bør knyttes sammen med andre lokaliteter i området.

Tyrfingsstaðir:

For beskrivelse av kulturmiljøet, se pkt. 3.2.2.

Den forlatte gården Tyrfingsstaðir á Kjálka, Island. Gården kan fortsatt reddes, eksempelvis ved å etablere et opplæringscenter for gamle byggeteknikker på stedet.

The abandoned farm Tyrfingsstaðir á Kjálka in Iceland has been left to fall down since 1969. It still could be saved if, for example, a school for traditional building techniques was established here.

Tyrfingsstaðir er én av totalt fire komplette gjenværende torvgårder på Island, og den ene av to slike gårder som fortsatt finnes på Nordlandet – den andre er Þverá í Laxárdal på Nordøstlandet. Gården er i svært dårlig stand, og må restaureres snarest om noe skal kunne reddes. Det er usikkerhet knyttet til tilstanden på trekonstruksjonene i hovedkomplekset. Det er anslått en kostnadsramme på ca NOK 12-15 millioner (ca ISK 124-156 millioner) for å sette i stand hele torvgården.

Gjennomførte/planlagte tiltak:

Det er satt opp et informasjonsskilt med litt historie om Tyrfingsstaðir på gjerdet som avgrenser eiendommen fra veien ovenfor.

Danske arkitektstudenter har målt opp og dokumentert torvgårds-komplekset og uthusene på eiendommen.

Privat selskap planlegger å demme opp deler av canyonen nedenfor gården, noe som også sannsynligvis vil medføre blant annet ny vei over området.

Aktuelle problemstillinger:

- Nasjonalmuseet på Island har allerede for lite midler til vedlikehold av museets hussamling. Det er derfor usikkerhet knyttet til om man bør ta inn flere hus i hussamlingen uten at dette går utover tilstanden og vedlikeholdskravene til hus som allerede er i samlingen. Prosjektgruppen mener at gården representerer et så verdifullt kulturmiljø at en istandsetting bør prioriteres. Gruppen foreslår at aktuelle verneinstanser prøver å engasjere og bevisstgjøre befolkningen på Island, og da spesielt lokalbefolkningen, om hvor enestående torvgårds-komplekset er, eksempelvis gjennom aktiv bruk av medier: Informative artikler som omhandler kulturmiljøet i de største avisene og kanskje også TV-dekning kan føre til økt bevissthet om stedet.
- Det er i dag svært få som behersker de tradisjonelle byggeteknikkene og -metodene som benyttes for å bygge torvgårder på Island, og det er behov for et opplæringssenter der dette blir vektlagt. Prosjektgruppen mener det vil være hensiktsmessig å legge et håndverkssenter til Tyrfingsstaðir, som blant annet kan fungere som et opplæringssted. I tillegg vil den komplette gården synliggjøre tradisjonelle levekår på Island, og dermed være attraktiv for besøkende. Prosjektgruppen mener det kan være hensiktsmessig å kombinere et undervisningstilbud med museum/besøkssenter.
- Den planlagte demningen, som blant annet innebærer veiutbygging i umiddelbar nærhet til gården, vil endre hele det omkringliggende kurlandskapet, og helheten som i dag består av gården med uthus spredt rundt i landskapet som synliggjør sammenhengen med naturen vil forsvinne. Prosjektgruppen mener likevel det vil være

hensiktsmessig å bevare gårdskomplekset, til tross for en evt. utbygging.

Glaumbær:

Glaumbær sør for Sauðárkrókur er en tradisjonell torvgård og gammel prestegård der den eldste delen, kjøkkenet, er fra slutten av 1700-tallet. Torvgården, som ikke er komplett med uthus, viser ulike utviklingsstadier innvendig. Gården Glaumbær var bebodd frem til 1945, men er i dag i statlig eie og en del av Nationalmuséets hussamling. Museet på lokaliteten er imidlertid eid av kommunen (Byggðasafn Skagfirðinga).

Glaumbær er en historisk lokalitet, nevnt i blant annet sagalitteratur. Gården har 20 000- 25 000 besøkende årlig.

Gjennomførte tiltak:

Museet utfører stadig vedlikehold og oppgraderinger av torvgården.

Nylig utførte målinger har avdekket tuftene etter et stort langhus nedenfor brattkanten like i nærheten av torvgården. Nye utgravninger planlegges.

Aktuelle problemstillinger:

- Prosjektgruppen mener det ligger et stort potensial i evt. utgravninger av langhuset. Det kan også være hensiktsmessig å engasjere lokale omvisere som kan informere besøkende i løpet av utgravningsperioden, og også i senere faser.

Flugumýri:

Flugumýri er lokalitet for et gammelt høvdingsete i Blönduhlíð, Skagafjarðarsýsla på Nordlandet, kjent fra Sturlungasaga og andre kilder fra middelalderen. Det er i dag mulig å se en ruin etter et gammelt forsvarsverk på lokaliteten.

Flugumýri er en historisk lokalitet, nevnt i sagalitteratur, der det blant annet fortelles om Gissur Þorvaldsson, høvding på gården. Sagaen forteller at fiendene til Gissur Þorvaldsson tente på gården i 1253 med den hensikt å drepe ham, mens det ble holdt bryllupsfest på gården. Gissur selv overlevde angrepet, men sønnene og hans kone, sammen med et tjuetalls andre som oppholdt seg på gården, ble drept under angrepet.

Det er i dag hesteavl på gården.

Gjennomførte tiltak:

Informasjonsskilt ved veien med blant annet luftfoto over området.

Det er lagt til rette for at besøkende kan gå opp til ruinene etter forsvarsverket ovenfor gården. Det er også parkeringsmuligheter på lokaliteten.

Hólar i Hjaltadal:

Hólar i Hjaltadal var bispesete i perioden fra 1106 til 1801, hovedsete i den nordre delen av Island. Islands første boktrykkeri ble flyttet til Hólar i 1530 av landets siste katolske biskop, og den første islandske bibelen ble trykket her.

Dagens domkirke, som er den femte på stedet, er fra 1763. Kirken er den eldste steinkirken på Island.

Hólar er et kulturmiljø som har forbindelser til blant annet Gásar, havnen Kolbeinsárós/Kolkuós, andre kirker som Grafarkirkja (Gröf), graver, gravhauger og stedsnavn.

På området ligger det også blant annet en gammel torvgård og en gammel vannkilde. I nærheten, på Reykir i Hjaltadalur, er det også varme basseng (Biskupalaug) som er fredlyste.

I tilknytning til det gamle bispesetet ligger Hólar Landbrukshøgskole som tilbyr blant annet studier innen turisme, hesteavl og fiskeoppdrett, samt et ferskvannsakvarium. Hólar er også et viktig forskningssenter for hesteavl og fiskeoppdrett.

Gjennomførte tiltak:

Det er de seneste årene bygget opp en rekonstruksjon (kopi) av et hus som opprinnelig ble bygget på 1300-tallet av Auðun den rauði, biskop på Hólar i perioden 1313-1322. Det opprinnelige huset ble revet på begynnelsen av 1800-tallet. Det er imidlertid bevart mye kildemateriale om bygningens opprinnelige utseende, og rekonstruksjonen er bygget i samsvar med dette. Bygningen huser i dag biskopens kontor.

Arkeologiske utgravninger pågår på stedet, blant annet ved trykkeriet og ved en tunnel som førte fra kirken til gården. Dette er et av de største arkeologiske prosjektene som er igangsatt de siste årene på Island.

Det er utarbeidet en brosjyre som gjør det mulig å følge en merket rute til historiske høydepunkter på Hólar.

Viðimýri:

Sør for Sauðárkrókur ligger torvkirken Viðimýri som ble bygget i 1834. Dette er én av totalt seks torvkirker som er igjen på Island. Kirken er bygget opp med utgangspunkt i helt bestemte matematiske forhold, noe som var vanlig ved bygging av slike kirker. Den opprinnelige gården som sto på området er revet, og det er bygget et nytt hus på lokaliteten. Bygningen er i dag i Nationalmúséets hussamling. Kirken Viðimýri står på den tentative listen over kulturminner som man ønsker å få inn på UNESCOs verdensarvliste.

Gjennomførte/planlagte tiltak:

Det er satt opp informasjonsskilt ved veien, i tillegg til at det er lagt til rette for besøkende med parkeringsplass, toalett og billettbod.

Den islandske staten har kjøpt opp eiendommen, og har vurdert å fjerne en del bygninger på lokaliteten. Det har også vært lansert en idé om å flytte et gammelt torvhus fra området til stedet.

Aktuelle problemstillinger:

- Til tross for mye planlegging i forkant er det tatt lite hensyn til kulturmiljøet ved utbygging av fasilitetene i tilknytning til kirken. Toalettet og billettboden virker som forstyrrende elementer, og bør i størst mulig grad fjernes eller tilpasses miljøet bedre. Prosjektgruppen mener det bør vurderes å plante ut trær, eksempelvis rogn som det finnes mye av på kirkegården, strategisk plassert rundt elementer som kan virke forstyrrende i forhold til opplevelsen av kulturmiljøet, slik at de blir så diskrete som mulig. I tillegg mener prosjektgruppen at billettboden bør vurderes fjernet, da den ikke blir benyttet i dag.

Grafarkirkja (Gröf):

Grafarkirkja (Gröf) er navnet på en liten torvkirke lokalisert sør for Hofsós. Kirken, som er bygget opp med utgangspunkt i helt bestemte matematiske forhold, er fra 1670-tallet, men kirkestedet har eldre opprinnelse. Kirken er innrammet av en rund kirkegård og ligger nydelig plassert i landskapet. Kirken ble konstruert av Guðmundur Guðmundsson fra Bjarnastaðarhlíð, en anerkjent islandsk kunstner og håndverker som levde på 1600-tallet. Oppdraget ble gitt av Ragnheiður Jónsdóttir, som er avbildet på den islandske 5000 kroner seddelen, og hennes mann biskop Gísli Þórláksson. Kirken og gården ble en periode benyttet av biskopsenker fra Hólar.

Kirken er i dag en del av Nasjonalmuseets hussamling. Kirken inneholder noe originalt interiør, blant annet alter som er skåret ut av Guðmundur fra Bjarnastaðarhlíð og altertavle fra 1680. Kirken står åpen for besøkende.

Gjennomførte tiltak:

Nasjonalmuseet restaurerte kirken i 1953, men lite av det opprinnelige eksteriøret/interiøret av kirkebygningens trekonstruksjon ble da bevart, så kirken som står på stedet i dag er nærmest en kopi av den opprinnelige kirken.

Det er satt opp informasjonsskilt ved veien.

Aktuelle problemstillinger:

- Prosjektgruppen anser det som vesentlig at landskapsrommet som kirken er en del av beholdes.

Pakkhúsið á Hofsósi:

Hofsósi er en av de gamle handelsstedene fra monopolhandelen på Island på 1600-1800-tallet. På lokaliteten er det et pakkehus fra 1700-tallet, som i dag eies av Nasjonalmuseet på Island. Bygninger i samme stil nylig bygget inntil kulturmiljøet.

Gjennomførte tiltak:

Pakkehuset er nylig restaurert.

Aktuelle problemstillinger:

- Det kan være vanskelig å skille gamle hus i kulturmiljøet fra nyoppførte bygninger på lokaliteten.

Kolbeinsárós/Kolkuós:

Kolbeinsárós/Kolkuós ble benyttet som havn i middelalderen, og hadde forbindelse med Hólar bispesete. Det er i dag stor grad av bølgeerosjon på stedet, og en del av kulturmiljøet forsvinner gradvis.

Et gammelt hus i dårlig stand og et gammelt slakteri står i dag på lokaliteten.

Gjennomførte tiltak:

Det er satt i gang utgravninger av den gamle havnen. Målet er å dokumentere så mye som mulig før materialet forsvinner på grunn av erosjon.

Aktuelle problemstillinger:

- Det er lansert planer om å lage et slags turistsenter på stedet. I tillegg er det planer om å sette i stand husene på lokaliteten. De planlagte tiltakene vil i stor grad endre lokaliteten og landskapet. Prosjektgruppen mener det her er spørsmål om prioritering: Er det hensiktsmessig å bruke midler på å sette i stand husene, samt å etablere turistsenter mens hus som eksempelvis Tyrfingsstaðir forfaller? Tyrfingsstaðir, eller andre bevaringsverdige kulturmiljøer, bør prioriteres.

Hegranesþing:

Hegranesþing var det gamle regiontinget for Skagafjörður og også "fjórðungsþing" for Nord-Island. Hegranesþing var forsamlingssted og tingsted i fristatstiden (perioden 930-1264). Det kan ha vært gode forhold for skipsanløp i tilknytning til tingstedet, men fjorden er i dag relativt gjengrodd.

Hegranesþing er en historisk lokalitet som nevnes i blant annet sagalitteratur, eksempelvis Grettissaga, samt andre samtidssagaer fra 1200-tallet som Sturlunga saga

Det er mulig å se tufter etter tingboder på stedet, samt tufter etter det som har vært en rund kirkegård på lokaliteten.

Hester beiter på lokaliteten, noe som har ført til akselerert vinderosjon i brattkanten ned mot fjorden.

Gjennomførte/planlagte tiltak:

Det er satt opp informasjonsskilt ved veien med flyfoto over området.

Det vurderes å sette opp gjerder e.l. slik at beitedyr stenges ute fra området. Dette kan forhindre erosjon på stedet.

Pingeyri:

Et kloster ble oppført her i 1133, og det var lenge sentrum for litteratur og vitenskap på Island. Det er trolig svært mange islendingsagaer som er blitt skrevet ned på stedet.

Det er i dag en steinkirke oppført i 1867 på stedet, i tillegg er det rester etter en gammel kirkegård i nærheten av kirken. Det er også tufter etter noe som kan ha vært en dommer-ring på lokaliteten. Pingeyrar var det regionale tinget i Húnaþing eller Húnavatnssýssler.

Det finnes i dag ingen rester etter andre gamle bygninger på lokaliteten.

Gjennomførte/planlagte tiltak:

Det er satt opp informasjonsskilt ved veien med fotografier av blant annet funn fra stedet.

Det er lansert planer om å bygge et forsamlingshus i tilknytning til kirken med utstilling og informasjon om stedets historiske betydning. Dette bygget er planlagt i umiddelbar nærhet til kirken, men vil ikke ses fra veien.

Gamle gravstøtter fra området er flyttet slik at de nå står samlet på et lite område.

Vatnsdalur m/Hof og Jökulstaðir:

Vatnsdalur er en historisk lokalitet, som blant annet danner utgangspunkt for Vassdølenes saga skrevet ned på 1270-tallet.

Vatnsdalur kan anses som et sammenhengende kulturmiljø som strekker seg fra havnen der nordmannen Ingemund la i land med skipet Stigande og innover i dalføret. Kulturmiljøet innbefatter blant annet gården Hof der Ingemund, hans familie og etterkommere bodde, samt Jökulstaðir, der Jökul, ifølge sagaen, bodde og ble drept.

Gjennomførte/planlagte tiltak:

Det er satt opp informasjonsskilt ved veien på Hov, i tillegg har den lokale bonden/eieren satt opp en stein med plakett for å tydeliggjøre historien.

Man vet at det inntil relativt nylig (1950-tallet?) befant seg tufter etter et langhus i nærheten av gården Hov, men disse tuftene er i dag tapt.

Fornleifavernd rikisins er i gang med utarbeidelse av en skiltserie med informasjon om Jökulstaðir og Odda-ás i Ljótunnarkinn. Skiltene skal settes opp ved veien og lede besøkende mot tufter etter gårder som nevnes i Vatnsdøla saga, for slik å binde lokalitetene sammen.

Svalbard

13.-17.08.04

Prosjektgruppen befarte samtlige av de følgende lokaliteter ved hjelp av helikopter og til fots.

Longyearbyen:

Befaring med historisk gjennomgang i Longyearbyen; Nybyen, Gamlebyen, Skjæringa, Haugen, Huset og sentrum. Overnatting Hotell Spitsbergen "Funken", og Nybyen Gjestehus.

Besøk hos miljøvernssjef Rune Bergstrøm hos Sysselmannen på Svalbard (SMS).

Kulturmiljøet består av rester etter gruveanlegg fra 1906 og frem til i dag, med blant annet den fredete taubanesentralen og resten av taubanetransportsystemet. To av taubanebukkene i fjellskråningen over Gamlebyen har falt ned i løpet av vinteren.

Besøk på Svalbard Museum som ble etablert i 1981 i det som en gang var et grisehus.

Høsten 2005 åpner det nye forskningsbygget til Universitetsstudiene på Svalbard (UNIS) som skal huse blant annet et informasjonssenter for natur- og kulturminneforvaltning (Svalbardporten), Svalbard Museum og magasin for kulturhistoriske gjenstander. Byggeprosjektet er i gang, og viser at nybygget blir et markant innslag i landskapet.

Nybygg i sentrum, blant annet nytt ungdomshus, som "måtte" legges innenfor sikringssonen til den fredete taubanetraseen.

Det er ca 1700 innbyggere i Longyearbyen i dag og antallet øker.

Byen opplever en årlig økning i antall turister.

Gjennomførte tiltak:

En arealplan for byen ble utarbeidet for perioden 1998-2002 (må revideres!), i tillegg til en fargeplan fra 1980-tallet for bebyggelsen i Longyearbyen.

Det er stadig nybygging i sentrum, og det er også planer om å utvikle blant annet Huset og en av bygningene i Sverdrupbyen.

Aktuelle problemstillinger:

- Utvikling av en by/bebyggelse samtidig som stedets egenart opprettholdes og helheten rundt kulturhistorisk viktige elementer tilgodeses/bevares. Det nye forskningsbygget til UNIS med blant

annet det nye Svalbard Museum blokkerer eksempelvis utsikten/linjen til fjorden.

- Utfordringer med håndhevelse av den nye Svalbardmiljøloven i sentrum av byen, blant annet når det gjelder sikringssonen rundt kulturminnene (100 m).
- I St.meld nr. 9 (1999-2000) ble det slått fast at det ikke var ønskelig at folketallet i Longyearbyen skulle øke ut over daværende nivå: Da var antall innbyggere drøyt 1300, mens det i dag er rundt 1700 innbyggere i Longyearbyen.

Haudegen:

For beskrivelse av kulturmiljøet se pkt. 3.3.1.

Haudegen ble forlatt i god stand i slutten av annen verdenskrig og har holdt seg bemerkelsesverdig godt sett i forhold til Svalbards tøffe klima. Huset har imidlertid nå et klart behov for tiltak.

Haudegen was left in good condition at the end of the war and has stood up remarkably well to the tough Svalbard climate. It is now, however, in clear need of attention.

Prosjektgruppen flyttet de fuktige bøkene/bokbladene fra bordet og gulvet under hullet i taket til sengebriskene i ”radiatorrommet” slik at de kan tørke og bli beskyttet bedre for vær og vind. Tørking av bøker/bokbladene kan forhåpentligvis føre til at noe kan reddes.

Aktuelle problemstillinger:

- Det er et økende antall turister som besøker Haudegen. Prosjektgruppen skisserer følgende forslag for å forhindre slitasje, souvenirplukking etc. i forbindelse med turismen: Grense for hvor nært en slipper turistene inntil hovedstasjonen (50 m?), evt. stenging av ”innganger” for å forhindre at turister går inn, informasjon om stedets historie deles ut (skilter på stedet vil ødelegge mye av den kulturhistoriske opplevelsen).
- Kulturmiljøet (inkluderer ”alt” på lokaliteten; bygninger (interiør/eksteriør), faste og løse gjenstander/installasjoner både ute og

inne) dokumenteres. Bøkene/bokbladene og andre løse gjenstander oppbevares på stedet, men blir lagt i kasser e.l. som finnes i hovedstasjonen. Alternativt er det mulig at en må samle inn interessante, løse gjenstander og oppbevare dem i det kommende kulturhistoriske magasinet i Longyearbyen.

- Noe forfallshemmende vedlikehold utføres på hovedstasjonen; tetting av hull i vegger og tak, innsetting av vinduer (pleksiglass) etc.. Det anbefales at en i størst mulig grad bruker materialer funnet på stedet. Hvis ikke dette er mulig anbefales det at det tydelig markes hva som er nye materialer. Det anbefales i tillegg at tiltakene som evt. utføres på lokaliteten (i størst mulig grad) er reversible.
- Gulvet skrapes og ryddes slik at det kan tørke ut (evt. settes i stand?).

Bjørnhamna:

For beskrivelse av kulturmiljøet se pkt. 3.3.2.

Aktuelle problemstillinger:

- Bistasjonene til fangsthytta er spredt over et relativt stort område, og noen er i svært dårlig forfatning. For å kunne synliggjøre et komplett fangstmiljø/fangstfelt er det nødvendig at hele systemet med hovedstasjon, bistasjoner og andre konstruksjoner bevares. Ryddingen som foregår kan være en fare for stedets autenticitet og innhold. Rydding bør kun foretas med kulturminneekspertise til stede da definisjonen søppel/kulturminne ikke alltid er like opplagt.

Ebeltofthamna:

For beskrivelse av kulturmiljøet se pkt. 3.3.3.

Mye kunne tyde på at erosjonskanten ved de russiske tuftene på sørsiden av bukten nylig var blitt gravd ut, og det ble sommeren 2004 innlevert et keramikkskår til Sysselemannen.

Gjennomførte tiltak:

Det er ikke blitt foretatt noen aktive tiltak på lokaliteten.

Aktuelle problemstillinger:

- Bygging av plattformer for å forhindre slitasje/stidannelser fra ferdsel. Dette er et reversibelt tiltak som etterlater få/ingen spor i terrenget. Det kan også være en mulighet å bygge opp plattformer til å stå på i nærheten av kulturminnene, til eksempelvis fotografering.
- Informasjon om historien på stedet.
- Kystsikring: Fylle på masse i strandsonen for å bygge opp en erosjonskant, jfr. vellykkede forsøk gjennomført i lignende tilfeller på

Grønland. Det anbefales fortrinnsvis å benytte materialer (stein) som allerede finnes i strandsonen/på havbunnen i nærheten.

Ny-Ålesund:

For beskrivelse av kulturmiljøet se pkt. 3.3.4.

En forlatt ovn er ett av mange tankevekkende kulturminner etter gruveperioden i Ny-Ålesund.
An abandoned stove is one of many poignant remains from the mining period at Ny-Ålesund.

Aktuelle problemstillinger:

- Eierselskapet Kings Bay AS har et tydelig ønske om å bidra best mulig til bevaring av kulturmiljøet. Imidlertid er det en utfordring med fortsatt utvikling/utbygging kombinert med bevaring av viktige, kulturhistoriske elementer/verneinteresser.
- Det er planer om å modernisere eksisterende bygningsmasse slik at den bedre tilfredsstiller dagens krav til komfort. I dag har enkelte av bygningene ikke innlagt vann og/eller felles bad/toalett. Prosjektgruppen mener en i størst mulig grad bør beholde og bruke eksisterende bygningsmasse. Dette bør imidlertid ikke nødvendigvis innebære at alle eksisterende bygninger/hybler/leiligheter oppgraderes til høyere standard med for eksempel eget bad eller endring av bygningers hovedstruktur for å gi større plass. Slike hybler vil være adekvate for sommerbruk, kortvarige opphold e.l.
- Mangel på forvaltningsplan for området hindrer helhetlig utvikling av Ny-Ålesund i samsvar med opprinnelig byggeskikk, eksempelvis kan nevnes det nye bygget til Norsk Polarinstitutt, som er plassert på tvers av opprinnelig bygningsmasse, og også arkitektonisk i stor grad skiller seg ut fra eksisterende bygningsmasse. Det er planer om å utarbeide en forvaltningsplan for bebyggelsen og gruveområdet som helhet.
- Minnesteiner/bautaer i gruveområdet kan gi en følelse av overfortolkning og stedet mister noe av autentisiteten, følelsen av det opprinnelige. Prosjektgruppen forslår en mer restriktiv holdning til hva som settes opp av minnemarkeringer, og en kritisk gjennomgang av de som allerede finnes.

- Gruveområdet: Prosjektgruppen mener forvaltningen av gruveområdet virker hensiktsmessig, og at vedlikeholdsprosjektene (broer, varmekytte) har vært vellykkede.
- Det kan være på tide å sette en grense for antall forskere/besøkende årlig dersom dette påvirker kulturmiljøet i for negativ retning. Aktiviteten i Ny-Ålesund er akselererende. Tålegrense?

Etterord

Det immaterielle landskapet – tanker fra Grønland

Det immaterielle landskapet eksisterer avhengig av hendelser man har grunn til å minnes eller huske. Hendelser er alltid bundet til et sted og dermed et landskap, som igjen er en del av et større landskap. Kanskje disse hendelsene etterlot seg spor, men oftest finnes det immaterielle landskapet kun i fortellinger, sagn og myter. Grønland er i denne henseende ingen unntagelse. Det grønlandske landskapet i form av ødemark, bebodd område eller havet som raskt sletter alle spor, er alltid nærværende i såvel eskimoiske som i norrøne sagaer. Det er scenen som bærer forløpet som en diskret medspiller, men både personer og landskaper eksisterer kun så lenge det er noen som kan huske steder og navn.

Temaene i de eskimoiske sagnene er ofte relatert til den fangsten som var eksistensgrunnlaget, men eksistensen hadde også en immateriell side hvor magien måtte til, og ofte betydde det reiser i et immaterielt, grenseløst landskap. Landskapet er rommet hvor fortellinger om slekter tar plass, som f.eks. Singajiks slektssaga, som kan lokaliseres til skjærgården utenfor Nuukfjordens munning med utløpere til Syd-Grønland. Den lille fortellingen om Aluk, som bar sitt landskap i seg og elsket det så høyt at han døde av glede da han fra en liten øy på Øst-Grønland så solen stå opp over havet er fascinerende.

Det andre folket som reiste inn i det grønlandske landskapet kom fra Island og brakte med seg sitt eget mentale landskap, som ble tilpasset den virkeligheten de møtte. Flere sagaer fra det store islandske sagakomplekset handler om Grønland, men landskapene man møter kan ikke alltid identifiseres. Det er imidlertid heller ikke det vesentlige. Det er landskapet som sådan som er viktig, og med tilføyselsen av kjente stedsnavn kunne man føle seg hjemme. Scenen var ikke anonym. Det grønlandsk-norrøne landskapet var stort, det strakte seg over hele den da kjente verden, og i periodens begynnelse ble det endog føyd til en helt ny verdensdel. Innenfor denne rammen fantes mange sjø- og landskaper, som kom til å danne et eget univers for de menneskene som befolket dem.

I noen av disse landskapene møttes *nordboerne* og *thuleeskimoene*, og i de eskimoiske sagnene er flere av disse møtene, på godt og vondt, bundet til et særlig landskap eller en spesiell del i dette. Et karakteristisk trekk i Nuukfjordens fjellverden er Pisissarfik-fjellets skarpe profil, som er knyttet til et sagn om en kappskyting mellom en eskimo og en nordboer, som ikke falt ut til nordboerens fordel. Denne bruken av sted til å formidle en nærhet er nødvendig for å fastholde identitet, tilhørighet eller, i andre tilfeller, et magisk/religiøst forhold. Ikke desto mindre understrekes den betydningen landskapet har for oss alle.

Gleden og fascinasjonen ved landskapet har gitt og gir seg fortsatt sterke uttrykk i den grønlandske kunsten, noe som understreker den betydningen landskapet i all dets mangfold har som et helhetlig erfaringsgrunnlag.

Disse tankene om det immaterielle landskapet beskriver grønlandske forhold, men de gjelder i stor grad overalt i de arktiske områdene. Naturen fremtrer her så sterkt og har vært en slik integrert del av kulturene som befolket områdene at, enten det gjelder de islandske sagaene eller historiene om grupper som har søkt levebrød og lykke på Svalbard, så må det immaterielle landskapet alltid tas med i vurderinger knyttet til dagens kulturminner og kulturmiljøer i disse områdene.

